

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Павлодарского государственного университета имени С. Торайгырова

ПМУ ХАБАРШЫСЫ

Гуманитарлық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

ВЕСТНИК ПГУ

Гуманитарная серия
Издается с 1997 года

№ 3 (2018)

Павлодар

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

Павлодарского государственного университета имени С. Торайгырова

Гуманитарная серия

выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВОо постановке на учет, переручет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

№ 17027-Ж

выдано

Министерством культуры, информации и общественного согласия
Республики Казахстан**Тематическая направленность**
публикация материалов в области истории,
правоведения и общественных наук**Бас редакторы – главный редактор**

Орсариев А. А.

доктор PhD

Заместитель главного редактора

Бегимтаев А. И. *к.полит.н., доцент*

Ответственный секретарь

Калиев И. А., *к.полит.н., доцент***Редакция алқасы – Редакционная коллегия**

Акишев А. А.,	<i>д.полит.н., профессор;</i>
Арын Р. С.,	<i>д.пол.н., профессор;</i>
Абсагтаров Р. Б.,	<i>д.филос.н., профессор;</i>
Ахмеджанова Г. Б.,	<i>д.ю.н., профессор;</i>
Борбасов С. М.,	<i>д.пол.н., профессор;</i>
Батырбаева Ш. Д.,	<i>д.и.н., профессор (Кыргызстан);</i>
Ветренко И. А.,	<i>д.пол.н., профессор (Россия);</i>
Джунусов А. М.,	<i>д.пол.н., профессор;</i>
Жиренчин К. А.,	<i>д.ю.н., профессор;</i>
Иватова Л. М.,	<i>д.пол.н., профессор;</i>
Косанов Ж. К.,	<i>д.ю.н., профессор;</i>
Кошенова Р. Н.,	<i>д.филос.н., доцент;</i>
Нурымбетова Г. Р.,	<i>д.пол.н., профессор;</i>
Романова Н. В.,	<i>д.и.н., профессор;</i>
Сабит М. С.,	<i>д.филос.н., профессор;</i>
Билялова Г. К.,	<i>д.филос.н., профессор;</i>
Кузембаев Н. Е.,	<i>к.и.н., доцент;</i>
Шокубаева З. Ж.	<i>(тех. редактор).</i>

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник ПГУ» обязательна

МАЗМҰНЫ**«МӘДЕНИЕТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ****Ақажанова А. А.**

Табиғи заттарды қолданып ойнайтын ойын атаулары 9

Ақажанова А. А.

Асық ойын атаулары және оның этномәдени сипаты 18

Мазина Ю. И., Камзина Н. Е.Дизайнерлерді кәсіптілік дайындауда
құзыреттілік әдісінің дидактикасы шығармашылық
ойлау қабілетін дамыту негізі ретінде ..... 28**Подзюбан Е. В.**Льюис Генри Морган: Американдық
мәдени антропологияның негізін қалаушы ..... 39**«САЯСАТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ****Ельмуратов Ф. Ж.**Ғаламдықтың феномені:
теориялық және әдістемелік аспектілері ..... 49**Калиев И. А., Ельмуратов Ф. Ж.**Қазіргі қазақстандағы рухани және саяси
құрылымдағы исламның ұлттық құндылығы ..... 56**Калиев И. А.**

Қазақстан жастары және глобализациялаудың қазіргі үрдістері 72

«ӘЛЕУМЕТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ**Асылханова Г. Ж., Гаппасова Л. А.**Ұлтаралық некелердің Қазақстан Республикасындағы
ұлттық мәдениеттің өзара іс-қимылындағы рөлі ..... 80**Ахмет Ә. С., Таштемханова Р. М.**Орталық Азиядағы мемлекетаралық
қатынастардың бүгінгі таңдағы жағдайы мен келешегі 87

Баяндина Г. Д., Қайырлы Н. А. Заманауи қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық өзгерістердің жағдайында телекоммуникация саласының дамуы туралы болашақ.....	97
Бейсенова А. А., Игенова Б. Қазақстан жастарының неке серігін таңдау стратегиялары (Әлеуметтанулық зерттеу қорытындылары негізінде)	107
Бейсенова А. А., Жүнісова К. К. Қазақ отбасыларындағы ер мен қыз балаларының әлеуметтенуіне қатысты ата-ананың гендерлік қондырғыларының ерекшеліктері	118
Исахова Г. Д., Салықжанов Р. С. Экономика теориясындағы неке мен ажырасу тұжырымдарын әлеуметтанулық талдауда қолдану тәжірибесі	125
Мұратқызы А. Қазақстан Республикасындағы көші-қон процесіне жұртшылықтың көзқарасы	135
Сембина Ж. Ж. Әлеуметтік түсініктерді зерттеудің әлеуметтанулық теориялық ағышарттары	159
Таштемханова Р. М., Мақсұтов М. С. Еуропа Одағының қазіргі уақыттағы интеграциялық қиыншылықтары	169
Авторларға арналған ережелер.....	178

СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦИЯ «КУЛЬТУРОЛОГИЯ»

Акажанова А. А. Названия казахских игр, отражающие натуральные предметы окружающей природы.....	9
Акажанова А. А. Этнокультурное содержание различных названий «асык»	18
Мазина Ю. И., Камзина Н. Е. Дидактика компетентностного подхода в профессиональной подготовке дизайнеров, как основа развития творческого мышления	28
Подзюбан Е. В. Льюис Генри Морган: основоположник американской культурной антропологии	39

СЕКЦИЯ «ПОЛИТОЛОГИЯ»

Ельмуратов Г. Ж. Феномен глобализации: теоретико-методологические аспекты содержания	49
Калиев И. А., Ельмуратов Г. Ж. Традиционные ценности ислама в структуре духовной и политической жизни современного Казахстана.....	56
Калиев И. А. Казахстанская молодежь и современные процессы глобализации	72

СЕКЦИЯ «СОЦИОЛОГИЯ»

Асылханова Г. Ж., Гаппасова Л. А. Роль межэтнических браков во взаимовлиянии национальных культур в Республике Казахстан	80
Ахмет Ә. С., Таштемханова Р. М. Современное состояние и перспективы межгосударственных отношений в Центральной Азии	87

Баяндина Г. Д., Қайырлы Н. А. Перспективы развития отрасли телекоммуникаций в условиях социально-экономических изменений в современном обществе	97
Бейсенова А. А., Игенова Б. Стратегии брачного выбора казахстанской молодежи (По результатам социологического исследования)	107
Бейсенова А. А., Жүнісова К. К. Особенности гендерных установок родителей в отношении социализации мальчиков и девочек в казахских семьях	118
Исахова Г. Д., Салықжанов Р. С. Опыт использования социологического анализа в экономической теории концепции брака и развода	125
Мұратқызы А. Миграционные процессы в Республике Казахстан в оценках населения	135
Сембина Ж. Ж. Социологические теоретические предпосылки к изучению социальных представлений	159
Таштемханова Р. М., Максұтов М. С. Интеграционные проблемы в рамках ЕС на современном этапе	169
Правила для авторов	178

CONTENT

SECTION «CULTUROLOGY»

Akazhanova A. A. The names of Kazakh games reflecting objects of the nature.....	9
Akazhanova A. A. Ethno cultural content of various names «Asyk»	18
Mazina Y. I., Kamzina N. E. Didactics of the skills approach in the professional training of designers as the basis of creative thinking development	28
Podzyuban E. V. Lewis Henry Morgan: the founder of American cultural anthropology...	39

SECTION «POLITOLOGY»

Elmuratov G. Zh. The phenomenon of globalization: theoretical and methodological aspects of content	49
Kaliyev I. A., Elmuratov G. Zh. Traditional values of Islam in the structure of spiritual and political life of contemporary Kazakhstan	56
Kaliyev I. A. Youth of Kazakhstan and modern processes of globalization	72

SECTION «SOCIOLOGY»

Assylkhanova G. J., Gappassova L. A. The role of inter-ethnic marriages in the mutual influence of national culture in the Republic of Kazakhstan.....	80
Akhetmet A. S., Tashtemkhanova R. M. Trends and prospects of interstate relations in Central Asia	87
Bayandina G. D., Kaiyrly N. A. Prospects for the telecommunications industry development in the conditions of socio-economic changes in the modern society.....	97

Beissenova A., Igenova B. Strategy of Kazakh youth marriage selection (According to the results of sociological research)	107
Beissenova A., Zhunissova K. Features of gender attitudes of parents concerning socialization of boys and girls in the Kazakh families	118
Issakhova G. D., Salykzhanov R. S. Experience of using sociological analysis in the economic theory of the concept of marriage and divorce	125
Muratkyzy A. Migration processes in the Republic of Kazakhstan in population estimates	135
Sembina Zh. Zh. Sociological theoretical prerequisites for the study of social representations	159
Tashtemkhanova R. M., Maksutov M. S. Integrational problems within the EU at the current state	169
Rules for authors	178

СЕКЦИЯ «КУЛЬТУРОЛОГИЯ»

FTAMP: 13.11.47

А. А. Ақжанова

оқытушы, Қазақ және орыс тілі кафедрасы, Гуманитарлық факультеті,
С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана қ.,
010000, Қазақстан Республикасы
e-mail: arnur.tleu@mail.ru

**ТАБИҒИ ЗАТТАРДЫ ҚОЛДАНЫП
ОЙНАЙТЫН ОЙЫН АТАУЛАРЫ**

Қазақтың ұлт ойындары тақырыпқа өте бай және алуан түрлі болып келеді. Бұрын ел қорғаушы батыр, жасуынгер, халық қайраткерлері, ойын үстінде көрінеді. Сол ойын арқылы шынығып, өзінің бойындағы табиғи дарынын шыңдай түседі. Ұлт ойындары осылайша атадан - балаға, үлкеннен - кішіге мұра болып жалғасып отырған. Ойын тек адамның дене күш - қуатын молайтып, оны шапшаңдыққа, дәлдікке т. б. тәрбиелеп қана қоймай, адамның ақыл – ойының толысуына, есейіп өсуіне де көп пайдасын тигізеді. Ойын тек көңіл көтеру мен ермек үшін жасалмаған, қайта халықтың жазу өнері әлі дамымаған, оқу орны болмаған кезде өз ұрпақтарын өмірге әзірлеу мүмкіншіліктерін пайдаланатын іс - әрекет қызметін атқарған. Бұл мақалада ойын атауларының жасалу тәсілдері сөз болады.

Кілтті сөздер: Бестас, қарагие, ошақ, ақсүйек, тоғызқұмалақ ойын атауы.

КІРІСПЕ

Ойнамайтын бала жоқ. Ойынға қызықпайтын адам жоқ. Көңіл көтермейтін адам, сауық құрмайтын халық жоқ. Үлкен де, кіші де ойнап көңіл көтереді, бір нәрсеге беріле қызығады, әр жетістіктен қанағат табады. Ал қызығу, қуану, қанағаттану – өмірді тамашалаудың көрінісі немесе өмірде сауық құрудың нышаны. Ойын халықтың өмір сүру салтынан, өмір сүру үшін күресінен туындаған қажеттіліктің бірі. Ойын-сауық еңбектің мазмұны мен құралына орай түрленген, жетілген. Қазақ – ойын-сауықшыл халық. Бүгінде қазақтың 550 ден аса ойын түрлері мәлім. Қазақ «баланы жастан» дегенде, ойын-сауық арқылы жасөспіріммен тәрбиелік жұмысты

ертерек және жас ерекшеліктеріне қарай жүргізуді пайымдайды. Ойынсыз ұрпақтың кім екенін, халықтың қандай екенін бағалау екіталай. Адам мен ойын түйіндес, түбірлес. Ойын-сауық қазақтың әдет-ғұрпына үнемі және айқын ықпал еткен.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Қазақтың ұлттық ойындарының бірқатары табиғи заттармен ойнауға негізделген. Сондай ойындардың бірі - ақсүйек. Бұл ойын қазақ жастарының арасында кеңінен таралған ойындардың бір түрі. Ойын жаздың айсыз қараңғы түндерінде ойналады. Ол үшін шөптесін кең алаң таңдалынып алынады. Ақсүйекке мал сүйегінен басқа көбінесе аппақ қып жонылған, уыстап ұстауға ыңғайлы ағаш пайдаланылады. Ақсүйек ойыны екі топқа бөлініп ойналынады да, олардың әрқайсысына жанама ат қойылады. Төреші ойынды басқарады. Екі топты көлденең мәре сызығына тұрғызып, қолдағы ақсүйегін ойын алаңына лақтырады. Төреші белгі берген соң, қатысушылар сүйекті іздеуге шығады. Ойын шарты бойынша ақсүйекті тауып алған ойыншы өз тобының жанама атын дауыстап айтуға міндетті. Ойыншының дауысын естіген өз тобының ойыншылары оның мәреге жетуіне көмектесуге күш салысады, қарсы топтың ойыншылары қолынан ақсүйекті тартып алып, төрешіге жеткізуге әрекет жасайды. Ақсүйекке талас кезінде ойыншыларға денеден, киімнен ұстап, аяқтан шалып, қолмен ұруға болмайды. Тек қана қолдан ұстауға рұқсат етіледі. Сүйектен жолда айырылғандар қарсы жаққа өтіп отырады да, қай топ белгілі уақыт ішінде көп адамынан айырылса, сол топ жеңілген болып есептеледі. Жеңілген жақтың жетекшісі не топтың бір мүшесі қарсы жақтың айыбын өтеп, көпті күлдіретін бір өнер көрсетеді. Ойын аяқталады. Ақсүйек ойыны жастарды жылдамдыққа, байқағыштыққа, шапшаңдыққа, ізденімпаздыққа үйретеді.

Ақсүйек сөзінің лексикалық құрамы халық тілінде белгілі сөздер. Ақ және сүйек сөздерінің өзара тіркесі шектестік зандылығы бойынша ауыс мағынада қолданыла келе, ойын атауына айналып кеткен. Ақсүйек атауы қазақ түсінігінде тек ақ сүйек зат ұғымын емес, қазақтың этномәдени менталдық ұғымына сәйкес жастардың көңіл көтеретін сауығын білдіреді. Мысалы, Ауылды сағынған, ауыл ойынын сағынған Шоқан таң атқанша ұйықтамай, «Ақсүйек», «Қарабие», «Тоқтышақ» ойындарының бәрін де ойында (С. Бегалин).

Ошақ – ашық алаңда ойналатын ойын атауы. Ойынға қатынасушылар жиылып, кең алаңқай жерді таңдап алады да, қатынасушылар түгел сиятындай етіп, үлкен төрт бұрыш сызады. Ойынға қатынасушылар тең екі топқа бөлінеді. Төрт бұрышты ошақ дейді. Ошаққа қай топ түсетіні

жеребе тарту арқылы шешіледі. Жеребеден ұтқан топ сыртта қалады, екінші топ ошақтың ішінде тұрады. Сырттағылар кіші доппен ішіндегілерді тоқпаштайды [1, 131]. Ошақ: 1) халық тілінде үстіне қазан асылатын үш аяғы (бұты) бар темір шеңбер; 2) ауыс, үй іші, отбасы [2, 7 т., 498]. Көне түркі тілінде белгілі сөз: МК: ошақ «пеш», ошақлан «пеш қою» ошақлық «пешке арналған», Турфан-техте очук «пеш» [3, 362]. Ошақ сөзі отбасының құты, тірегі мағынасында символдық мағына ие.

Ойын атауы ошақ халық тілінде белгілі ошақ сөзінің шектес ұғымды білдіруіне байланысты екінші номинативтік атауы ретінде туған.

Ерте заманда балалар арасында көп тараған ойын атауларының бірі – қарагие. Ойын көгалды жерде, алаңдарда ойналады. Ойынға барлық бала қатыса алады. Әр ойыншының қарағайдан немесе қайыңнан ұзындығы 2–2,5 м бір басы үшкір сырықтары болады. Егер сырықтары жас ағаштан жасалған болса, үшкір жағын отқа ұстап кептіріп алу керек, сонда мұқалмайды. Ойын жүргізуші көмбеден 15–20 м жерге апарып жалауша тігеді. Ойынның мақсаты – әрбір ойыншы белгіленген қашықтықтан өзінің таяғымен жалаушаны көздеу. Ойын жүргізушінің өзіне де ойнауға болады. Осылайша қай ойыншы жалаушаға көп тигізсе, сол ұтқан болып саналады [1, 109].

Қарагие – көне заманнан келе жатқан ойын, қазіргі кезде ойналмайды деуге болады. Ойын атауының шығу тарихы көмескі, қарагиенің бірінші сыңары қара болса, екінші сыңары кие болуы мүмкін, онда магиялық сипат бар. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде қарабие балалар ойыны деп берілген [2, 6 т., 60]. Мүмкін, сөздіктегі қарабие шынында қарагие болуы мүмкін. Себебі революцияға дейінгі саяхатшылардың естеліктерінде тек қарагие атауы кездеседі. Қалайда, екі сөз тіркесі білдіретін атаудың шектестігінен ауыс мағынада туған ойын атауы сияқты.

Бестас – ұсақ бес таспен, қақпақылдап ойнайтын балалардың ұлттық ойынының атауы. Бестас ойыны бірлік, екілік, үштік, төрттік, жолақ, алақан, төрт бұрыш, арттан тастау, үнемдес, сарт-сұрт, қаршу нөби деп аталатын кезеңдерден тұрады (ҚҰЭ). Бестас ойынын далада да, үй ішінде де ойнай береді. Бестас – өте көне дәуірден келе жатқан, қазақ халқының ұлттық ойын атауы. Ол еңбек құралдары ағаш, тас, сүйек болып келетін ғасырларда пайда болған. Жасөспірімдерден бастап, ересек адамдарға дейін ойнайтын ойын. Ойынға керекті зат бес асық немесе кішірек бес домалақ тас. Ойынды кімнің бірінші болып бастайтынын шешу үшін ойынға қатысушылар кезектесіп, бес тасты алақандарына салады да, жоғары серпіп жіберіп, алақандарының сыртымен тосып алады да, серпе қаршып ұстайды. Ең көп қаршып ұстаған ойыншы бірінші кезек алады да, қалғандары да сол ретпен кезекке тұрады. Бұл ойынның он шақты тәсілі бар. Ойынға қатысушылар дөңгелене отырады.

Барлық тәсілдерді мүлтіксіз өткізген ойыншы өзіне жазылған ұпайды екі жолмен белгілейді. Бірінші жол: бес тасты уысына алады. Сонан соң оны екінші рет лақтырып, қолының сыртымен қағып алуы керек. Әр тас он ұпайдан есептеледі. Бестас елу ұпай болады. Екінші жол: бес тасты жоғары лақтырады да, жоғарыдан төмен қарай қақшып, қағып алады. Мұнда да бір тас он ұпай деп есептеледі. Бес тасты түгел қағып алса, елу ұпай алады. Әр тәсілді орындаған кезде қойылатын шартты бұзған ойыншы кезегін келесі ойыншыға береді де, өзіне қайта кезек келгенше көруші болып отырады. Қайта кезек алған кезде, қай тәсілден қателік жіберсе, сол тәсілден бастап ойнайды [4, 42].

Тоғызқұмалақ – ертеден келе жатқан тоғыз ұялы ұлт ойынының атауы [1; ҚТТС: 9 т., 156]. Ол – әлемдегі көне үстел ойындарының бірі. Адамдарды тәрбиелеу, олардың ой-санасын шынықтыру, жетілдіру құралдарының қатарына жататын қиын да қызық ой спорты түрлерінің бірі – қазақтың математикалық тоғызқұмалақ ойыны. Бауырлас қырғыз, қазақ, қарақалпақ, алтай халықтарының арасына кең тараған, ерте заманнан бері ұмытылмай келе жатқан бұл ойынның қашан шыққанын, қайдан шыққанын және кімнің ойлап тапқанын дәл айта қою қиын. Қазіргі кезде тоғызқұмалақ осыдан 4500 жыл бұрын пайда болды деген көзқарас бар. Мұндай пікірлер қазба жұмыстары қорытындыларына сай жасалған. Тоғызқұмалақ есеп ойыны. Мұнда арифметикалық төрт амалды өте жақсы білетін, еске сақтау қабілеті өте күшті адамдар ғана жеңіске жетеді. Математика ғалымдарының айтуына қарағанда, тоғыз саны көптеген арифметикалық жұмбақтар шығаратын ерекше қасиеті бар сан. Ойынның тоғызқұмалақ аталуында да сыр бар сияқты. Тоғызқұмалақ ойыны туралы оқу құралдары, әдебиеттер баршылық. Тек 1967 жылы «Қазақстан» баспасынан жарық көрген Т. Сұлтанбековтің «Шахмат. Дойбы. Тоғызқұмалақ» деген кітабынан осы ойынның ауызекі тараған тарихын ғана оқып білуге болады. 1975 жылы «Қазақстан» баспасынан шыққан Ә. Ақшораевтың «Тоғызқұмалақ» атты кітабы – шын мәнінде бұл өнерді тереңдете зерттеген тұңғыш еңбек. Кітапта тоғызқұмалақтың тарихы, мән-мазмұны, ойнау ережесі ғана емес, ойынның бүгінгі талабына орай жаңаруын да кеңінен қамтып, ол өзгеріске ғылыми түсінік береді, тоғызқұмалақтың қыр-сырын терең әңгімелейді. 1957 жылы баспадан шыққан М. Төнекеевтің «Қазақтың ұлттық ойындарында», М. Рақымқұловтың «Тоғызқұмалақ» деген кітапшасында, газет-журналдардағы бірен-саран жарияланған материалдарда «Тоғызқұмалақ ойынын тұңғыш рет қойшылар ойлап шығарыпты» делінген. Тоғызқұмалақ «Қойшылар алгебрасы» деп те аталады. Тоғызқұмалақ ерте заманда қойдың құмалағымен ойналып келген. Бұл ойынға күрделі жабдықтардың да керегі

болмаған. Екі ойыншыға тоғыз-тоғыздан шұңқыр, құмалақ жинайтын үлкен ұя және әр қайсысы үшін 81-ден барлығы 162 құмалақ қана керек болған. Оны қойшылар жерден қазып-ақ ойнай берген екен. Келе-келе ойын қазақ арасына кеңінен тарап, қалың бұқараның мәдени қажетіне айналған. Тоғызқұмалақ ойынының осы уақытқа дейін өзіндік нотациясы болған жоқ. Бұл тұрмақ, Қазан революциясына дейін тоғызқұмалақ ойнайтын тақта да некен-саяқ кездесуші еді. Осының салдарынан өткен замандағы ел ішіндегі үздік ойыншылардың бай, мол тәжірибесі, әдіс-айлалы ойындары, шығармашылық еңбектері олардың іштерінде кетті, жарық көре алмады. Ойын өзінің арифметикалық мүмкіндіктерін толық аша алмай, баяу дамыған. Қазан революциясына дейін қазақ халқы басқа да ұлттық мәдени байлықтармен қатар, тоғызқұмалақ ойынын да ел аузында сақтап келді.

Тоғызқұмалақ ойынының бірнеше түрі бар. Оның балаларға арналған қарапайым түрін «Қоздату», «Бестемше» деп атайды. Мұның өзі тоғызқұмалақтың адамның ой-санасының жетілуіне байланысты күрделене түсетін шытырман, қызық ойын екендігін көрсетеді. Тоғызқұмалақ ойынының жолдары көп. Бұл ойынның ерекше бір қасиеті терминдерінде, терминдеріне қарасақ, «бұл нақты мал шаруашылығының тудырған ойыны екен» деуге болады. Шынында, «құмалақ» деген сөзінің өзін алсақ, құмалақ – қойға, түйеге, ешкіге ғана тиісті зат. Ал «көкмойын» деп қазақ көпке дейін ұстатпай ыза қылған, артынан ұсталғаннан кейін айлар бойы мойнынан бұғалығы түспей, мойны көгерген жылқыны айтады. Бұғалығы мойнындағы жылқыны оп-оңай ұстап алуға болады. «Аққасқа» деген сөздің де мал шаруашылығымен байланысы күшті. «Атөтпес», «сырлы дала», «жаман үй» дегендерде осылар сияқты.

Тоғызқұмалақ атаулары халық тілінде бұрыннан белгілі тіл бірліктерінің негізінде туып, ауыс мағынада екінші аталымдық сипатта кездеседі. Мәселен, Тоғызқұмалақ ойынының тоғыз отауы былай аталады: Солдан оңға қарай бірінші отауды «құйрық» я «арт» дейді. Себебі, ондағы құмалақтар көпке дейін өзгермей, түгел қалып отырады. Екінші отауды «Тектұрмас» дейді. Себебі, жүріс көбінесе осыдан басталады. Үшінші отауды «Атөтпес» дейді. Оның себебі, қарсы жақтың аты бұған түспей кете алмайды. Төртінші отауды «жаманүй» дейді. Себебі, қарсы жақтың адамы бұл жерден үнемі жеп отырады. Бесінші отауды «Бел» дейді. Бұл екі орталық, аса қауіпті емес. Алтыншы отауды «Сары дала» дейді. Себебі бұл жүріске де, «түзди» алуға да ыңғайлы жер. Жетінші отауды «Қосан жылаған» дейді. Оның себебі – бұрынғы заманда Қосан деген ойыншыны тағы бір ойыншы дәл осы 7-ші отауда әлденеше рет «түздида» отырғызыпты, содан ыза болып жылапты-мыс. Сегізінші отауды «Көкмойын» дейді, себебі, мұнда да көптен-

көп «тұзди» алынатын көрінеді және бұл жерге көп құмалақ жиналып қала береді. Тоғызыншы отауды «Аққасқа» дейді. Себебі, бұл шұңқырда құмалақ көп жатады. Ойыншы бұл отаудан өз құмалағын шығарса-ақ, қарсы жақтың отауына түседі, бірден оған аттап түсу ойыншыға пайдалы болмайды. Өзін жауып кетіп барып жүрсе, әрине, тиімді болады. Соңғы жылдары оның біреуі ғана кеңірек тарауда, жарыс та сол бойынша өткізіледі.

Тоғызқұмапақ атауларын беруде зерттеушілердің пікірінде әртүрлілік байқалады. М. Тәнекеев пен М. Рақымқұлов ойыншылардың ұтқан құмалақтарын жинайтын үлкен орталықтағы ұяны қазан десе, қарт ойыншылар оны орда дейді. Құмалақты салатын шұңқырларды М. Тәнекеев пен М. Райымқұлов тау, отау десе, қарт ойыншылар «ұя» деп атайды. Ұя аттары да әртүрлі айтылып жүр. Біресе «Алды», «Көкмойын», «Жамантай», «Құспек», «Орта», «Қарашелек», «Атаспас», енді бірде «Маңдай», «Көкмойын», «Қандықақпан», «Белбасар», «Бел», «Атсыратар», «Атөтпес», «Көшпелі», «Таңдық» делінеді. Сонымен бірге, ұтқан адамдарды қалай білеміз? 1-ші тұздық алған әрі құмалағы көп адамды ұтқан деп есептеу керек сияқты. Қазіргі өткізіліп жүрген ұлт ойындарының бірі «Тоғызқұмалақ» деп аталғанымен, шын мәнінде тоғызқұмалақ емес, бұзаулатпа деп аталатын ойын сияқты. Бұзаулатпаның тоғызқұмалаққа ұқсастығы да бар. Дегенмен, бұзаулатпаның ойын тәртібі тоғызқұмалақтан өзгеше. Бұрын бұзаулатпаны далада мал бағып жүрген малшылар, бала-шағалар өрісте бір-бірімен кездесе қалғанда, аз-кем уақытты қызықты өткізу үшін ойнайтын. Себебі бұзаулатпаны ойнауға көп уақыт кетпейді.

Бұдан басқа үлкен тоғызқұмалақ деген атау бар. Ойынның бұл түрін ойнаудың қилы-қилы тәсілдері болған сияқты. Ертеректе Құду деген ойыншы «алды» деген ұядан бастап жүрген екен. Сол Құду өзімен ойнаған ойыншыларды ұта беріпті. Құду өзі кедей болса да, байлармен, ұлықтармен ойнағанда да, оларды шыдатпапты. Құдуды менсінбеген әлділер оның тоғызқұмалақты «Алды» деген ұядан бастап жүріп, ұтатын әдісін «Құдудың қу қасқасы» деп атап кеткен екен. Сол кездегі кейбір ойыншылар «алды» ұясынан бастап ойнауды көп қолданбай, өздерінше жаңа әдіс тауыпты, көбінесе «Белбасар» ұясынан бастап ойналатын болыпты. Себебі «Құдудың қу қасқасы» тым әйгілі әдіс болып, көнере бастаса керек. Кейінірек ойыншылар «Белбасар» ұясынан бастап жүруді де елге әбден мәлім әдіс деп санап, «Атаспас» ұясынан бастап жүруді жаңалық етіп енгізеді. «Алды», «Көкмойын», «Жамантай», «Құспек», «Орта», «Қарашелек», «Атаспас», «Көтей» деп, бір-біріне іргелес жасалған ұяларды атайды. Осы аталған ұялардың алдында ең үлкен бір ұя болады. Оны «Орда» деп атайды. Қазір кейбір ойыншылардың «қазан» деп жүргені – осы «Орда».

Енді біз М. Райымқұловтың кітапшасындағы ұялардың аттарын салыстырып көргенде, мынандай қайшылықтарды байқаймыз: «Алды» – «Маңдай», «Көкмойын» (дұрыс аталған), «Жамантай» – «Қанды қақпан», «Құспек» – «Белбасар», «Орта» – «Бел», «Қарашелек» – «Атсыратар», «Атаспас» – «Атөтпес», «Белбасар» – «Көшпелі», «Көтей» – «Тандық». М. Рақымқұловтың кітапшасындағы аттардың көпшілігі қазақтың табиғи ой жүйесін құру салтынан, әдетінен шалғай жатқан сияқты. Мысалы, қазақ орталықты «Қазан» деп атамайды, ал «Орда» деп атау қисынға келеді.

Жоғарыда айтылған М. Тәнекеевтің кітапшасында «Тоғызқұмалақ» ойынын жетілдіруге ерекше назар аудару керек» деген дұрыс пікір айтылған. Тоғызқұмалақ ойынын жетілдіру үшін, керекті деректерді ел арасынан жинау керек. Қазақ халқының төл өнері – тоғызқұмалқ бүгінде бір ғана ұлттың спорты емес, үлкен бұқаралық спорт түрлері сияқты жұртшылық қолдауын тауып, қазір дәуір талабына сәйкес дамып, өріс алып келеді. Тоғызқұмалақ бүкіл түркі халықтарының даналығының туындысы ретінде Орта Азиялық, дүниежүзілік спорт ойындарының төрінен орын алуға лайықты алтын қазына. Тоғызқұмалақ ойыны әсіресе Отан соғысынан кейінгі жылдары кеңінен тарай бастады. 1984 жылы Алматыда Қазақ КСР-інің чемпионаты өткізілді. Тоғызқұмалақ ойынының ережелері 1949 жылы жарық көрген. 1960 жылдан бастап тоғызқұмалақтан аудандық және облыстық жарыстар өткізіліп тұрды. Бұл жарыстарға Қырғызстан, Алтай өлкесінен де ойыншылар қатынасты [6; 125, 126, 142].

Тоғызқұмалақ қағидалары басқа тақтай (үстел) ойындарына да түгелдей қатысты. Яғни бұл ойынды басқа халықтар тәжірибесіне де пайдалануға болады. Мұндай негізі бір, ережелері бір ойындарды кең тарату арқылы ұлтаралық ғана емес, халықаралық та ойын ойлап шығаруға мүмкіндік береді. Қазіргі уақытта да тоғызқұмалқ ойыны жылдан-жылға халық арасына кең тарап келеді. Тілдік тұрғыдан алғанда тоғызқұмалақ атауы халық тілінде ежелден белгілі сөздерден құралған, құрамындағы сөздердің лексикалық құрамы, мағыналары айқын. Тоғыз және құмалақ сөздерінің тіркесі ауыс мағынада қолданылып, соған шектес, қатысты ұғымды білдіруіне байланысты, келе-келе бірінші аталымдық ойын атауына айналып кеткен. Тоғыз сөзі, оның мағынасы көптеген шығыс халықтарында ерекше мәнге ие. Мысалы, моңғолдар 9 санын қасиетті деп есептеп, ханға жіберілетін сыйлық 9 заттан тұратын болған. Сол салт татарларда сақталған: қалыңдыққа берілетін сыйлық 9 заттан тұрады [5; 78]. Құмалақ сөзі де ежелден белгілі М. Қашқарида комук «жылқының құмалағы» комукла «жылқы құмалақтады» [2; ДТС: 455] түрінде берілген.

ҚОРЫТЫНДЫ

Ойымызды қорытындылай келе, ойын-сауық адамның талдау, таңдау қабілетін шындайды, ортамен тіл табысуға, қарым-қатынасты жетілдіруге, жұмысын мазмұны етуге, жеңіске жетудің ең тиімді түрлерін қарастыруға, ой-өрісін кеңейтуге, байқампаздығын, аңғарымпаздығын жетілдіруге, сол арқылы тілін, сөздік қорын байтуға, адамның бойындағы қасиетті өлеуметтік күшке және қозғалысқа айналдыруға итермелейді.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 ҚТТС – Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 1–10. – Алматы : Ғылым, 1974. – 198б.

2 ДТС – Древнетюркский словарь. – Ленинград : Наука, Ленингр. отд., 1969. – 676 с.

3 Сағындықов, Е. Қазақтың ұлттық ойындары. – Алматы : Рауан, 1991. – 174 б.

4 Тайжанов, С., Қасымбекова, С. І. Қазақтың ұлттық ойындары. – Алматы, 2004. – 115 б.

5 Жанпейсов, Е. Этнокультурная лексика казахского языка (на материале произведений М. Ауэзова). – Алма-Ата : Наука, 1989. – 283 с.

6 Төтенаев, Б. Қазақтың ұлттық ойындары. – Алматы : Қайнар, 1994. – 144 б.

Материал баспаға 13.09.18 түсті.

A. A. Akazhanova

Названия казахских игр, отражающие натуральные предметы окружающей природы

Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина
г. Астана, 010000, Республика Казахстан.
Материал поступил в редакцию 13.09.18.

A. A. Akazhanova

The names of Kazakh games reflecting objects of the nature

S. Seifullin Kazakh Agro Technical University,
Astana, 010000, Republic of Kazakhstan.
Material received on 13.09.18.

Большая роль в статье отводится принципам номинации национальных игр.

Казахские национальные игры очень разнообразны по своей тематике. В давние времена защитники народа: богатыри, народные герои выделялись во время игр. Именно с помощью игр они закаляли свой дух, становились физически сильными. Национальные игры как народное наследие передавались от отца к сыну, от взрослых к младшим. Игра не только прибавляет силы, учит быстроте, выносливости, но и развивает, одухотворяет, воспитывает человека. Следует отметить, что игра нужна не только для развлечений и поднятия настроения, но и выполняет функции использования возможностей подготовки подрастающего поколения к разным ситуациям подготовки жизни.

A big role is given to the principles of the nomination of national games.

Kazakh national games are very different in their subject. From ancient times the defenders of the people: bogatyrs, national heroes stood out during games. With the help of games they tempered their spirits, became physically stronger. Traditional games as the national legacy were passed from father to son, from adults to juniors. The games not only make you stronger, faster and enduring but develop and spiritualize and educate as well. It should be noted that games are needed not only for fun but for preparation of the younger generation for different life situations.

А. А. Ақжанова

Қазақ және орыс тілдері кафедрасының оқытушысы, Гуманитарлық факультеті, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы
e-mail: arnur.tleu@mail.ru

**АСЫҚ ОЙЫН АТАУЛАРЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ
ЭТНОМӘДЕНИ СИПАТЫ**

Бұл мақалада қазақтың ұлт ойындарына ерекше орын беріледі. Мазмұнына қарай ұлттық ойындар алуан түрлі болып келеді. Біздің ата-бабаларымыз сол ойын арқылы шынығып, өзінің бойындағы табиғи дарынын шыңдай түскен. Ұлт ойындары осылайша атадан – балаға, үлкеннен – кішіге мұра болып жалғасып отырған. Ойын тек адамның дене күш – қуатын молайтып, оны шапшаңдыққа, дәлдікке т. б. тәрбиелеп қана қоймай, адамның ақыл – ойының толысуына, есейіп өсуіне де көп пайдасын тигізеді. Бұл жұмыста ұлттық ойындардың қазіргі заманда да өзекті екені айқын көрсетіледі, өйткені болашақ өсіп келе жатқан ұрпағымыздың жан-жақты дамуына тек қана ойындар әсер етеді.

Кілтті сөздер: алышы, тәйке (тәуке), бүге (бүк), шіге (шік), тұрық, табан, сомпы, оңқай, солақай, сақа, қорғашбай сақа, құлжа сақа, топай (томпай), жабайт, жабай, омпы/омпа, Хан (хан ату), құмар, сөре ойыны, тас қала

КІРІСПЕ

Ойын – дегеніміз не? Ойын дегеніміз – адамның ақыл-ойын дамытатын, қызықтыра отырып ойдан-ойға жетелейтін, тынысы кең, алысқа меңзейтін, қиял мен қанат бітіретін ғажайып нәрсе. Қазақ халқының ұлттық ойындары ептілікті, өжеттілікті, шапшаңдылықты, тапқырлықты талап етеді, олардың түрі сан-алуан. Қазақ балаларының ежелгі заманнан сүйіп ойнайтын, кең тараған этномәдени менталды сипаты бар ойындарының бірі – асық ойыны.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Асық ойының атаулары. Ежелден тіршілігі мал шаруашылығына байланысты болған халқымызда асыққа байланысты атаулар мен сөз тіркестері жиі кездеседі. Асықпен ойналатын ойын түрі де көп. Асық

ойыны әсіресе балалардың, жастардың бойында көпшіл мінез, ептілік қалыптастыруда, денсаулығын шыңдауда өз қасиетін күні бүгінге дейін жойған жоқ. Республиканың көптеген мектептерінде үзіліс кезінде, демалыс уақытында балаларға асық ойынын ойнататын тәжірибені кеңінен қолдануға әбден болады. Алайда, балалардың бәрі бірдей асық ойыны атауларын біле бермейді. Осы олқылықтың орнын толтыру үшін, этнограф Жағда Бабалықов ұсынған асыққа байланысты сөзтізбені беріп отырмыз.

Алышы – асықтың үйірілгенде табаны жерге тиіп, тұрық түсуі. Ойын кезінде оған бірінші дәрежелі мән беріледі. *Тәйке (тәуке)* – асықтың үйірілгенде табаны үстіне қарап, тұрық түсуі. Ол екінші дәрежелі мәнге ие. *Бүге (бүк)* асықтың үйірілгенде дөнес жағы үстіне қарап, етпетінен жатық түсуі. Ол үшінші дәрежелі мәнге ие. *Шіге (шік)* – асықтың иірілгенде шұңқыр жағы үстіне қарап, жатық түсуі. Ол төртінші дәрежелі мәнге ие. *Тұрық* – асықтың алышы не тәйке түсуі. *Омпы* – асықтың тұмсығымен жер тіреп, тік шаншылып түсуі. *Сомпы* – асық тұмсығының көкке қарап, тік шаншылып шоңқая түсуі. *Табан* – асықтың тәйке жағы. *Оңқай* – асықтың бүгесі алақанға қарап, тәйкесі оң қол бас бармағына басылып ыңғайлы ұсталуы. *Солақай* – асықтың шігесі сыртқа қарап, алышы оң қол бас бармағына басылып ыңғайлы ұсталуы. *Сақа* – қолдағы бар асықтың үлкенінен, ірісінен, салмақтысынан, оңқайынан белгіленеді. Солақайлар сақаны солақай асықтан ұстайды. *Қорғашбай сақа* – табан жағын молырақ ойып, қорғасын құйылған сақа. *Құлжа сақа* – арқардың асығы. *Топай (томпай)* – бұзау, тайынша асығы. Мүз үстінде, әдейі асық ойнауға жасалған алаңда ойналғанда, алыстан ататын ойындарға топай сақа ретінде қатыстырылады. *Жабайт* – қой асығының сақадан кейінгі қорғасын құйылмаған түрі. Табандалады. *Жабай* – қой асығының әдеттегі түрі. Айырбасқа жүреді. *Шүкей (шүкейт)* – қой асығының кішкенесі, қозы, ешкі асығы. Ол да айырбасқа жүреді. *Шүкімейт* – жас қозы, жас лақтың асығы, ең кішкене асық. *Кеней* – шүкейдің көп пайдаланылып, мүжілген түрі [1, 36].

Бұлардан басқа қосымша атаулар бар: қоныс – асық тігетін сызық, жатсын – жатқан асықты қозғамау, кетсін – асықты әрірек итеру, иіру – кезекті анықтау үшін жеребе тастау [2, 29].

Шығу тегі жағынан асық ойындарының негізі көне түркілік бір түбірлі сөздер екені байқалады. Мысалы, асық М. Қашқарида ашук түрінде берілген [3, 64], ноғай тілінде ас деп аталады. Ә. Қайдардың пікірінше, түбірі ас (ас+ық) [4, 188]. Тәйке атауының түбірі – тәй «тегіс» мәнінде, ср. тайпақ, тайқы [4, 266]. Бүге атауының түбірі – бүк «бүктеу, ию» мәнінде, ср. бүкір, бүкте [4, 197]. Алышы атауының түбірі – ал «көтеріңкі, алдыңғы» мағынасында [4,186]. т.б.

Қазақтың ауыз әдебиетінде асық ойыны жиі айтылады. Ал «Алтын сақа» ертегісі балалар әдебиетінің алтын қорына қосылған. Халық арасында асық ойнауға байланысты «Алшы түсіп ақырып, сақа болып жапырып..», «Қолыңа жақса қой асығын сақа қой, ыңғайы келсе, ебін тауып ала ғой», «Асықтай үйіріліп...», «Алшыңнан түсірейін бе, тәйкеңнен түсірейін бе...», *асығы алшысынан түсті, асық атты, асық жамбы, асықты жсілік, қызыл асық, асық-топай (ойын), алтын асықтай, асықтай үйірді, еліктің асығындай* т.б. тіл бірліктері туған [5, 56–58].

Асықпен балгерлер бал ашатын болған. Сәби бала ауырмасын деп, боялған асықты бесігіне тағып қоятын ырым болған. *Асық ойындары* – «Хан атпақ», «Ханды қара басты», «Хан – уәзір», «Үйірмекіл», «Сасыр», «Атпақыл», «Қақпақыл», «Үштабан», «Омпы», «Алты атар», «Шық етер», «Тисін қабат», «Табан», «Төрт асық», «Бес асық» және т.б. түрлері байтақ қазақ даласына кең тараған. Солардың бірі – асық тігіп ойнау. Бұл ойын атауы бойынша бір топ бала жиылып келіп, тегіс жерді таңдап алады да, оны тазартып, ортадан төрт бұрышты сызық сызады. Сол төрт бұрышты ортасынан тең етіп екіге бөледі. Әр жағының қашықтығы балалардың жас мөлшеріне қарай белгіленеді. Сонда 1 метр немесе 1,5 метрге дейін болады. Мұны «көн» деп атайды. Сонда ойнаушылардың өзара келісімі бойынша көннен 4-5 метр не одан көп мөлшерде асық ататын орын белгіленеді. Оны сызықпен белгілейді. Ойыншылар осы жерден тұрып көндегі асықты ататын болады. Ойынды кім бірінші болып бастайтынын сақа иіру арқылы анықтайды. Сақасы алшы түскен ойыншы бірінші болып ату кезегін алады.

Ойыншы асыққа дәл тигізіп, оны көн сызығынан шығарса, оны алады да, сақасы түскен жерден қайта атады. Сөйтіп, көннен шығарғандарын ала береді. Егер оның сақасы көндегі асыққа тимей кетсе, асықты келесі ойыншы атады. Ал тігілген асықтарды бұзып, бірақ көннен шығара алмаса, қалған ойыншылар асықтарды сол жатқан қалыбында атып, көннен шығарып алуға тиіс. Ойын көндегі асықтар біткенше ойнала береді. Көндегі асық біткен соң ойынға қатысушылар бір-бірден көнге қайта асық тігіп, ойын қайта басталып, жалғаса береді.

Кең тараған асық ойындарының бірі – омпы/омпа – үйірген асықтың аша жағы төмен қарап тік тұру қалпының атауы. *Бес-алты бала қызыл танау болып жатқанда Сары жетті. Сыздық «шық етер» деп шыдатпаған соң, омпаға ауысқан екен* (Ғ. Мұстафин).

Омпыны тегіс алаңда, жазық жерде, тіпті үлкен бөлме ішінде де ойнай береді. Екі баладан он балаға дейін қатысса, ойын қызықты өтіп, ешкімді жалықтырмайды. Негізгі мақсат – неғұрлым көп асық ұтып алу. Ойын ережесі: «Омпы» ойыны үшін диаметрі 2,5–3 метрлік шеңбер сызылады.

Ойынға қатысушылардың әрқайсысы өзінің үлесін осы шеңбердің дәл ортасындағы сызыққа тигеді. Оның әр ойыны бір немесе бірнеше асықтан болуы мүмкін. Сол асықтардың арасынан ең үлкені (басқа түске, көбінесе қызылға боялады) омпысынан тұрғызылып, бір шетке қойылады. Әр ойыншының қолындағы негізгі асық сақа деп аталады. Бұған көлемді, шымыр, үлкен асық таңдалады. Кейде сақа үшін тайынша, құлынның да асығын пайдалануға болады. Бұл «топай» деп аталады. Кей жерде арқардың құлжа асығы пайдаланылады [1, 40–41].

Хан (хан ату) – асық ойынының атауы. Ойынға тек асығы мол 2–4 адам қатысады. Сондықтан да оны үй жағдайында ойнай беруге болады. Ойынның мақсаты – асық ұту. Ойын ережесі бойынша, ойнаушылар үстел басына жайғасып отырғаннан кейін, барлығы асықтарын шығарып қосады (айталық 3 адам 10 асықтан қосса 30 асық болады). Бір белгілі асықты *хан* етіп тағайындайды да, кезекпенен барлық асықты қос-қолдап алып, еден үстіне иіреді. Ойнаушының мақсаты асық ұту, ол үшін асықпен *ханды* атады: асықтың бәрін иірген кезде *хан* алшы түссе, онда алшы тұрған асықпен ғана ату керек, бүк түссе бүк түскен асықпен ғана ату керек. Атқан асығын қалтасына салып қойып, ары қарай жалғастыра береді. Егер ойнаушылардың бірі қолындағы асықпен *ханды* атайын деп отырғанда басқа асықты қозғап кетсе немесе *ханды* атқан асығы оған тимесе, *ханның* тұрысындай тұрған асық жоқ болса, онда ойнаушы атуын тоқтатады. Содан кейін асықты жинап алып келесі кезектегі ойыншы иіреді, ол да асықты атып ала береді. Бұл ойыншы да жоғарғыдағы тәртіпті бұзғаны үшін, ойынды тоқтатады. Келесі кезектегі ойыншы кіреді, сөйтіп асық таусылғаннан кейін ойынды қайта бастайды. Бұл жерде ескертетін жайт: асықты иірген кезде хан асықтардың астында көрінбей қалуы мүмкін, осы кезде асықты иіруші *ханды қара басты* деп дауыстайды. Мұндай жағдайды байқап отырған ойыншылар көндегі асықты бас салып талап ала бастайды. Кімнің қанша асық алғанында ешкімнің шаруасы болмайды. Әркім неғұрлым көп асық алуға тырысады. Ойын осынысымен қызықты [6, 136]. Ойын атауы халық тіліндегі *хан* сөзінің ауыс мағынасынан шыққан, *хан* көне түркі ескерткіштерінде, М. Қашқарида, «Құтадғу білікте» қан түрінде берілген [3, 417]. Н. Ондасынов оны парсы сөзі деп берген [7, 113]. Бұл ойын Ханталапай деп те аталады. Қызыл (сақа) асық алшысынан түссе болды, ортада жатқан асықтарды жапа-гармағай талап алатын ұлттық ойын [8, 57]. *Бұл ойынның «ханталапай» деп аталатын қызықты сәті болады* (Ө. Қанахин). Әр ойыншыдан бір-бір асықтан алып, оны бір ойыншы иіреді. Алшы немесе тәйке тұрған асық қалады да, бүге не шіге тұрған асықтарды иелері алады. Ең соңында кімнің асығы алшы

немесе тәйке тұрса, соның ойынды бірінші бастауға құқы бар. Ол ойыншы барлық асықты жинап алады да, бір қызыл сақаны «Хан» деп жариялайды. Содан соң, барлық асықты иіреді. Егер *хан* алшы түссе талапайға түседі, яғни кім бірінші «ханды» жұлып алса, қалған асықтар сонікі. Әрі қарай ұтқан ойыншы әр ойыншыдан асық жинап алып, жиналатын асық санын алдын ала келісіп алады, оған қызыл сақаны – «ханды» қосып иіреді. Содан соң бүге түскен асықты бүге түскен асықпен, шігені шігемен, алшыны алшымен, тәйкені тәйкемен шертіп тигізсе, тиген асықты алуға хақысы бар. Бірақ үшінші асыққа тигізбеуі шарт. Егер шерткенде асық жылжып үшінші асыққа тиіп кетсе, онда ол ойыншы кезегін келесі ойыншыға береді. Бұл ойында «ханмен» қалған асықтарды шертуге болмайды. «Ханды» ең соңғы асықпен шертеді. Халық тіліндегі «талауға түсірді» мағынасындағы *ханталапайға салды* тұрақты тіркесі осыдан қалған. *Ханталапай* лексикалық құрамы жағынан халық тілінде, көне түркі ескерткіштерінде белгілі сөздер: *хан* көне түркі ескерткіштеріне *қан* [3, 417], *талапайдың* түбірі *тала* «талау, қирату» [3, 528] түрінде берілген. *Ханталапай* ауыспалы, бейнелеу мәнінде қалыптасқан атау.

Асық ойынының басқа түрлеріне жататын ойындар мыналар: кетсін бір – көбірек асық ұтып алу мақсатында ойналатын ойын. Ойында балалар екі топқа бөлініп ойнайды. Ойын ережесі: ойнауға тілек білдірген барлық бала екі-екіден бөлініп, сақаларын қосып жіберіп, кезектерін анықтау үшін иіре бастайды. Бірінші кезек алған ойыншы қарсыласына өзінің шартын айтып қояды. Ондағы мақсаты – қарсыласының сақасын атқан кезде, шамасы келгенше алысқа ұшырып түсіру. Содан кейін сақаның алғашқы жатқан орнынан ұшып түскен жеріне дейінгі ара қашықтықты табан ұзындығымен өлшейді, сөйтіп қанша табанға ұшырса, яғни атушы өзінің қойған шарты бойынша сақаны ұшырған қашықтығына байланысты ұтқан асығын алады. Ондағы шарт әр үш табанға бір асық, болмаса табан басына бір асық. Осылайша өзара келісулеріне байланысты, бір-бірінен ұтқан асықтарын алып отырады. Сонда бірінші атушы бірге, екіге, үшке, төртке, тағы кеттім деп шарт қояды, яғни алғашқы бойынша әр бірлік – айталық үш табан, егер кетсе, онда алты табан, беске кетсе он бес табан қарсыласының сақасын ұшыруы керек. Бұдан соң екінші ойыншы қарсыласының сақасын атады, осылайша кезектесумен ойын жалғаса береді [1, 44]. *Кетсін бір* халық тіліндегі *кетсін* «бұйрық райдың үшінші жақ тұлғасы» мен *бір* «есептік сан есім» сөздері тіркесінің ауыс мағынада қолданылуынан шыққан. Келесі ойын шеңбер – асық ойынының атауы. Диаметрі үш адымдай шеңбер сызылады. Шеңберді қақ жара «сөре сызығы» түседі. Шеңбердің сыртынан ататын

сызық белгіленеді. Бірінші ату кезегі тиген ойыншы тігулі кенейлерді шеңбер сыртына шығара алмаса, келесі ойыншы шеңбер сызығын үзенгілігімен басып тұрып, бірінші ойыншының құлатқан асығын шеңбер сыртына шығарса, сақасы түскен жерден атуына болады. Шеңберден шығарған асықты алып отырады [9]. *Шеңбер* Н. Оңдасыновтың сөздігінде парсы сөзі *чәмбер-ден* шыққан [7, 106]. Ойын атауы сол сөздің ауыс мағынасынан туған. **Көтермекіл** – асық ойынының атауы. Екі ойыншы бір-бір сақадан алады да асық иіріп, қайсысының асығы бірінші алшы тұрса, сол ойыншы асығын лақтырады. Екінші ойыншы өз сақасымен қарсыласының сақасына тигізсе, онда екінші ойыншы оны сақасы жатқан жерге дейін көтеріп барады. Асықтар орнында жатады. Содан соң бірінші лақтырған ойыншы сақасын алып, екінші ойыншының асығын атады. Дәл тигізсе екінші ойыншы оны көтереді [9]. *Көтермекіл* асық ойынында жиі қолданылатын *қақпақыл*, *атпақыл* сияқты атаулардың үлгісімен (модель) жасалған, – *пақыл/мекіл* асық ойынына тән атауларды жасауда кездесетін жұрнақ. **Үштабан** – асық ойынының атауы. Бірнеше ойыншы сөре сызығының бойына қатар тігілген асықтардың біреуін алшы, біреуі тәйке, әрі біреуі бүге, біреуі шіге болатындай тәртіппен бір-бір асықтан тігіп шығуы керек. Егер осы реттілік бұзылып кетсе, кез келген ойыншы асықты талапайлап алуға хақысы бар. Сөредегі асықты атып, үш табаннан асыра жылжытса, онда ол асықты алады. Олай болмаған жағдайда кенейлер қайта сөреге тігіліп, келесі ойыншы атады. Атқан кезде сақасы үш табаннан жақын түссе, онда қалған асықты қолын артынан екі аяғының арасынан шығарып тұрып атады. Ойын атауы *үштабан-ның* құрамы халық тілінде, көне түркі ескерткіштерінде белгілі сөздер: М. Қашқарида *үч*, *табан* түрінде берілген [3, 525–621]. *Үштабан* атауы құрамындағы сөздер тіркесінің ауыс мағынада қолданылуынан шыққан деуге болады. **Құмар** – асықпен ойнайтын ойын атауы [8, 6 т.: 469]. Бұл ойынды үлкен-кіші демей ойнай береді. Ойынға қатынасушылар саны 5-6 адамнан аспауы керек. *Құмарды* тегіс жерде ойнайды. Ойынға 4 асық қажет. Ойынды кімнің бірінші бастауын асық иірумен шешеді. Ойында алшыны – жылқы, тәйкені – түйе, бүгені – қой, шігені – ешкі деп атайды. *Құмар* деп сол төрт түрдің біреуін атайды. Мысалы, төртеуінде де алшы түссе, төрт ұпай алады, «құмар болады», тәйке – үш, бүк – екі, шіге – бір ұпай алады. *Құмар араб* сөзі, араб тілінде *қимар* «құмар ойыны, ұтыс ойыны» дегенді білдіреді [10, 137]. **Сөре ойыны** – асық ойынының атауы. Ортаға бір сызық сызылады. Оны *сөре* деп атайды. Әр ойыншы келісім бойынша бірден немесе екіден кеней асықтарын сызық бойына тігеді. Ортаңғы асық сөре сызығына тура келуі керек. Ойыншылардың өзара келісімі бойынша

қабілеттеріне қарай сөреден 10-15 қадамдай екі жағына тең қашықтықта екінші сызық түседі. Ереже бойынша, кенейлерін тіккен ойыншылар өзара келісіп алып, кезек-кезек біреуі алшы, келесісі тәйке қалпында тігуі шарт. Егер ойыншылар жаңылып екеуі бірдей алшы немесе тәйке тігіп қойса, оны бақылап тұрған басқа ойыншылар «қамсыр» деп, тігілген асықтарды сыпырып алуға қақысы бар. Кенейлерді сөреге тіккен соң, ату кезегін алу үшін барлық ойыншылардың сақаларын жинап алып, бір ойыншы алақанына салып иіреді. Кімнің сақасы алшы түссе, бірінші ату кезегі соған тиеді. Тіліміздегі «асығы алшысынан түсті» деген тұрақты сөз тіркесі осылай қалыптасқан. Әдетте бұл сөз біреудің жолы болып олжалы болғанда, бәйге, сыйлық алғанда, ұтыс шыққанда т.с.с жағдайларда айтылады [9]. Ойын атауы *сөре* сөзі әдеби тілдегі «бәйгеден, жарыстан озып, бұрын келген жерді белгілейтін көмбе, мөре» мағынасындағы [8, 367] *сөре* сөзінің ауыс мағынада қолданылуынан шыққан. **Өлді** – асық ойынының атауы. Бұл ойынның шарты ортаңғы сызыққа – сөреге асықтарды санына қарай, бір-біріне қалап, бірнеше қатар етіп, үйіп тігеді. Содан соң екі жағынан шеткі сызықты мөре ғып белгілейді. Тіліміздегі «Мөре-сөре болу» деген тіркес осыдан шыққан. Бірінші ату кезегі «үштабандағыдай». Кезегі келген ойыншы үйілген кенейлерді атып құлатқанда, сақасы бүк түссе, шашылған асықтардың бүгесін, шік түссе шігесін алуға хақысы бар. Мұндай құбылысты «сақасына сай келу» деп атайды. Тіліміздегі «сақадай сай» деген тіркес осыдан туындаған. Егер шашылған асықтар түгел бүге түсіп, сақасы шіге түсіп қалса, онда ол ойыншының асық алуына болмайды. Әрі қарай шеткі сызықтан екінші ойыншы атады. Алғашқы ойыншы шашылған асықтарды тігіп беруі шарт. Келесі ойыншы алдыңғы ойыншының сақасы түскен жерге қалған асықтарды жинап тігіп ойынды жалғай береді. Үшінші ойыншы атып, бірнеше асық сақасына сай келіп, біразы қалып қойса, онда төртінші ойыншы алдыңғы ойыншының сақасын жатқан жерінде ортаңғы сызықтан атады. Егер сақаға дәл тигізсе, онда *өлді* деп, үшінші ойыншының ұтқан асықтарын сыпырып алады. Оны *құстыру* деп атайды [9]. Ойын атауы *өлді* халық тіліндегі *өлді* «етістіктің жедел өткен шағының III жақ тұлғасы» сөзінің ауыс мағынада бейнелеп қолданылуынан шыққан. **Тас қала** – **асық ойынының атауы**. Тас қала ойынына қатынасушыларға шек қойылмайды Олар тегіс жерді таңдап алып, шеңбер сызады да, дәл ортасына асықтарды бірінші үстіне бірін пирамида етіп жияды. Сонан соң асық тігілген жерден ойынға қатынасушылардың жас ерекшелігіне орай көн белгіленеді. Оның қашықтығы 7–8 метрден кем болмайды. Ойынды бірінші болып бастайтын ойыншыны анықтау үшін сақаларын иіреді. Кімнің сақасы бұрын алшы түссе, ойынды сол бастап,

қалғандары да осы тәртіппен өз кезектерін алады. Алшы – бірінші, тәйке – екінші, бүге – үшінші, шіге – төртінші. Егер ойыншының асығы омпта түссе, онда ол алшыдан жоғары болып есептеледі де, бірінші орынды сол алады. Егер де екі не үш адамның асығы бірдей не алшы, не бүк, не шік, не тәйке түссе, онда сақалар қайта иіріледі.

Атушы тас қалаға сақасын дәл тигізіп, бір асықты шеңберден шығарса, ойынды жалғастырып, сақасы түскен жерден қайта атады Шеңберден атып шығарған асықтарын ала береді. Егер бірінші атушы тигізе алмаса, онда екінші ойыншы атады. Егер атқан ойыншы тас қаланы бұзып, бірақ асықты шеңберден шығара алмаса, онда айыбын қосып тас қаланы, қайта тұрғызады. Егер атушы тас қаланы бұзып, бір асықты шеңберден шығарса, онда қалған асықтарды шеңберден шығара алмағанға дейін ата береді. Қалған ойыншылар бұзылған тас қаланың бытырап жатқан қалдықтарын атып алады. Көнде жатқан асықтар түгелдей біткен соң, ойын қайта басталады [1, 37]. Ойын атауы тас және қала сөздерінің тіркесіп, ауыс мағынада қолданылуынан шыққан екінші аталым болып табылады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Ойымызды қорытындылай келе, асық ойындарына байланысты жергілікті сөйленістерде мынадай атаулар кездесетін байқадық. Мысалы, *тәйке* сөзі Жамбыл облысында *тана*, Семей облысында *таз*, Ақтөбе жерінде *тауа*, Оралда *тауқа* делінеді. Түрікменстан қазақтарында *омпа* сөзі *тауқа омпта* деп айтылады. Орынбор қазақтарында қой асығы – *қоймек*, Жамбылда *асық* деп, Маңғыстауда ешкі асығы *аңсық*, Орынборда – *ешмек* деп айтылады. Көкшетауда тігулі асықты ататын сақа – *жабай* деп, Қостанайда қорғасын құйылған сақа – *қорғай сақа* деп айтылады. Бұдан басқа асық ойынының әртүрлі атаулары кездеседі. Мысалы: *алтынтабан*, *үштабан* (Жамбылда), *төртасық* – төрт асықты шашып жібергенде төрт түрлі я бір түрлі түссе ұтқаны (Ақтөбеде), *сасыр* (Жамбылда), *атпақыл*, *қойт* (Атырауда), *айдап сал* (Қарағанды). Қызылордада *йірмекіл* сөзі *йірмәңкүл* түрінде айтылады [11]. Көкшетау жерінде *бас* – тігулі тұрған асықты ататын жерде сызылған сызық атауы. *Бастың бір жағында тұрғып аттың, қайта ат! Қайтыс* – сақаны қайта иіру атауы. *Егер сақаны күлдіргенде екі сақа бүк және шік т.б. болып ұқсас түссе, қайтыс деп айтылса, қайта алып соғамыз* [11].

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 Қазақтың ұлттық ойындары. / Құраст. : С. Тайжанов, С. І. Қасымбекова. Алматы, 2004. – 115 б.
- 2 **Аманжолов, У.** Асықтар және ләңгі. – Алматы, 2008. – 30 б.
- 3 ДТС – Древнетюркский словарь. Ленинград: Наука, Ленингр. отд., 1969. – 676 с.
- 4 **Кайдаров, А. Т.** Структура односложных корней и основ в казахском языке. – Алма-Ата : Наука, 1986. – 323 с.
- 5 ҚӘТС – Қазақ әдеби тілінің сөздігі. – Алматы: Арыс. – 2006. – Т. 1–3., 2007. – Т. 4–6
- 6 **Сағындықов, Е.** Қазақтың ұлттық ойындары. – Алматы : Рауан, 1991. – 174 б.
- 7 ПҚТС – Н. Оңдасынов. Парсыша-қазақша түсіндірме сөздік. – Алматы : Қазақстан, 1974. – 384 б.
- 8 ҚТТС – Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Т. 1–10. – Алматы : Ғылым, 1974–1986.
- 9 **Тәнекеев, М. Т., Адамбеков, Қ. І.** Қазақтың ұлттық спорт ойындары. Алматы : Қазақстан, 1994. – 34 б.
- 10 АҚТС – Н. Оңдасынов. Арабша-қазақша түсіндірме сөздік. – Алматы : Қазақстан, 1969. – 265 б.; Алматы : Мектеп, 1984. – 255 б.
- 11 ҚТАС – Қазақ тілінің аймақтық сөздігі. – Алматы : Арыс, 2005. – 821 б.

Материал баспаға 13.09.18 түсті.

A. A. Akazhanova

Этнокультурное содержание различных названий «асык»

Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина,
г. Астана, 010000, Республика Казахстан.
Материал поступил в редакцию 13.09.18.

A. A. Akazhanova

Ethno cultural content of various names «Asyk»

S. Seifullin Kazakh AgroTechnical University,
Astana, 010000, Republic of Kazakhstan.
Material received on 13.09.18.

В статье особое место отводится принципам номинации национальных игр.

Тематика казахских национальных игр разнообразна по своей тематике. Именно с помощью игр закаляли свой дух наши предки, становились физически сильными, отличившись во время состязаний. Национальные игры как народное наследие передавались от отца к сыну, от взрослых к младшим. Игра прибавляет силы, учит быстроте, выносливости, и развивает логическое мышление, одухотворяет его отличительные качества, воспитывает человека. В работе подчеркивается актуальность национальных игр в современном мире, так как именно играм отдается предпочтение во всестороннем развитии подрастающего поколения.

In the article, a special place is given to the principles of the nomination of national games.

The subjects of the Kazakh national games are diverse in their topics. It was with the help of games that our ancestors hardened their spirit, became physically strong, distinguished themselves during competitions. National games as a national heritage were passed from father to son, from adults to younger ones. The game adds strength, teaches speed, endurance, and develops logical thinking, spiritualizes its distinctive qualities, brings up a person. The paper emphasizes the relevance of national games in the modern world, since it is games that are preferred in the comprehensive development of the younger generation

Ю. И. Мазина¹, Н. Е. Камзина²

¹к.иск., доцент, Инженерно-технологический факультет, Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, 140003, Республика Казахстан;

²к.иск., ст. преподаватель, Инженерно-технологический факультет, Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, 140003, Республика Казахстан

e-mail: ¹mazinajulia@mail.ru, ²nadegda_enovna@rambler.ru

**ДИДАКТИКА КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА
В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ ДИЗАЙНЕРОВ,
КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ**

В статье рассматриваются циклы изобразительных дисциплин в рамках образовательных программ дизайнеров и принципы, влияющие на развитие творческого мышления. Ранжируются компетенции и задачи практических дисциплин I курса, среди которых наиболее важными являются, умение применять изобразительные навыки в решении проектных и творческих задач, предложены авторские классификации компетенций, с учетом теоретических и практических знаний, освоенных студентами на приведенных дисциплинах. Обобщаются задачи практического курса с учетом дальнейшего их изучения и развития для получения более высокого результата в рамках отдельно взятой дисциплины. А также предлагаются методы, позволяющие развить у студентов стремление к творчеству и авторскому, креативному подходу в решении стандартных проектных задач.

Ключевые слова: профессиональные компетенции, профессиональная подготовка дизайнеров, изобразительные дисциплины, анализ, творческое мышление.

ВВЕДЕНИЕ

Процесс обучения дизайну состоит из множества дисциплин формирующих прикладные навыки. Главными из них являются дисциплины изобразительного цикла: рисунок, живопись, композиция, цветоведение. Обобщенно рассмотрим какие важные навыки получают студенты специальности дизайн изучая дисциплины пропедевтического курса. Компетенции рассматриваются в динамике изучения, от более простых к

более сложным, с учетом отсутствия начальной довузовской подготовки студентов.

Каждый из этих предметов определяет набор умений позволяющих дизайнеру сформировать следующие профессиональные компетенции:

Познакомиться с разнообразием изобразительных материалов, развить глазомер, наблюдательность, внимание к мелочам, изучить методы изображения предметов и орнаментальных форм. Уметь определять общую геометрическую структуру предметных форм, фиксировать закономерности построения (сложное, простое, симметричное, асимметричное), видеть связи между предметами, уметь сравнивать и использовать вспомогательный инструментарий для анализа изображаемых предметов.

Овладеть последовательными методами изображения предметов; в частности методом визирования, широко использовать изобразительные средства, такие как линия, пятно, фактура; понять значение пропорциональных соотношений, улавливать различия между подобными формами, понять закономерности формирования пространства и формы.

Понимать значение изобразительных задач позволяющих, фиксировать и выбирать для изображения не только наиболее удобные, но самые эффектные видовые точки, самостоятельно определять компоновку листа (менять расположение предметов с учетом создания зрительного равновесия и композиционной гармонии), появлять творчество в академических задачах.

Научиться пользоваться широким арсеналом изобразительных средств и материалов для получения разнообразных вариантов форм и получения различных эмоциональных впечатлений от проектируемых объектов. Изучать

Понять общие методические принципы данных дисциплин формирующих основу профессиональной подготовки и позволяющих: широко использовать возможности изобразительных технологий в проектной практике, правильно понимать положение формы в пространстве на стадии разработки эскизов, уметь передавать правильные представления о новой форме с учетом пропорциональных, функциональных и конструктивных особенностей, осознать задачи «качества» изображения и проектной подачи.

Уметь ставить проектные задачи с учетом композиционных закономерностей, владеть терминологией и объяснять изобразительные принципы построения форм в дизайне, и т.д.

Если углубляться в предметную специфику, практических задач может быть и больше, в этой части мы привели лишь обобщенное представление о них. Рассмотрим более подробно что формирует компетенции данных дисциплин и на что должен быть ориентирован результат обучения.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Рациональность представленных задач не ограничивает круг вопросов профессиональной подготовки. Наиболее важной составляющей в формировании практических навыков дизайнера является проявление творческой инициативы, умение выдвигать креативные, неожиданные идеи, не бояться сталкиваться с неизбежными проектными трудностями.

Важной задачей, здесь, является интеллектуальная подготовка студентов, умение мыслить, быть философом, концептуалистом. Этому способствуют в немалой степени творческие задания позволяющие опосредованно использовать изученные методы и законы изображения форм. Гораздо важнее, в данном случае, является умение сформировать изобразительный рассказ, выдвинуть визуальную гипотезу, найти возможность изобразительными средствами передать идею развития формы. Главенствующее значение здесь можно было бы отдать композиции если бы знание ее закономерностей не требовали хотя бы начальных изобразительных навыков, которые включают простые требования: знание материалов, владение инструментами позволяющими достигать определенного результата, учитывать правила компоновки листа и знать методы построения форм.

Рассмотрим подробнее какие компетенции включают в себя дисциплины изобразительного цикла, образовательной программы специальности «Дизайн» Рисунок 1, Композиция 1, Цветоведение и Живопись.

Осмысливая задачи этих дисциплин мы сформировали таблицы (Рисунок 1,2,3,4) в которых рассмотрели формируемые компетенции, с точки зрения теории и практики. А так же выделили общие компетенции определяющие влияние дисциплин друг на друга и определяющие преемственность этих дисциплин в рамках курса.

Нам кажется, что понимание этих задач преподавателем даст новую линию образовательным процессам.

Сразу выделим те из них которые касаются всех и являются показателем фактором преемственности данной группы дисциплин:

- познакомиться с разнообразием изобразительных материалов,
- развить глазомер, наблюдательность, внимание к мелочам;
- изучить методы изображения предметов и орнаментальных форм.
- понимать специальную терминологию;
- уметь передавать правильные впечатления от формы;
- уметь использовать академические методы сравнения, визирования, пропорционирования для создания изображений.
- понимать свойства бумаги, особенности и размеры форматов для разных типов композиций и проектных задач.

– профессионально использовать вспомогательный инструментарий, для воплощения идей.

– понимать изобразительных материалов, эффекты и особенности их использования на различных типах бумаги.

Правильно реагировать на замечания ППС.

Таблица 1 – Дисциплина ОК «Рисунок 1»

Дисциплина	Знания и навыки формируемые в процессе изучения дисциплины	
Рисунок 1	Теоретические	Знать имена мировых художников и художников Казахстана, знать виды графики и стили графической подачи работ, понимать значение графических материалов в передаче фактуры и объема форм. Владеть теорией линейно-воздушной перспективы, проводить анализ ошибок. Обосновывать компоновочные решения, объяснять правила построения различных объектов.
	Практические	Уметь определять пропорции и отношения форм в натюрморте, на основе этого сознательно подходить к выбору формата листа и его ориентации. Уметь определять общую геометрическую структуру предметных форм, фиксировать закономерности построения. Уметь самостоятельно проводить сравнительный анализ пропорций, определять пространственные точки. Видеть связи между предметами, уметь сравнивать и использовать вспомогательный инструментарий для анализа изображаемых предметов. Понимать зависимость тональных градаций от форм освещения и рядом стоящих предметов.
Значение и цели дисциплины	Развить пространственное видение формы, расширить владение навыками карандашной или тоновой техники, сформировать профессиональное умение отображать стоящий перед художником натуральный объект и умение изобразить новую (придуманную) форму – используя принципы академического рисунка и композиционного рисования. Уметь объяснять, как, какими методами и средствами пришли к изобразительному результату.	

Рисунок 2 Дисциплина ОК «Композиция 1»

Дисциплина	Знания и навыки формируемые в процессе изучения дисциплины	
Композиция 1	Теоретические	Знать виды, формы и закономерности композиции, понимать методику создания разных видов композиций. Проводить анализ композиций с точки зрения функциональных задач. Разбираться в композиционных стилях, объяснять выбранное решение. Развивать в графических эскизах композиционную идею формы, формулировать концепцию, обосновывать идею создания новых форм.
	Практические	Знать и использовать максимально широкий арсенал изобразительных средств, владеть принципами формообразования, использовать и комбинировать различные материалы. Понимать последовательность практических методов для создания сложных многоэлементных композиций. Доводить работу до завершения, продумывать подачу и оформление. Широко использовать изобразительные средства, такие как линия, пятно, фактура; понять значение пропорциональных соотношений, улавливать различия между подобными формами, понять закономерности формирования пространства и формы.
Значение и цели дисциплины	Композиция основа художественного творчества, средство выражения, своего отношения к действительности. Наука о закономерностях построения произведений искусства, архитектуры и дизайна. Задача: развить авторское философское осмысление мира и природы, уметь интерпретировать уже созданные формы, использовать и развивать идеи, а также формировать и выдвигать свои.	

Рисунок 3 – Дисциплина «Цветоведение»

Дисциплина	Знания и навыки формируемые в процессе изучения дисциплины	
Цветоведение	Теоретические	Знать основные группы гармоничных сочетаний цветов, ориентироваться в различных цветовых теориях, знать правила сочетаний цветов и закономерности оптического и механического смешения. Определять цветовую доминанту, владеть профессиональными терминами в определении качественных характеристик цвета. Владеть знаниями психологии цвета. Уметь обосновывать цветовые сочетания в связи с задачами проектирования.
	Практические	Уметь получать задуманный цвет методом смешения 2-х и более цветов. Понимать качественные количественные факторы влияющие на получение определенного цвета при смешении красок, влияющие на изменение цветового тона. Использовать разные инструменты и кисти для имитации текстур и фактур. Учитывать композиционные закономерности при создании гармоничных сочетаний цветов
Значение и цели дисциплины	Наука о восприятии, обобщении и анализе информации о цвете. Главная цель: Разработка эстетической цветовой среды. Развивает эстетическое, профессиональное отношение к цвету, его качественным, эмоциональным, терапевтическим свойствам, развивает умение находить оптимальные цветовые сочетания в проектных задачах.	

Рисунок 4 – Дисциплина КВ «Живопись 1»

Дисциплина	Знания и навыки формируемые в процессе изучения дисциплины	
Живопись	Теоретические	Понимать значение живописи в связи с навыками полученными на дисциплинах «Рисунок», «Композиция», «Цветоведение». Знать , виды, стили и технологии академической живописи, Знать известных живописцев, уметь говорить об особенностях авторских живописных стилей, проводить анализ формы в связи с ее цветовыми и фактурными характеристиками, объяснять различные технологические приемы работы живописными материалами (акварель, гуашь, масло, акрилл)
	Практические	Понимать особенности различных красок и грамотно использовать их в примесях с учетом их свойств. Передавать цветовые сочетания с учетом цветовоздушной перспективы. Импровизировать с сочетаниями цветов создавая авторское видение колорита. Использовать кисть как инструмент для создания определенной текстуры мазка, использовать мазок как особенность авторского стиля. Понимать значение изобразительных задач позволяющих, фиксировать и выбирать для изображения не только наиболее удобные, но самые эффектные видовые точки, самостоятельно определять компоновку листа (менять расположение предметов с учетом создания зрительного равновесия и композиционной гармонии), проявлять творчество в академических задачах.

Значение и цели дисциплины	Изображение предметов цветом который является особой изобразительной формой способной вызывать эмоциональные ассоциации. Умение выстраивать цельную систему взаимосвязанных цветов и оттенков в гармоничную колористическую тему, создавать цветовое настроение, формировать эстетическое восприятие среды и увязывать различные по цвету и фактуре формы в одной цельной композиционной структуре (натюрморт, интерьер, костюм)
----------------------------	--

Приведенные данные таблице позволяют понять, что основным объединяющим принципом всех дисциплин пропедевтики является умение анализировать свои действия, осознавать последовательность практических приемов, ведущих к необходимому практическому результату. Однако следует учитывать, что, практические результаты характерным признаком которых, в данное время, является не безусловное мастерство студентов по дисциплинам изобразительного цикла, но обучение навыкам работы с определенными материалами.

Студенты дизайнеры, учатся быть не художниками, а скорее грамотными ценителями, понимающими особенности творческой работы и специфику изобразительных материалов с учетом возможного ее применения в проектной работе, с одной стороны, как средство подачи проекта, с другой, как выбор его технического исполнения. Именно поэтому эти дисциплины должны стать основой для развития творческого мышления.

Количество кредитов начального изобразительного курса не дают необходимого количества практики для получения высокого итогового результата обучения. Для закрепления и совершенствования навыков рисунка, живописи композиции должны выставляться дисциплины второго уровня на последующих курсах обучения.

Вопрос развития творческого мышления заключается в обобщении навыков все этих дисциплин и создании композиций включающих в себя образные изобразительные задачи. Рисование по представлению развивает зрительную память, позволяет закрепить навыки рисования предметного мира и фигуры человека. А главным элементом этих заданий является использование законов композиции и подчинение их авторскому смысловому решению. Композиционное решение и структура таких работ должна определять материал исполнения и способы воплощения творческого замысла. Подобные композиционные работы выходят за рамки курса пропедевтики и предлагаются студентам в качестве факультативного курса, на творческих кружках и являются важным элементов самостоятельной работы студентов.

«Есть практический навык – есть творческое мышление».

Рассмотрим какими навыками необходимо владеть, чтобы воплощать авторские идеи и как эти идеи иметь.

Мы очень часто говорим о слабой интеллектуальной подготовке студентов. Что включает в себя это утверждение. Прежде всего маленький кругозор не позволяющий студентам черпать идеи из разных областей знаний, во-вторых, это неразвитое воображение несформированное отсутствием чтения. Компьютер выдает фрагментарную информацию и чтобы ее найти нет необходимости читать целую книгу. Этот же фактор не реализует задачи индивидуального выбора любимого героя, примеров поведения, форм жизни. Не происходит самостоятельного анализа текстов, нет почвы для обдумывания ситуации. Все эти факторы блокируют развитие авторского выбора норм поведения, а значит не формируют линию жизни, отношение к ней, не развивают вкус, мышление и как следствие воображение.

Учитывая эти негативные факторы, преподаватели рассматривают другие формы развития творческого мышления. В частности дополнительная работа в творческих кружках. Главным принципом работы в них является инициатива студента, а не преподавателя, и детальное обсуждение действий. Приведем маленький пример:

Темы обоснованы возможностью в неординарной изобразительной форме выразить авторскую мысль отвечающую на определенное абстрактное понятие: «Прошлое и будущее», «Позитив-негатив», «Реальное и нереальное» и т.д.

При обсуждении, преподавателю и студенту необходимо сформировать целую концепцию обосновывающую раскрытие темы в изобразительном материале. Например блок вопросов на которые студенты могут ответить просто имея определенный жизненный опыт: «Понятия негатив и позитив относятся к фототерминологии и определяют стадии проявки фотографии. Как вы могли бы раскрыть эти понятия в отношении природных явлений, жизненных ситуаций, поведения человека?»

«Почему «зеркало» является синонимом данных понятий с точки зрения двух сторон человеческой сущности?»

«В чем заключается понятие негатив и позитив с точки зрения визуального восприятия?» и т.д.

Если в процессе обсуждения, знаний и опыта оказывается недостаточно, преподаватель может привести в пример фильм или книгу которую студенту необходимо будет просмотреть или прочесть, чтобы понять отдельные нюансы поведения и мышления людей в разных ситуациях.

Приведенные рассуждения так или иначе должны отражаться в рисунке, и определять специфику композиционного решения.

Подобные методы возможны только в рамках творческого курса. Когда студент раскрепощен, настроен на определенный результат и готов экспериментировать.

ВЫВОДЫ

Рассматривая так подробно компетенции дисциплин образовательной программы 1 курса дизайнеров, мы определяем стратегию ведущую к необходимому результату. В нашем случае результатом обучения во всех дисциплинах является умение анализировать и выбирать метод для решения поставленной задачи.

Результатом не может быть мастерски выполненные рисунок или живопись и т.д. Результат в нашем случае, это – совокупность усвоенных приемов и качество их демонстрации. Остальное формируется индивидуальной заинтересованностью студента в развитии изобразительных навыков. Одной из мотиваций может служить участие в выставках. Поэтому привлечение студентов в творческие кружки, является возможностью реализации их творческих амбиций. А приведенные задания очень положительно сказываются на формировании авторских приемов, более глубоко понимании задач, таких дисциплин, как рисунок, живопись, композиция.

В процессе работы приходит понимание, что отсутствие необходимых навыков и знаний для реализации творческой задумки мотивирует студентов на более глубокое изучение формы, поиску наиболее удачных вариантов структуры композиции, пониманию процесса создания художественного произведения, повышению ответственности за результат особенно когда в числе мотиваций для создания подобных работ есть участие в конкурсе или выставке, и конечно, на повышении самооценки. А значит и стимулирует развитие творческого мышления.

Данная тема не исчерпывается кратко приведенным анализом учебных задач способствующих творческому развитию студентов специальности «Дизайн», но позволяет определить направления для дальнейшего совершенствования учебного процесса и повышения качества подготовки выпускников.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Мосорова, Н. Н.** Философия дизайна : социально-антропологические проблемы : автореферат дис. док. фил. наук. – Екатеринбург : УГУ им. А. М. Горького, 2002. – 34 с.

2 **Кенжебеков, Б. Т.** Методологические подходы к исследованию развития профессиональной компетентности специалиста // Профессиональное образование. – 2004. – № 5 – С. 177–182.

3 **Ермолаева, Л. П.** Основы дизайнерского искусства : декоративная живопись, графика, рисунок фигуры человека : учебное пособие для студентов – дизайнеров. – М. : ГНОМиД, 2001 – 120 с.

4 **Даниэл, С. М.** Искусство видеть: О творческих способностях восприятия, о языке линий и красок и о восприятиях зрителя. – Л. : Искусство, 1990. – 221 с., ил.

Материал поступил в редакцию 13.09.18.

Ю. И. Мазина¹, Н. Е. Камзина²

Дизайнерлерді кәсіптілік дайындауда құзыреттілік әдісінің дидактикасы шығармашылық ойлау қабілетін дамыту негізі ретінде

Инженерлік-технологиялық факультеті,
Инновациялық Еуразиялық университеті,
Павлодар қ., 140003, Қазақстан Республикасы.
Материал баспаға 13.09.18 түсті.

Y. I. Mazina¹, N. E. Kamzina²

Didactics of the skills approach in the professional training of designers as the basis of creative thinking development

Faculty of Engineering and Technology,
Innovative Eurasian University,
Pavlodar, 140003, Republic of Kazakhstan
Material received on 13.09.18.

Мақалада дизайнерлердің білім беру бағдарламаларындағы бейнелеу өнері пәндерінің циклы қарастырылып, олардың шығармашылық ойлау қабілетін дамытуға әсер ету принциптері зерттелген. I курстағы тәжірибелік пәндерінің құзыреттері мен міндеттері іріктеліп, олардың ішінде жобалау және шығармашылық міндеттерін шешуде бейнелеу дағдыларын қолдану ең маңыздыларына жатады. Сонымен қатар аталған пәндерді меңгеруде студенттер ие болатын теориялық және тәжірибелік білімдерін ескере отырып, авторлық құзыреттіліктер топтастырмалары ұсынылады. Жеке алған бір пән шеңберінде әрі қарай жоғары нәтижеге жету үшін толығырақ зерттеп және дамыту арқылы тәжірибелік курсының

міндеттері жинақталған. Және де студенттердің стандартты жобалау міндеттерін жеңуде шығармашылыққа, авторлық креативтік тәсілдерін тартылуын дамытуға мүмкіндік беретіндей әдіс-тәсілдері ұсынылады.

The article considers cycles of fine disciplines within the framework of educational programs of designers and principles that influence the development of creative thinking as well. Competencies and tasks of practical disciplines of the first year of studying are ranked, among which the most important is the ability to apply visual skills meeting design and creative problems. Authorial classifications of competences are proposed taking into account theoretical and practical knowledge mastered by students within the disciplines. The tasks of the practical course are generalized based on their further study and development in order to obtain a higher result within a single discipline. And the methods that allow students to develop creativity together with special approach by standard project tasks are proposed.

ГРНТИ 13.07.21

Е. В. Подзюбан

к.и.н., доцент, кафедра «Истории, политологии и культурологии», Новосибирский государственный аграрный университет, г. Новосибирск, 630000, Российская Федерация
e-mail: podzuban@mail.ru

**ЛЬЮИС ГЕНРИ МОРГАН: ОСНОВОПОЛОЖНИК
АМЕРИКАНСКОЙ КУЛЬТУРНОЙ АНТРОПОЛОГИИ**

Данная статья посвящена выдающемуся американскому учёному-этнологу, крупнейшему представителю эволюционной школы и основоположнику американской культурной антропологии Льюису Генри Моргану. В публикации раскрываются следующие вопросы: динамика восприятия концепции американского исследователя в науке; главные положения его учения и проверка их временем. В американской и западноевропейской науке отношение к этому учёному продолжительное время претерпевало изменение в отличие от советской этнографии. Благодаря неозолоционизму в американской культурной антропологии произошло повторное прочтение Моргана, что позволило ему занять почётное место не только среди эволюционистов, но и среди столпов этнографии и первобытной истории. Многие положения учения американского антрополога не удалось опровергнуть или оспорить вплоть до наших дней, что привлекает особый интерес к его изысканиям.

Ключевые слова: культурная антропология, материнский род, цивилизация, периодизация, парный брак, «неолитическая революция», «городская революция».

ВВЕДЕНИЕ

21 ноября текущего года исполнится 200 лет со дня рождения одного из авторитетнейших представителей эволюционной теории культуры и основоположника американской антропологии Льюиса Генри Моргана. Биография и труды этого учёного основательно исследованы американскими и западноевропейскими антропологами, а так же советскими этнографами. В этой статье мы остановимся на раскрытии следующих задач: рассмотрим, как изменялось отношение к Моргану в западноевропейской и американской антропологии, а так же советской этнографии за 100 лет после его смерти;

остановимся на главных положениях его учения и научных трудах; проследим, какие взгляды Моргана в науке подверглись поправкам, а какие остались неизменными.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Учение Моргана в советской этнографии на протяжении всего времени воспринимали однозначно и оценивали положительно (М. О. Косвен, Ю. И. Семёнов, Ю. П. Аверкиева, С. А. Токарев и другие), поскольку американский антрополог дал материалистическое объяснение истории человечества, а это было созвучно марксизму. По словам Уайта, «моргановская теория социальной эволюции была узаконена в марксистской литературе, в которой она с тех пор защищалась от всякой научной критики и научных данных» [1, с. 60]. Иначе обстояло дело в Западной Европе и США в отношении учения Л. Г. Моргана. С 90-х годов XIX в. его взгляды там стали подвергаться постоянной критике. Ю. П. Аверкиева справедливо считала, что причиной сложной судьбы учения Моргана на родине следует считать «признание его основных выводов марксистско-ленинской наукой о классовом обществе».

В США с возникновением антиэволюционизма «крестовый поход» против теории культурной эволюции и в первую очередь Моргана возглавила «американская историческая школа» Ф. Боаса. Среди американских антропологов первой половины XX в., прежде всего учеников школы Боаса (А. Крёбер, Г. Лоуи, Дж. Стюард и др.), стало обычным делом обнажать «ошибки» учения о культурной эволюции Л. Г. Моргана. Например, Г. Лоуи пишет: «С 1877 г. антропологи не только собрали массу конкретного материала, но и развернули новые методы и воззрения: это заставляет признать Моргана безнадежно устаревшим» [2, с. 54]. Практически в каждой работе американских антропологов тех лет говорилось, что открытия Льюиса Генри Моргана полностью опровергаются новейшими эмпирическими исследованиями. Устойчивой критике американские и западноевропейские антропологи пер. пол. XX в. подвергали следующие положения его учения: 1. периодизацию первобытной истории; 2. первичность материнского рода, на смену которого приходит отцовский; 3. зависимость возникновения патриархального рода от развития института собственности; 4. стадийный процесс становления человеческой семьи от промискуитета до моногамной семьи; 5. род – это первый социальный институт в истории человечества.

Только с 30-х годов XX в. Л. Уайт начал последовательно защищать Моргана, а с 40-х годов наблюдается смягчение критики его учения, «некоторый пересмотр прежних оценок учёного вплоть до признания его отцом американской этнографии» [3, с. 180]. В 1958 г. новый президент

Американской антропологической ассоциации М. Херсковиц, будучи ярким представителем «американской исторической школы», при вступлении на пост публично перед научной общественностью признаёт, что Морган сделал этнографию наукой и дал ей научный метод. Из научных трудов Л. Г. Моргана западноевропейскими и американскими антропологами высоко оцениваются «Лига ирокезов» и «Системы родства и свойства человеческой семьи». Его основной труд «Древнее общество» длительное время подвергался критической оценке. Только в 60-е гг. появляются в США новые издания труда «Древнее общество» с большими предисловиями их редакторов Э. Ликок и Л. Уайта. В своих предисловиях учёные высоко оценили вклад Моргана в изучение истории первобытного общества, но с отдельными оговорками.

Э. Ликок и Л. Уайт, как и большинство западноевропейских и американских антропологов, не признали моргановской теории эволюции семьи от промискуитета к моногамии, доказывая на современном этнографическом материале изначальность моногамной семьи в истории человеческого общества. Этот взгляд на возникновение института семьи остаётся доминирующим и в современной зарубежной антропологии. Э. Ликок, признавая роль рода как важнейшего и закономерно возникшего социального института в истории человечества, считала, что происхождение родовой организации имеет позднюю историю. Вся эпоха, когда люди жили охотой, рыболовством и собирательством Ликок относила к дородовой форме организации, что противоречило положению Моргана о том, что род был основной ячейкой первобытного общества. Неоднозначное отношение к родовой организации мы найдём и в современной западноевропейской и американской антропологии. Таким образом, за 100 с небольшим лет учение Моргана, по мнению Ю. П. Аверкиевой, на его родине пережило не простую историю «признания, отвержения и нового признания» [4, с. 32], однако не в полном объёме.

Американский антрополог был активным участником и организатором научных учреждений в США. Так в 1857 г. он стал членом научного общества страны – Американской ассоциации содействия развитию науки. В 1875 г. им была создана в этой ассоциации секция этнологии, а через четыре года был избран президентом всей ассоциации. В том же году американский учёный был избран членом национальной Академии наук. Не получив антропологического образования и будучи энтузиастом-исследователем, Льюис Генри Морган изложил своё видение первобытной истории в трёх крупных работах: «Лига ирокезов» (1851 г.), «Система родства и свойства человеческой семьи» (1871 г.), «Древнее общество» (1877 г.). Последний

его труд «Дома и домашняя жизнь американских туземцев» (1881 г.) остался малоизвестным среди специалистов. По первоначальному замыслу американского эволюциониста эта книга должна была составить пятую часть «Древнего общества» «будучи связана с этим сочинением общностью основных идей» [5, с. 26].

Главные темы по первобытному прошлому, исследованные Морганом в этих работах, сводились к следующему: место и роль рода в истории человечества; генезис формирования семейно-брачных отношений; история развития форм собственности; периодизация истории человечества. В книге «Лига ирокезов» он впервые раскрывает устройство родовой организации на примере ирокезов, а в дальнейшем родо-племенное устройство станет «ключом к пониманию сущности всей первобытной эпохи в истории человечества» [6, с. 15].

К началу 70-х гг. XIX в. американский антрополог собрал большой фактический материал по терминологии родства различных народов мира. На основе этих данных в труде «Система родства и свойства человеческой семьи» он подробно раскрывает свои представления о родовом устройстве первобытного общества и выдвигает теорию эволюции семьи от промискуитета через различные стадии и формы группового брака к моногамии в классовом обществе. В заключительной части этой работы Морганом предложены обобщающие выводы, в которых он свёл все собранные им терминологии родства к классификационной и описательной системам. В этом труде им была высказана идея о том, что «ныне существующие терминологии родства соответствовали в прошлом фактическим отношениям родства, что формы семьи имеют свою историю и изменяются они быстрее, чем термины родства, что классификационные системы родства предшествуют возникновению индивидуального брака и индивидуальной семьи» [7, с. 17].

Основной труд Моргана «Древнее общество» являлся продолжением обобщений, изложенных в книге «Системы родства и свойства человеческой семьи». В этой работе американский учёный на основе систематизации огромного конкретного материала предложил концептуальное видение линейно-прогрессивного движения человеческой истории от дикости к варварству и далее к цивилизации. Морган подробно прослеживает путь поступательного движения от низшего к высшему, затрагивая четыре сферы человеческой деятельности: изобретения и открытия; институт управления; институт собственности; институт семьи и брака. При этом он приходит к выводу о взаимосвязанности этих областей человеческой деятельности на каждом этапе истории. Изобретения и открытия в каждый период

человеческой истории тесно связаны с изменением форм собственности и власти, а так же развитием семейно-брачных отношений. В одной из частей этой работы Морган на обширном фактическом материале убедительно опроверг патриархальную теорию. Сторонники этой теории утверждали, что патриархальная семья (род) была исходной и вечной ячейкой человеческого общества. Сопоставив собранный материал по системам родства у множества народов мира, американский антрополог сделал вывод, что патриархальному роду предшествовал материнский. Кроме того, он аргументировано доказал, что возникновение индивидуального брака и моногамной семьи напрямую связаны с появлением частной собственности и наследования имущества.

Выявив две исторические формы собственности (коллективную и частную), Морган убедительно показал, что коллективизм в производстве и распределении предшествовал частнособственническим отношениям. Американский исследователь пришёл к выводу, что в период варварства «частная собственность становится основой классового «политического» общества» [8, с. 19], которое закрепится и расцветёт в цивилизационный период. «С наступлением цивилизации рост собственности принял такие громадные размеры, её формы стали так разнообразны, её применение так расширилось, а её использование в интересах собственников так искусно, что она сделалась силой непреодолимой для народа» [9, с. 329]. Однако Морган указывал на преходящий характер классового общества, в котором присутствует множество пороков. «Голая погоня за богатством не составляет конечного назначения человечества... Время, протекшее с начала цивилизации, составляет лишь отрезок прошедшей жизни человечества... Гибель общества должна стать конечным результатом исторического поприща, единственной целью которого оказывается богатство; ибо такое поприще содержит в себе элементы своего собственного разрушения. Демократизм в управлении, братство в общественных отношениях, равенство в правах, всеобщее образование будут характеризовать следующий высший социальный строй, к которому неуклонно стремятся опыт, разум и знание. Он будет возрождением, но в высшей форме, свободы, равенства и братства древних родов» [10, с. 329]. Таким образом, по мнению Моргана, после цивилизационного периода человечество ожидает социальный строй, который Ф. Энгельс называл коммунистическим.

В последней работе «Дома и домашняя жизнь американских туземцев» исследователь пришёл к заключению, что архитектура жилищ индейцев связана с формой семьи и их общественным устройством. «Основную черту их быта он видит в коммунизме, выражающемся в общинном землевладении и землепользовании, общих запасах продовольствия, гостеприимстве,

обычае трапезовать всем в одно время и только один раз в день, ... обычая, по которому мужчины, с одной стороны, и женщины с детьми, с другой, едят раздельно» [11, с. 27].

Конечно, за сто с лишним лет некоторые положения учения Моргана по первобытной истории пересмотрены, поскольку в научный оборот введены новые археологические, антропологические и этнографические материалы. Однако основные его выводы, подобно столпам, устойчиво закрепились в науке, преимущественно советской и российской. Неоднократно переиздававшийся с советского времени учебник «История первобытного общества» для вузов (авторы В. П. Алексеев и А. И. Першиц) является тому прямым подтверждением. По-прежнему не потеряла своего значения для всемирной истории периодизация Моргана, насчитывающая шесть периодов, но без указания временных границ. Базовыми признаками каждого периода он считал изобретения и открытия человека, что согласуется с археологической периодизацией. В современной науке установлены не только хронологические границы между периодами, но уточнены и маркирующие признаки. К примеру, сейчас среди учёных устойчиво закрепились представления, что возникновение цивилизации следует увязывать с появлением городов, государств и письменности. Морган в своё время называл только один признак – «употребление письма является отчётливым признаком цивилизации» [12, с. 21].

Американский исследователь из позднего периода варварства выводил греко-римскую цивилизацию [13, с. 21], что не согласуется с нынешним научным видением. В современной науке принято считать, что первые цивилизации возникли в 4-ом тыс. до н. э. на территории Древнего Востока (Месопотамия, Египет, Харатта). Для позднейшего периода варварства Морган называл следующие противоречивые признаки (градостроительство, земледелие, изобретение стихотворной формы, храмовая архитектура, железный меч, повозку и боевую колесницу и др.), которые, в русле сегодняшних представлений, сочетают как маркеры варварства, так и цивилизации [14, с. 22].

Г. Чайлд в 40-50-х гг. XX в., возрождая периодизацию Моргана (дикость-варварство-цивилизация), придал ей современное звучание. Период дикости он отождествил со стадией собирательства в истории человечества, для варварства ввёл термин «неолитическая революция», а для цивилизации – «городская революция». Именно это условное разделение во всемирной истории сейчас используется в науке. Однако благодаря выводам Моргана период варварства («неолитическая революция») сопровождают признаки («приручение животных, открытие хлебных злаков, применение камня в

архитектуре и изобретение способа плавания железной руды»), имеющие поворотное значение в истории человечества [15, с. 27]. Первые три маркера сохраняют своё значение и сегодня в науке. В отношении последнего маркера археологические изыскания внесли коррективы и убедительно показали, что не обработка железа, а меди и бронзы следует считать началом цивилизационных процессов в человеческом обществе.

Идеи Моргана относительно формирования института собственности нашли полное признание в советско-российской этнографии и первобытной истории. В западноевропейской и американской антропологии благодаря таким представителям неозволюционизма, как Г. Чайлд, Л. Уайт, Дж. Стюарт, взгляды американского эволюциониста были более детально разработаны. Преимущественно благодаря Г. Чайлду в современных социально-гуманитарных научных дисциплинах повсеместно закрепились представления о роли избыточного продукта, возникшего в эпоху «неолитической революции», в формировании промежуточных форм собственности (личная, общинная), которые предшествовали появлению частной.

Что касается идеи Моргана о развитии семейно-брачных отношений от промискуитета через групповой брак к парному, а затем моногамному браку, то советские учёные её принимали, но с некоторыми оговорками. Преимущественно советские этнографы поставили под сомнение, а впоследствии и полностью отвергли его выводы о существовании кровнородственной семьи и семьи пуналуа. Кроме того, они пришли к заключению, что промискуитетные отношения на стадии дикости без промежуточных стадий постепенно превратились в дуально-родовую организацию. Брак же первоначально означал установление отношений между родовыми коллективами, а не между отдельными индивидами. В западноевропейской и американской антропологии закрепились устойчивые мнения, что схема эволюции семьи Моргана ошибочна, поскольку приводятся аргументы в пользу изначального существования в истории человеческого общества парного брака и моногамной семьи. Эти два взгляда на сегодняшний момент равноправно бытуют в науке. В этой связи далеко не всеми представителями западноевропейской и американской антропологии признаётся, что первым социальным институтом в человеческом обществе был род. Наравне с мнением Моргана о первичности общинно-родовой организации, которое принято в советско-российской науке, широко распространена гипотеза о том, что первоначальным социальным институтом в человеческом обществе была семья.

ВЫВОДЫ

В заключении следует сказать, что американский исследователь давно занял почётное место в мировой науке социально-гуманитарного направления, но его учение прошло извилистый путь от признания до критики и отрицания, а через время состоялся пересмотр его взглядов и новое признание. За век с лишним в науке были пересмотрены и уточнены ряд положений Моргана, но намеченная им линейная конструкция развития человечества осталась неизменной. По-прежнему остались неоспоримы такие его открытия: универсальная форма организации первобытного общества – родовой институт с первоначальной формой материнского рода; существование двух форм собственности в истории – общинно-родовой и частной; поступательное развитие института брака и семьи; ключевые периоды в истории человеческого общества с характерными признаками. Не может остаться без внимания тот факт, что даже после нового признания концепции Моргана в американской и западноевропейской антропологии не все положения его учения были единодушно приняты в отличие от советско-российской этнографии и этнологии. Следует признать, что советские этнографы в своих трудах признавали американского эволюциониста материалистом, дарвинистом, то есть «своим» по идеологическому настрою и наперебой утверждали, что он был далёким от религиозности человеком [16, с. 9]. Не вдаваясь в детали спора о степени религиозности Моргана всё же, на мой взгляд, представляются любопытными слова самого Моргана в его работе «Древнее общество». Они заставляют задуматься о месте веры и знания в системе взглядов американского учёного XIX в. «Если мы взвесим продолжительность существования человека на земле, бесконечные превратности, испытанные им в состоянии дикости и варварства, и тот прогресс, который ему пришлось совершить, то мы будем в праве сказать, что цивилизация могла наступить на несколько тысячелетий позже того времени, как она действительно наступила, когда это было угодно божьему провидению. ... Их труды, испытания и достижения были частью замысла Высшего Разума создать из дикаря варвара, а из варвара – цивилизованного человека» [17, с. 330].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Аверкиева, Ю. П.** Л. Г. Морган и этнография США в XX в. [Текст] / Ю. П. Аверкиева // Вопросы истории. – 1968. – № 7. – С. 52–66.
- 2 **Уайт, Л. А.** Эволюция культуры и американская школы исторической этнологии [Текст] / Л. А. Уайт // СЭ. – 1932. – № 3. – С. 54–86.

- 3 **Аверкиева, Ю. П.** Неозволюционизм в современной американской этнографии [Текст] / Ю. П. Аверкиева // СЭ. – 1959. – № 6. – С. 180–188.
- 4 **Аверкиева, Ю. П.** У истоков современной этнографии [Текст] / Ю. П. Аверкиева // СЭ. – 1978. – № 1. – С. 15–33.
- 5 **Косвен, М. О.** Л. Г. Морган (1818-1881) [Текст] / М. О. Косвен // СЭ. – 1932. – № 1. – С. 9–43.
- 6 **Аверкиева, Ю. П.** У истоков современной этнографии [Текст] / Ю. П. Аверкиева // СЭ. – 1978. – № 1. – С. 15–33.
- 7 **Аверкиева, Ю. П.** У истоков современной этнографии [Текст] / Ю. П. Аверкиева // СЭ. – 1978. – № 1. – С. 15–33.
- 8 **Аверкиева, Ю. П.** У истоков современной этнографии [Текст] / Ю. П. Аверкиева // СЭ. – 1978. – № 1. – С. 15–33.
- 9 **Морган, Л. Г.** Древнее общество [Текст] / Л. Г. Морган. – Л. : Издательство института народов Севера ЦИК СССР, 1935. – 350 с.
- 10 **Морган, Л. Г.** Древнее общество [Текст] / Л. Г. Морган. – Л. : Издательство института народов Севера ЦИК СССР, 1935. – 350 с.
- 11 **Косвен, М. О.** Л. Г. Морган (1818-1881) [Текст] / М. О. Косвен // СЭ. – 1932. – № 1. – С. 9–43.
- 12 **Морган, Л. Г.** Древнее общество [Текст] / Л. Г. Морган. – Л. : Издательство института народов Севера ЦИК СССР, 1935. – 350 с.
- 13 **Морган, Л. Г.** Древнее общество [Текст] / Л. Г. Морган. – Л. : Издательство института народов Севера ЦИК СССР, 1935. – 350 с.
- 14 **Морган, Л. Г.** Древнее общество [Текст] / Л. Г. Морган. – Л. : Издательство института народов Севера ЦИК СССР, 1935. – 350 с.
- 15 **Морган, Л. Г.** Древнее общество [Текст] / Л. Г. Морган. – Л. : Издательство института народов Севера ЦИК СССР, 1935. – 350 с.
- 16 **Семёнов, Ю. И.** Льюис Генри Морган: легенда и действительность [Текст] / Ю. И. Семёнов // СЭ. – 1968. – № 6. – С. 3–24.
- 17 **Морган, Л. Г.** Древнее общество [Текст] / Л. Г. Морган. – Л. : Издательство института народов Севера ЦИК СССР, 1935. – 350 с.

Материал поступил в редакцию 13.09.18.

Е. В. Подзюбан

Льюис Генри Морган: Американдық мәдени антропологияның негізін қалаушы

Новосібір мемлекеттік аграрлық университеті,
Новосібір қ., 630000, Ресей Федерациясы.
Материал баспаға 13.09.18 түсті.

E. V. Podzyuban

Lewis Henry Morgan: the founder of American cultural anthropology Novosibirsk State Agrarian University,
Novosibirsk, 630000, Russian Federation.

Бұл мақала белгілі американдық ғалым-энтузиастқа, эволюциялық мектептің ірі өкіліне және Американдық мәдени антропологияның негізін қалаушы Льюис Генри Морганға арналған. Басылымда келесі сұрақтар ашылады: американдық зерттеушінің ғылымда Концепциясын қабылдау динамикасы; оның ілімінің басты ережелері және олардың уақытын тексеру. Американдық және Батыс Еуропа ғылымында осы ғалымға деген көзқарас ұзақ уақыт бойы кеңес этнографиясына қарағанда өзгеріске ұшырады. Неоэволюционизмнің арқасында американдық мәдени антропологиясында Морган қайта оқуы болды, бұл оған эволюционистер арасында ғана емес, сонымен қатар этнография мен алғашқы қауымдық тарих бағаналарының арасында құрметті орын алуға мүмкіндік берді. Көптеген ережелері оқу-жаттығу американдық антрополога алмады жоққа шығару немесе дау айтуға, тіпті біздің заманымызға дейін, не тартады деген қызығушылығын, оны іздестіру.

This article is devoted to the outstanding American scientist-enthusiast, the largest representative of the evolutionary school and the founder of American cultural anthropology Lewis Henry Morgan. The publication reveals the following issues: the dynamics of the perception of the concept of the American researcher in science; the main provisions of his teachings and the test of their time. In American and Western European science attitude to this scientist has undergone a change for a long time in contrast to Soviet Ethnography. Thanks to neoevolutionism in American cultural anthropology Morgan's works have been re-read, which allowed him to take a place of pride of not only among evolutionists, but also among the pillars of Ethnography and Primitive History. Many of the provisions of the teachings of the American anthropologist failed to refute or challenge up to the present day, which attracts particular interest in his research.

«САЯСАТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

ГРНТИ 338.22

Г. Ж. Ельмуратовк.полит.н., профессор, Павлодарский государственный университет имени С. Торайғырова, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан
e-mail: e-gani_g@mail.ru**ФЕНОМЕН ГЛОБАЛИЗАЦИИ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ
АСПЕКТЫ СОДЕРЖАНИЯ**

В статье рассматривается феномен глобализации с обзором основных наиболее распространенных подходов к определению его сущности, диалектике становления и динамике развития. Предпринята попытка раскрыть вопросы, связанные с понятием глобализации, аккумулируются общице для нее черты и описываются условия, при которых она разворачивается во времени и пространстве. Определено, что основной сущностной формой выражения глобализации выступает транснационализация в виде создания новой цивилизационной общности людей и одновременно фрагментации культур. В работе резюмируется, что в процессе глобализации формируется качественно новое состояние общества, субъектом выбора становится отдельная личность независимо от принадлежности к какой-либо социальной группе.

Ключевые слова: глобализация, мировая система, глобализм, цивилизация.

ВВЕДЕНИЕ

Глобализация является важным аспектом современной международной системы, одной из наиболее влиятельных сил, определяющих дальнейший ход развития цивилизаций. Она затрагивает все области общественной жизни, включая экономику, политику, социальную сферу, культуру, экологию и безопасность, межэтнические и межконфессиональные конфликты.

Термин «глобализация» используется сегодня в огромном количестве публикаций, причем не только в научных, но и в околонучных и

публицистических изданиях. Однако многие авторы используют его в своих построениях, не предлагая точного определения.

Сегодня глобализация – это не просто идея или проект, а объективная реальность. Как сказал американский философ Нва Yoe Jung, «глобализация – это самое рискованное предприятие за всю историю человечества. Это движение навстречу новому творению мира».

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Термин «глобализация» – один из наиболее часто употребляемых, и в то же время один из самых бессодержательных в лексиконе современной политологии и экономической науке. Прослеживается его возникновение, можно видеть, что он появился в первые послевоенные годы и «вырос» из глагола «глобализировать» (to globalize), наличие которого как самостоятельного понятия было зафиксировано еще в 50-е гг. [1]. Так, в 1944 г. два американских исследователя в специальной работе неоднократно использовали понятия «globalize» и «globalism» [2].

В начале 70-х гг. европейские политики и экономисты использовали для обозначения растущей взаимозависимости национальных экономик французское слово «mondialisation», из обратного перевода которого на английский язык возник термин «глобализация» в том смысле этого слова, в котором оно сейчас используется. Применявшийся до того эпизодически, данный термин впервые был поставлен в центр концептуального исследования в 1981 г. американским социологом Дж. Маклином, призвавшим «понять исторический процесс нарастания *глобализации* социальных отношений и дать ему объяснение» [3].

В 1983 г. Р. Робертсон впервые вынес термин «globality» в название одной из своих статей, в 1985 г. он же дал подробное толкование понятия «globalization», а в 1992 г. изложил основы своей концепции в специальном исследовании [4].

К середине 90-х гг. концепция глобализации, в рамках которой этот процесс трактовался как один из важнейших в условиях современного мира, была распространена уже так широко, что М. Уотерс писал: «подобно тому, как основным понятием 80-х гг. был постмодернизм, ключевой идеей 90-х гг. может стать глобализация, под которой мы понимаем *переход человечества в третье тысячелетие*» [5].

В результате глобализации мир становится более связанным и более зависимым от всех его субъектов. Происходит как увеличение количества общих для группы государств проблем, так и расширение числа и типов интегрирующихся субъектов.

У глобализации есть различные аспекты, которые затрагивают мир несколькими различными способами, такими как:

– индустриальный – появление международных рынков производства и более широкого доступа к диапазону иностранных продуктов для потребителей и компаний;

– финансовый – появление международных финансовых рынков и лучшего доступа к внешнему финансированию для корпоративных, национальных и поднациональных заемщиков;

– экономический – реализация глобального Общего рынка, основанного на свободе обмена товарами и капиталом;

– политический – политическая глобализация – создание мирового правительства, которое должно регулировать отношения среди наций и гарантировать права, являющиеся результатом социально-экономической глобализации;

– информационный – увеличиваются потоки информации между географически отдаленными странами;

– культурный – рост культурных контактов; появление новых категорий сознания, таких как глобализм, который воплощает культурное распространение, желание потреблять и обладать иностранными продуктами и идеями, принимая новую технологию и методы, и участвовать в «мировой культуре»;

– экологический – появление глобальных экологических призывов, которые не могут быть решены без международного сотрудничества, например, изменение климата, повышении грунтовых вод и загрязнение воздуха, истощение рыбных запасов океана, и распространение агрессивных разновидностей флоры и фауны;

– социальный – достижение свободного обращения людей всех наций [6].

Для разностороннего изучения глобализации, изучения ее проблем и перспектив, в научном мире выделилось такое научное направление, как глобалистика, с каждым этапом сближения наций приобретающая все более важное значение. В рамках глобалистики, как междисциплинарной науки, выделяют несколько направлений исследований глобализационных процессов. К ним относятся мир-системный анализ, модель глобальной культуры, модель глобального общества, модель глобального капитализма.

В современной научной литературе понятие «глобализация» используется в двух основных значениях – как объективная тенденция современного мирового развития и как реальный многоплановый процесс. Глобализация, как объективная тенденция в развитии человечества, представляет собой качественно новую стадию интернационализации общественной жизни.

Общим для обеих стадий является то, что интернационализация и глобализация, как воплощение энергии социальности человеческого рода в пространстве планеты, выражаются в расширении и углублении социальных связей в мире и усилении взаимозависимости государств и народов. Вместе с тем, глобализация – не просто «всплеск» данной общемировой тенденции, а принципиально новая стадия. Качественная новизна ее обусловлена новыми объективными обстоятельствами в жизни мирового сообщества [7].

Важнейшими социальными причинами, активно вызывающими глобализацию, являются:

– общность природных основ человеческого бытия. Все народы, независимо от общественного устройства и образа жизни, существуют на одной планете, с единой, общей для всех биосферой;

– взаимодетеминированность экономических, политических и информационных процессов, протекающих в различных регионах Земли. Современный миропорядок начинает базироваться на совокупности исторически закономерных процессов развития тех или иных обществ и характеризоваться глобальными тенденциями к взаимосвязи в области научно-технического прогресса, развития международных экономических, политических, культурных и других отношений. Человечество впервые за свою тысячелетнюю историю оказалось соединенным в единое целое, с общими жизненными проблемами, с общей исторической судьбой;

– углубление тенденции интернационализации экономической жизни человечества. Современное мировое хозяйство становится единым организмом, вне которого не может развиваться ни одно государство, к какой бы общественной системе оно не относилось и на каком бы экономическом уровне не находилось [8].

Ученые рассматривают четыре аспекта процесса глобализации [9].

Во-первых, это интеграция национальных экономик в мировую экономику, которая структурирована в виде глобальной пирамиды с лидерами, середняками и аутсайдерами.

Во-вторых, интеграция национальных сред обитания в мировую среду, что предполагает установление локальной ответственности за состояние мировой среды.

В-третьих, политическая интеграция стран в локальные блоки и мировое сообщество с механизмом глобального управления.

В-четвертых, интеграция информационных национальных пространств в единое мировое пространство, где унифицируются потоки информации, их идеологическое наполнение, отбор и интерпретация сообщенных фактов.

Обобщенно говоря о сущности глобализации, можно выделить ее признаки: всеобщность изменений, разрушение организационных основ социальной структуры, ослабление национально-государственного фактора, переход к новому типу рациональности, трансформации «мультикультурализма», изменение системы ценностей [10].

Сущностной формой выражения глобализации выступает транснационализация в виде создания новой цивилизационной общности людей и одновременно фрагментации культур, отказа от защиты принципа незыблемости национальных ценностей [11].

Интенсивность глобализационных процессов порождает такие феномены как:

- всемирное разделение труда,
- небывалый разрыв между богатыми и бедными;
- финансовые диверсии;
- долговую кабалу;
- планирование семьи;
- международный терроризм;
- информационно-технологическую революцию;
- растущую виртуализацию среды обитания человека.

ВЫВОДЫ

Глобализация, таким образом, формирует качественно новое состояние общества, трансформируя социальные структуры и модели взаимодействия в обществе, изменяет роль и значение человека. Современный мир обретает черты фрактальности, для общества становятся характерными плюрализм и даже эклектизм, а субъектом выбора в целом все больше и все чаще становится отдельная личность независимо от принадлежности к какой-либо социальной группе или традиции. Нельзя сказать, что процесс этих изменений завершен, равно как и предсказать результат, к которому он приведет, но этот процесс запущен и проходит активную фазу становления.

Глобализация как всемирный процесс имеет как преимущества, так и недостатки. К плюсам глобализации можно отнести следующие аспекты:

- обострение международной конкуренции, а также постоянное расширение рынка, приводят к значительному углублению специализации и международному разделению труда, что стимулирует активный рост производства как на национальном, так и на мировом рынках;
- экономия на масштабах производства, что потенциально приводит к существенному снижению цен и издержек, а также стабильному экономическому росту;

– преимущества взаимовыгодной торговли;
 – рост производительности труда, которое происходит вследствие рационализации производства и значительного распространения передовых технологий, а также постоянного конкурентного давления, что приводит к необходимости постоянного внедрения инноваций.

К негативным последствиям глобализации относятся следующие:

– растущее неравенство между странами, когда получаемые выгоды и возможности концентрируются в относительно небольшом числе стран и неравномерно распределяются в самих этих странах;

– нарастание уязвимости и маргинализации многих государств;

– возросшие угрозы целостности национальных культур и вызовы суверенитету государств.

Можно по-разному относиться к глобализации, но, выступая против, рискуем отстать от мирового развития, от новых технологий и инноваций в жизненно важных сферах. Надо уметь извлекать пользу из процессов глобализации при соблюдении национальных интересов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Third New International Dictionary of the English Language. – N. Y.; London : Merriam-Webster, 1961. – P. 965.

2 **Reiser, Oliver and Davies, Blodwen.** Planetary Democracy : An Introduction to Scientific Humanism and Applied Semantics. – N. Y. : Creative Age Press, 1944. – P. 212, 219.

3 **Scholte, J.** Beyond the Buzzword: Towards a Critical Theory of Globalization // Globalization: Theory and Practice / ed. by E. Kofman and G. Youngs. – London : Continuum, 1996. – P. 44–45.

4 **Robertson, R.** Interpreting Globality // Ed. by Robertson, R. World Realities and International Studies. – Glenside (Pa.) : Pennsylvania Univ. Press, 1983.

5 **Waters, M.** Globalization. – London; N. Y. : Routledge, 1995. – P. 1.

6 **Валлерстайн, И.** Миросистемный анализ : введение / пер. с англ. – М. : Территория будущего, 2006.

7 **Тоффлер, Э.** Метаморфозы власти / Пер. с англ. – М. : ООО АСТ, 2003.

8 **Белл, Д.** Конец идеологии // Новое время. – 1990. – № 2.

9 **Эйзенштадт, Ш.** Революция и преобразование обществ : Сравнительное изучение цивилизаций / Пер. с англ. – М. : Аспект Пресс, 2003.

10 **Кочетов, Э.** Осознание глобального мира // Мировая экономика и международные отношения. – 2016. – № 5. – С. 71-76.

11 **Манхейм, К.** Диагноз нашего времени. – М., 1994.

Материал поступил в редакцию 13.09.18.

F. Zh. Elmuratov

Ғаламдықтың феномені: теориялық және әдістемелік аспектілері

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,

Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы.

Материал баспаға 13.09.18 түсті.

G. Zh. Elmuratov

The phenomenon of globalization: theoretical and methodological aspects of content

S. Toraighyrov Pavlodar State University,

Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.

Material received on 13.09.18.

Мақалада жаңғырту феномені қарастырылған, оның динамикасының дамуы және оның маңыздылығы. Осы тақырыпқа байланысты сұрақтарды ашу мүмкіндігі қарастырылған, уақытқа және кеңістікке байланысты оның өзгеру дағдылары қарастырылған. Жаһанданудың негізгі маңызды нысаны әлемде жаңа өркениеттік қоғамының қалыптастыруы және сонымен бір уақытта мәдениеттердің бөліну түрінде транснационализациялау болып табылады деп дәлелденген. Мақалада жаһандану үдерісінде қоғамның сапалы жаңа жағдайы қалыптасады, кез-келген әлеуметтік топқа жатпайтынна қарамастан, таңдау субъектісі жеке тұлға болып табылады деп қорытындылау жасалған.

The phenomenon of globalization with an overview of the most common approaches to determining its essence, dialectics of formation and dynamics of development is considered in the article. An attempt has been made to disclose issues related to the notion of globalization, accumulate common features for it, and describe the conditions under which it unfolds in time and space. It is determined that the main essential form of the expression of globalization is transnationalization in the form of creating a new civilizational community of people and at the same time fragmentation of cultures. The work summarizes that in the process of globalization a qualitatively new state of society is formed, the subject of choice is a separate person, regardless of belonging to any social group.

И. А. Калиев¹, Г. Ж. Ельмуратов²

¹к.полит.н., профессор, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан;

²к.полит.н., профессор, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан

ТРАДИЦИОННЫЕ ЦЕННОСТИ ИСЛАМА В СТРУКТУРЕ ДУХОВНОЙ И ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСТАНА

В статье рассматривается роль ислама в структуре политической жизни современного Казахстана. Анализируются основные направления политики государства в поддержке межконфессионального согласия в республике, определяется природа радикализации ислама, анализируются причины и последствия развития данного процесса на территории стран Центральной Азии. Религиозный экстремизм исламского толка имеет почву и потенциал для расширения в Казахстане, несмотря на тот факт, что идеология радикального ислама была принесена извне, в основном, из стран Центральной Азии. Выявляются факторы, способствующие нарастанию радикальных течений на территории республики.

Ключевые слова: ислам, религия, конфессия, межконфессиональное согласие, экстремизм.

Ислам – самая молодая из мировых религий, возникшая в VII веке в Аравии на перекрестке культур и цивилизаций Востока и Запада. В исламе получили дальнейшее развитие идеи единобожия (монотеизма) и пророчества мессий, свойственных христианству и иудаизму, а также некоторым другим верованиям народов Ближнего Востока и Средиземноморья.

В современном мире ислам занимает второе место по численности последователей (более 800 миллионов человек), большую часть мусульман (90 %) составляют сунниты. Шииты составляют большинство лишь в Ираке и Иране. Из более 120 стран мира, в которых существуют мусульманские общины, в 33 странах мусульмане составляют большинство населения (Северная Африка, страны Аравии, Турция, Иран, Ирак, Пакистан, Афганистан и другие). В ряде государств Азии и Африки ислам признан

государственной или официальной религией, в некоторых слово «исламский» включено в их название.

Во многих странах, где распространен ислам, действуют мусульманские политические партии и общественные организации, нередко играющие важную роль в политической жизни общества. Существует и целая сеть международных исламских организаций (Организация исламской конфедерации, Лига исламского мира и другие), действующих как на государственной, так и на неправительственной основе. Некоторые из них сосредоточили свою деятельность в религиозной-культурной сфере, часть – в политической, некоторые – в сфере экономики, культуры, образования.

В настоящее время в Казахстане проявляется тенденция присутствия исламского компонента в тех или иных социальных или культурных проблемах. Это обстоятельство объясняется тем, что, во-первых, казахский народ – титульный этнос, во-вторых, среди представителей отдельных этносов Казахстана также есть мусульмане. Конфессиональная принадлежность накладывает отпечаток на отношение людей к происходящим вокруг них событиям, тем более, когда они становятся их непосредственными участниками.

Республика Казахстан, как и ряд других стран, является ярким примером страны межнационального и межконфессионального согласия. Основы многоконфессионального государства заложены законодательством с первых лет существования независимой республики. Нельзя говорить о существовании некоего исламского способа решения тех или иных проблем, однако следует учитывать то обстоятельство, что подходы к ним разрабатываются, в том числе и мусульманами, и именно они являются одними из главных действующих лиц в социокультурной сфере.

Ислам в Казахстане неоднороден, присутствует как традиционный ислам, так и радикальный. Истина также в том, что привлечение ислама к решению социальных вопросов нельзя считать искусственным. Например, в отличие от христианства, ислам в большей степени социально и политически ориентирован. Следует отметить, что в современной общественно-политической жизни принадлежность человека к той или иной конфессиональной культуре приобретает большую актуальность и важность. Часто конфессиональная принадлежность отождествляется с этнической принадлежностью. Так, например, практически все неславянские народы Казахстана считают себя мусульманами либо искусственно относятся к ним различными исследователями.

По мнению экспертов, при оценке менталитета, мировоззрения казахстанцев важно исходить из их самоидентификации, в соответствии с

которой они ощущают себя одновременно этносом и мусульманами. Следует учитывать и то, что в разных частях Казахстана влияние ислама различно. Оно больше проявляется на Юге, нежели на Севере и Западе.

Следует отметить, что возрождающиеся обычаи, традиции, праздники имеют, как правило, религиозный характер, определяемый синтезом мусульманства с традиционной культурой и доисламскими верованиями казахского народа. В целом, влияние ислама на формирование религиозной идентичности казахского народа и других мусульманских этносов в современных условиях возрастает.

Таким образом, ислам оказывал и продолжает оказывать существенное влияние на образ жизни и мысли казахстанских мусульман. Но при этом он является не единственным регулятором общественных отношений. Влияние народных, этнических традиций бывает не меньшим. Ислам является лишь одним из главных факторов регламентации отношений между людьми.

Не секрет, что, желая получить контроль над странами центрально-азиатского региона, большинство мировых держав начали рассматривать ислам как силу, способную содействовать или, наоборот, препятствовать осуществлению их интересов в регионе.

В годы независимости происходило значительное изменение в религиозной жизни казахстанского общества, преобразование религиозных институтов в соответствии с содержанием перемен и мировоззрения. Вместе с тем, проявилась тенденция становления его религиозно-плюралистическим обществом, включающего в себя различные религиозные системы. В большом количестве строились разнообразные культовые центры-церкви, мечети и другие религиозные сооружения. Во многих странах мира в конце XX – начале XXI вв. на многие сферы общественной жизни стал оказывать влияние религиозный фактор, идет процесс активного возрождения и деятельности духовных организаций.

Значительно возрос интерес в обществе к изучению религий, в частности к истории развития и распространения ислама в Казахстане. В Казахстане, несмотря на религиозное многообразие, ислам является самой распространенной религией: более четырех миллионов человек отмечают близость к этой мировой религии. Исламизация территории Казахстана началась в VIII – X вв. и продолжается до настоящего времени. В то же время, ислам в Казахстане имеет ряд особенностей, которые позволяют говорить о так называемом «казахстанском» варианте ислама [1].

В центре сложной модели межрелигиозной конфигурации «находятся наиболее крупные религии Казахстана – ислам и православие, которые

в своем взаимодействии и обеспечивают, по существу, межрелигиозную стабильность в стране» [2].

Ханафитское направление ислама, доминирующее в Казахстане, по своему содержанию позитивно относится к другим религиям. Тем не менее, почти каждый мусульманин и каждый десятый христианин склонны считать, что другие религии оказывают отрицательное воздействие на межэтнические отношения.

Аналитики отмечают, что мусульманская община сама по себе является неоднородной и, вследствие этого, не может выступать гарантом межэтнического согласия. Помимо казахов, мусульманская община представлена еще семнадцатью тюркоязычными этническими группами, в числе которых узбеки, татары, уйгуры, таджики, курды, дунгане, чеченцы, ингуши и другие. Принадлежность различных этнических групп к одной конфессии не является гарантией снятия межэтнических противоречий между ними.

Процесс становления ислама в Казахстане был длительным и сложным, занял несколько веков вплоть до XVI века, когда образовавшаяся казахская общность, осознала себя и как мусульманская (суннитского толка). По исследованиям Ч. Валиханова часть казахского общества до середины XIX века исповедовала тенгранство. В то же время, утверждение канонов ислама в степи продолжалось и дальше.

Первый этап – собственно проникновение ислама в обширную евразийскую степную зону, включавшей и территорию современного Казахстана, в VIII-IX веках. Особенности, присущие этой стадии, в значительной степени определили природу процессов исламизации в дальнейшем. История появления ислама на территории Средней Азии и Казахстана берет начало со второй половины VII века, в период правления первого омейядского халифа Муавии ибн Абу Суфияна. Процесс становления ислама в Казахстане был длительным и занял несколько веков. И хотя мусульманство стало, по сути дела, единственной доминирующей религией казахского этноса, оно не носило здесь резко выраженного ортодоксального характера [3].

Проникновение ислама на территорию современного Казахстана происходило в течение нескольких столетий, начиная с южных регионов. Первоначально ислам утвердился среди оседлого населения Семиречья и на реке Сырдарье в конце X века, когда он был провозглашен официальной религией в государстве Караханидов.

Во-первых, в отличие от соседних городских центров региона (Мавераннахра), территория Казахстана была зоной преобладания кочевого

и полукочевого скотоводства. Лишь в ее юго-восточной части развивались оседло-земледельческое хозяйство, городская культура. И именно в этих районах ислам получил наибольшее распространение, что отразилось в особенностях религиозно-духовного развития этого региона.

Во-вторых, к моменту проникновения ислама на территорию Казахстана ее населяли древнетюркские кочевые племена, чья духовно-религиозная жизнь отличалась большим разнообразием. Начиная с самых ранних эпох, здесь сосуществовали различные культурно-идеологические системы, среди которых огромный пласт автохтонных древнетюркских верований, в чьей основе поклонение природе и почитание предков, развитая магия, обожествление неба (тенгрианство). Эти верования испытали внешнее, в первую очередь, восточно-иранское влияние (зороастризм). Менее значительными оказались позиции буддизма, христианства и манихейской религии в регионе. Взаимодействие разных культурных традиций неизбежно порождало синкретизм, характерный для всего доисламского культурного слоя.

В-третьих, основную роль в обращении кочевников в ислам на раннем этапе сыграли суфийские миссионеры таких братств, как накшбандийа, ясавийа, кадирийа, направлявшиеся в степь из оседлых городских центров Мавераннахра. Это и предопределило преобладающее влияние в кочевой среде неортодоксального ислама, в котором органично соединились элементы традиционных доисламских и суфийских представлений об окружающем мире и поведения человека в нем.

Таким образом, дальнейшее проникновение ислама в регион и его влияние на политическую жизнь происходили в неразрывной связи с домусульманскими, а с приходом в XIII в. монгольских войск, и с монгольскими идеологиями. Эти процессы не были результатом борьбы идей, а скорее, гибкой аккультурацией и адаптацией различных идей к существующей идеологии.

Многовековая территориальная экспансия России превратила её в многонациональную империю, что потребовало введения в стране начал веротерпимости. Однако поощрялся переход неправославных в православие и было враждебное отношение к прозелитизму неправославных конфессий. Одной ступенью ниже РПЦ находились «признанные терпимые» вероисповедания, представленные значительной частью населения империи: католики, протестанты, мусульмане, иудеи и буддисты. Они имели право свободно отправлять культ, вести религиозное обучение, владеть имуществом.

После обретения независимости Казахстан, учитывая многонациональность и многоконфессиональность страны, а также другие объективные факторы, объявил себя светской унитарной республикой, где религиозные объединения и идеологии отделены от государства и школы. В связи с этим первоочередной задачей перед теми, кто закладывал основы нового государства, стояла институционализация всех сфер общества по принципу системы сдержек и противовесов, которая способствовала бы гармоничному и солидарному развитию страны.

Начавшаяся в начале 90-х годов так называемая «коренизация» мусульманских кадров, особенно в местах компактного проживания узбекского и уйгурского населения, была воспринята как ущемление прав неказахских групп. Так, назначение в 1993 году имама-казаха в одну из мечетей города Чимкента, где долгое время служил имам узбекской национальности, вызвало недовольство местной узбекской общины. Лишь благодаря усилиям местных властей удалось предотвратить возможный межэтнический конфликт на религиозной почве.

Духовное Управление Мусульман Казахстана, созданное в 1990 году, по мнению многих представителей мусульманской общины, не отвечает вызовам времени: одни обвиняют ДУМК в чрезмерном подчинении властям, другие – в пособничестве распространению радикальных идей [4].

С утверждением политической независимости Казахстана можно говорить о новом этапе развития ислама в республике. Следствиями нового этапа стали: образование первого в истории Казахстана самостоятельного мусульманского духовного управления (муфтиата) в 1990 г., возглавляет управление главный муфтий Абсаттар кажы Дербисалы. Создана сеть исламского образования, в том числе: высшее учебное заведение Исламский институт в г. Алматы, Казахско-турецкий университет имени Х. Яссауи в городе Туркестан, при ряде мечетей создаются курсы по подготовке низшего звена священнослужителей, религиозным просветительством занимаются в кружках и воскресных школах. Кроме того, студенты направляются на учебу в известные исламские университеты в Египте, Турции. С 1992 г. издается исламская газета «Иман», впоследствии преобразованная в журнал «Ислам алемы» (Мир ислама). Впервые в 1990 г. Коран был опубликован в переводе на казахский язык, стала выпускаться и распространяться исламская пропагандистская литература. Широкий размах получили строительство и реконструкция мечетей, с каждым годом увеличивается число паломников в Мекку [5].

В целом, официальное мусульманское духовенство демонстрирует лояльность государству и не выходит за рамки религиозной деятельности.

Основные направления деятельности мусульманских религиозных организаций страны: духовное воспитание, благотворительность, просветительство. Для суннизма ханафитского масхаба, ведущего течения ислама в Казахстане, характерна терпимость к инакомыслящим, применением в правовых вопросах свободного индивидуального суждения и суждения по аналогии. Такое отношение исключает всякий догматизм.

Казахскому этносу всегда были чужды политизация ислама, противостояние светской власти и религиозной элиты, нетерпимость к иноверцам, религиозный фанатизм или пропаганда ценностей теократического государства.

С момента обретения независимости, Республика Казахстан проводит взвешенную государственную политику в соответствии с Конституцией 1993 и 1995 гг. и принятым в 1992 г. Законом РК «О свободе вероисповедания и религиозных объединениях», получил законодательное закрепление принцип свободы вероисповедания. Общепризнанным достижением Казахстана стало построение демократического и светского государства, в котором обеспечивается равенство возможностей экономического, социального, культурного, духовного развития для представителей всех групп населения, в не зависимости от веры.

Основные принципы, на которых строятся межконфессиональные отношения в Казахстане, включают в себя следующие положения.

1 Конституция и законы страны гарантируют защиту свободы совести и вероисповедания. Страна присоединилась к важнейшим международным соглашениям и договорам в области прав человека, в том числе к фундаментальным пактам ООН.

2 Государство создает равные и благоприятные условия для реализации конфессиями своих функций. Это способствовало значительному росту количества религиозных объединений за период независимости.

3 Важным направлением политики государства является поддержка межконфессионального диалога. По инициативе Президента Нурсултана Назарбаева создан такой институт межнационального и межконфессионального диалога, как Ассамблея народов Казахстана. Особое место в ряду значимых общественно-политических и религиозных мероприятий занимают съезды лидеров мировых и традиционных религий 2003, 2006 и 2009 гг., необходимость проведения которых выражены в убеждении Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева: «...новое мироустройство немыслимо без высокой нравственности и духовности. Сегодня как никогда востребован нравственно-гуманистический императив религии» [6].

Государство осуществляет правовое регулирование религиозной сферы в целях профилактики деструктивных ситуаций. Закон от 13 июля 1999 года № 416-1 «О противодействии терроризму», состоит из 8 глав и 24 статей, в нем четко определены: общие положения; основы организации противодействия терроризму; компетенция государственных органов Республики Казахстан, осуществляющих противодействие терроризму; предупреждение, выявление и пресечение террористической деятельности; возмещение вреда и социальная реабилитация лиц, потерпевших в результате акта терроризма; ответственность за участие в террористической деятельности; материально-техническое обеспечение подразделений специального назначения государственных органов Республики Казахстан, осуществляющих противодействие терроризму; контроль и надзор за законностью осуществления деятельности в сфере противодействия терроризму.

В декабре 2003 года распоряжением Президента создан Антитеррористический центр Комитета национальной безопасности. На данный центр была возложена координация деятельности всех специальных, правоохранительных и иных ведомств по борьбе с терроризмом [7].

Таким образом, благодаря выверенной политике главы государства Н. А. Назарбаева, о вкладе которого будет упомянуто ниже, и с помощью целенаправленной институционализации религиозной деятельности в стране, Казахстан смог избежать провокаций со стороны экстремистов и террористов. До 2011 года тема терактов с религиозным содержанием была чужда его гражданам, во главе угла стояли экономические приоритеты и проблемы.

Напряженность во взаимоотношениях между представителями различных религиозных конфессий способна привести к трениям и конфликтам.

В настоящее время выделяются две основные группы риска для развития межрелигиозных отношений в стране: деятельность представителей радикального ислама, и активная духовная экспансия со стороны многочисленных зарубежных миссионерских движений и псевдорелигиозных организаций [8].

Сферой проявления межрелигиозных противоречий, в основном является быт, но 24 % неверующих и 6,6 % верующих считают, что межконфессиональные противоречия проявляются и в межнациональных отношениях. Политику в сфере религии реализует Агентство Республики Казахстан по делам религий, которое напрямую входит в состав правительства. Для организации системного мониторинга и анализа, проведения научных

исследований в области религии, в 2007 г. создан Научно-исследовательский и аналитический центр по вопросам религии [9].

Таким образом, в Казахстане создана модель межэтнического и межрелигиозного согласия. Опыт нашей страны по взаимодействию различных конфессий изучают международные организации и зарубежные партнеры, в том числе ООН, ЮНЕСКО и ОБСЕ. На международной арене Казахстан воспринимается как территория мира, площадка для диалога и сближения культур и религий. Опыт последних лет показывает, что ислам, как и христианство, обладает мощным созидательным потенциалом, способствующим поддержанию и развитию духовности в обществе.

Миролюбивая сущность вероучения пророка Мухаммеда, выраженная в неприятии насилия, а также в отказе от расовой и национальной нетерпимости, позитивно сказывается на сохранении и укреплении стабильности в нашей стране. «Для нас, казахов, ислам – это, в первую очередь, высокий идеал и фактор, определяющий наше мировоззрение, своего рода Символ, позволяющий воздать должное памяти наших предков и богатой мусульманской культуре, которым некогда угрожало полное забвение», – пишет Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев в своей книге «Критическое десятилетие».

Гуманистические идеалы ислама обеспечили социальный прогресс человечества. Поэтому достижения современной цивилизации, нельзя рассматривать вне ценностей ислама [10].

В начале третьего тысячелетия мусульманский мир находится в полосе кардинальных изменений, вызываемых именно влиянием процессов глобализации. К сожалению, в течение почти одного века наше общество старательно уничтожало религию. Даже элементарным представлением об Исламе, мусульманстве как таковом обладают лишь единицы. В таких неблагоприятных условиях определенные силы пытаются использовать сложившиеся обстоятельства в своих интересах. Прикрываясь понятиями Ислам, Аллах, они распространяют сектантские взгляды, зачастую преследуя, корыстные политические, либо финансовые интересы.

В последние годы наблюдается рост деятельности нетрадиционных течений в исламе. Сейчас в Казахстане представлен практически весь набор мусульманских сект.

Из-за того, что многие из них маскируются под обычный Ислам, не все могут отличить их друг от друга и от традиционного Ислама. Многие становятся сектантами просто по незнанию. В этой связи единственное противоядие против таких сект – это правдивая информация о них, об их лидерах, чтобы люди не путали традиционный Ислам и искусственные,

вновь возникшие течения. В настоящее время происходит существенное расширение сферы деятельности международных исламских организаций, ставшее возможным в результате технологического прогресса в области новых средств коммуникации и возросшим финансированием со стороны ряда стран арабского мира. Многие религиозные центры и движения, ориентировавшиеся раньше только на местные общины, расширили свои возможности, выйдя на глобальный уровень.

Эти крупномасштабные социально-экономические изменения, начавшиеся в последней четверти XX века, привели к тому, что в значительной степени возросла роль религии в общественной жизни народов мусульманского мира, что получило непосредственное отражение в духовной жизни общества. Конечно, аналогичные процессы происходят также и в других регионах планеты, однако события в мусульманском мире отличаются от всех аналогичных тем, что в них важную роль играет религия. Влияние религии здесь проявляется в сложных сплетениях, обусловленных многоликостью содержания и форм самих социально-политических движений, в зависимости от того, какие проблемы ставятся и каким образом они реализуются.

В исследованиях специалистов 90-х годов отмечалось: «В Казахстане нет политических партий или организаций, выступающих за внедрение исламских социально-политических установлений в жизнь общества и построения теократического государства». К началу 2000 года изменение религиозной ситуации заставило аналитиков вплотную заняться изучением религиозно-политических партий исламского толка, появившихся на территории Казахстана [11].

Мнения исследователей разделились: одни считали, что организации радикального ислама представляют угрозу для национальной независимости Казахстана и других республик Центральной Азии, другие призывали не драматизировать ситуацию. И те и другие считали очевидным тот факт, что в «деятельности фундаменталистских организаций замешаны иностранные спецслужбы», «скрытое влияние на характер исповедания ислама в Казахстане оказывают зарубежные исламские фонды», «иностранные державы пробуют различные сценарии дестабилизации сил в регионе, в частности, в Казахстане». В наши дни ислам становится важным фактором духовного просвещения и воспитания.

Многовековые традиции гуманизма находят свое продолжение и в современной жизни общества. Ислам в Казахстане, как отмечает В. А. Иванов, «вступает в отношения как с государством, так и с обществом (в котором функционируют иные конфессии) на принципах поддержания

мира, толерантности, веротерпимости и стремления к диалогу со всеми, кто в таком диалоге заинтересован и не несет вреда мусульманам» [12].

В настоящее время все чаще аналитики соглашаются с мнением, что религиозный экстремизм исламского толка имеет почву и потенциал для расширения в РК, несмотря на тот факт, что идеология радикального ислама была принесена извне, в основном, из стран Центральной Азии.

В 2003 году Президент РК Назарбаев Н. А. признал опасность религиозного экстремизма в Казахстане и его «деструктивное влияние извне», исходящего «из ближних регионов Евразии». На борьбу с религиозным экстремизмом в республике выделяются огромные средства, согласно заявлению интернет портала *Zakon.kz*: «На борьбу с религиозным экстремизмом МВД Казахстана в 2012 году получит 12,9 миллиарда тенге (или \$ 87,2 млн.), следует из информационных материалов правительства на презентации в Мажилисе проекта республиканского бюджета на 2012–2014 годы» [13].

Бывший руководитель Центра антитеррористических программ, секретарь по стратегическому развитию партии «Нұр Отан» Ерлан Карин на страницах «Курсива» [14], задумываясь над причинами возникновения террористической угрозы в Казахстане, отмечает: «Сегодня в экспертных кругах нет единого мнения относительно причин возникновения терроризма. Одни считают, что катализатором служит обострение социально-экономических проблем (бедность, нищета, маргинализация общества). Другие видят первооснову в специфике политического режима (степень открытости/закрытость общества, уровень просвещенности, уровень прав и свобод). Третьи считают, что в основе терроризма лежит социокультурная деформация (обесценивание определенных ценностей и моральных норм). Впрочем, терроризм, как и любое другое явление, имеет целый комплекс причин и сложно переплетающихся мотивов. В условиях же Казахстана можно выделить, по крайней мере, три основных фактора, способствующих нарастанию угрозы терроризма.

Во-первых, фактор социальной депрессии, ограничение каналов и лифтов социальной мобильности. Социальное расслоение и определенная кастовость социальных групп. Затрудненность самореализации и достижения социального успеха. Социальная неустроенность и отсутствие жизненных перспектив, особенно среди молодежи, в т.ч. неказахской национальности.

Все эти проблемы усугубляются коррупцией в обществе. Кроме того, при достижении критического порога в разделении богатых и бедных возникают социальные протесты, одной из форм которых вполне вероятно, могут стать теракты и религиозный экстремизм в самых различных формах.

Во-вторых, низкая эффективность государственной политики в идеологической сфере, в частности, некоторый формализм в регулировании религиозной и межэтнической сферы, в проведении языковой и религиозной политики, невнятность общенациональной идеи, которая могла бы сплотить общество.

В-третьих, на ситуацию с терроризмом всегда влияет наличие «очагов напряженности» в сопредельных государствах. В нашем случае – сохранение текущей нестабильности в Центральной Азии – вероятность обострения политического кризиса в Кыргызстане и возможные очередные попытки дестабилизации ситуации в Таджикистане, Узбекистане. Так, только за 5 месяцев текущего года в Кыргызстане на фоне сохраняющейся деморализации правоохранительных структур этой страны и системной слабости власти в целом, за религиозно-экстремистскую деятельность и терроризм задержаны 88 человек» [15].

Средства массовой информации из разных регионов Казахстана, а также Афганистана, Ирака, Сирии все чаще сообщают о фактах задержания спецслужбами представителей радикальных исламских группировок. Например, в 2007 году пресса сообщила о задержании представителей четырех религиозных групп на территории Мангистауской области, о суде над группой ваххабитов в Алматы, о судебном процессе над лидерами и активистами казахстанской структуры организации «Хизб-ут-Тахрир» в Караганде, о задержании представителей джихадистского крыла салафитов, которые готовили террористические акты в городе Шымкенте [16].

Теперь аналитики, которые ранее недоверчиво относились к мнению о возможности распространения радикального ислама на территории Казахстана, постарались уточнить свою позицию: рост потенциала экстремизма вполне возможен, но, в основном, при совокупности с внешними провоцирующими факторами. К внешним факторам можно отнести противостояние между сторонниками светской и теократической власти в соседних республиках, что влияет на активизацию экстремистски настроенных сил на территории Казахстана, этнические конфликты у соседей с вовлечением казахских диаспор, растущую агрессивность мировой политики и т.п.

Однако пока массовое сознание мусульман воспринимает глобализацию крайне негативно. Над этим следует серьезно задуматься, так как положение вещей осложняет перспективы глобализации в исламском мире.

Современный «исламский ренессанс» и процессы глобализации не могли обойти стороной и Казахстан. Факт исламизации Казахстана мало кем сегодня оспаривается. Если для стран ЕС отношения с исламом –

вопрос сохранения своей идентичности, то в Казахстане так проблема не стоит. Однако факт того, что существующей сегодня в республике *угрозе совпадения религиозно-идеологических границ с социальными*, где верующих больше среди самых бедных слоев населения, по мнению казахстанского эксперта Тимура Козырева, может привести к тому, что *полной социальной структуре мусульманской уммы*, будет трудно противопоставить остальному обществу. Тем более, что *«светско-исламские отношения уже более важны, чем межконфессиональные»*, и именно в этом ракурсе находится вопрос внутриказахского единства по линии отношения к религии.

Становится совершенно ясно, что государство должно немедленно и адекватно противопоставить растущему радикальному экстремизму программу по борьбе с силой, способной бросить вызов принципам межконфессиональной стабильности и согласия.

Маловероятным представляется мнение, что тема религиозного исламского радикализма на территории Казахстана искусственно разжигается и угроза преувеличивается для оправдания силовых действий спецслужб. Даже краткий анализ фактов говорит о растущей угрозе со стороны радикального ислама. В Казахстане уделяется особое внимание сохранению и развитию исторически сложившихся культурных и религиозных традиций в свете современных вызовов и проблем. Ведется анализ религиозной обстановки, ведется профилактическая работа по предотвращению каких-либо негативных явлений на религиозной почве. Практически во всех культурно-массовых, общественно-политических мероприятиях активное участие принимают представители традиционных религий, неправительственных организаций.

Казахстан стал для всего мира примером межконфессионального согласия. Многовековой опыт мирного сосуществования ислама и христианства, прежде всего православия, стал свидетельством братства казахского, русского и других народов, населяющих нашу республику. Каждая религия на своем языке несет людям общечеловеческие ценности, закрепляет нормы поведения в обществе, выступает в роли хранителя многовековых духовных ценностей народов.

На сегодня Казахстан, бесспорно, является лидером в продвижении идей религиозной толерантности. Опыт межконфессионального диалога нашей страны получил признание и поддержку у религиозных лидеров во всем мире. Республика своими практическими делами демонстрирует, что согласие между народами и религиями вполне достижимо. Благодаря политике Президента Нурсултана Назарбаева, государство сумело выстроить собственную модель мирного проживания различных этносов и конфессий.

Усиление фундаменталистских идей в среде верующих имеет место во многих странах. Представители соответствующих течений руководствуются радикальными установками, и не может не настораживать тот факт, что они навязывают свои верования своим близким, детям, всему обществу. Поэтому мы в Казахстане исходим из того, что необходимо выдвигать альтернативу различным радикальным идеям. Это в какой-то степени превентивный шаг в нашей стране.

Традиционные религии побуждают верующих к добру, запрещают причинение вреда, формируют активную, непримиримую позицию по отношению к религиозному экстремизму.

Так, например, с самого зарождения исламской религии ее последователям вменялось в священную обязанность быть носителями высоких гуманных идеалов, определенных Творцом, быть глашатаями истинной просвещенности, действительной свободы и всеобщего милосердия. Сегодня в повестку дня встает вопрос о сохранении ислама, традиционно распространенного среди мусульман нашей страны.

В обществе исламский фактор появляется при создании определенных условий, и общество вынуждено признавать его таковым только тогда, когда такое влияние превышает некую критическую массу, грозит антисистемными последствиями для социума (то есть может изменить его характер) и вынуждает на него реагировать.

Таким образом, фактор определяется по результатам влияния на общество (на все общество или его большинство). Это положение представляется нам определяющим для понимания социально-политических процессов в современном Казахстане и в мире. В настоящее время ислам можно отнести к внутренним факторам общественной жизни Казахстана потому, что он является атрибутом казахстанского социума, и к внешним факторам - в силу того, что различные исламские субъекты национального, международного и транснационального характера способны оказывать и оказывают определенное влияние на казахстанское общество.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Яскевич, Е.** Формирование новой конфессиональной реальности / Юридическая газета. – 2009. – 2 июля. – С. 6.
- 2 Алма Султангалиева Эволюция ислама в Казахстане. // [Электронный ресурс]. – http://www.ca-c.org/journal/cac-05-1999/st_06_sultangal.shtml
- 3 **Козырев, Т.** Новые тенденции развития этноконфессиональной ситуации в Казахстане / Аналитик. – 2009. – № 5. – С. 88.

4 **Бурханов, К.** Согласие в обществе – основа стабильности и процветания / Журнал «Мирас» Музея ППРК, август 2010. – С. 33.

5 Шерниязова К. Г. Проблема обеспечения национальной безопасности Республики Казахстан на современном этапе // Саясат. – 2000. – № 8. – С. 89

6 **Давлетова, Г. А.** Из истории религии на территории современного Казахстана // Вестник КазНУ, кат. Востоковедение. – 2011. – № 3. – С. 75.

7 **Джайлов, З. Г.** Ислам в условиях трансформации общественно-политической жизни стран Востока и Казахстана. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. – Алматы : 2010. – 45 с.

8 <http://kazislam.kz/ru/qazaqstandagy-islam/vnutrennie-kategorii/islam-zh-nindegi-zertteuler/item/361-eIslam>

9 **Голикова, В. И.** Политика Республики Казахстан в религиозной сфере / В. И. Голикова. – Алматы : 2011. – С. 21.

10 **Ермекбаев, А. А.** Суть и понятие политического ислама в науке и истории региона // Вестник КазНУ. Серия философии, культурологии и политологии. – 2012. – № 1. – С. 215.

11 **Кильдякова, Е. Н.** Этапы развития ислама в Казахстане // Вестник КазНУ. Серия востоковедение. – 2010. – № 6. – С. 86.

12 **Актаулова, Б. Ж.** Появление нетрадиционных исламских течений в Казахстане // Вестник КазНУ. Серия востоковедение. – 2012. – № 9. – С. 112.

13 **Султангадиева, А. А.** Эволюция ислама в Казахстане. [Электронный ресурс]. – URL : <http://congress-religions.kz/ru/contents/view/172>

14 **Денисенко, Ю. В.** Об идеологических особенностях религиозных радикальных групп в Казахстане, о приемах и методах используемых ими в целях манипуляции сознанием молодежи // «Новые религиозные движения и безопасность Казахстана: взгляд молодежи» материалы научной студенческой конференции. – Павлодар : ПГУ им. С. Торайғырова. – 2013. – С. 130. – С. 19.

15 **Омаров, А. К.** Исламский фактор в Казахстане – методическое пособие / А. К. Омаров. – Астана : Научно-исследовательский и аналитический центр по вопросам религий. – 2011. – 72 с. – С. 56.

16 **Тастемиева, Л. У.** Ислам в Казахстане: традиции и современность. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора философских наук. – Алматы : 2010. – 43 с.

Материал поступил в редакцию 13.09.18.

И. А. Калиев¹, Ф. Ж. Ельмуратов²

Қазіргі қазақстандағы рухани және саяси құрылымдағы исламның ұлттық құндылығы

^{1,2}С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы.
Материал баспаға 13.09.18.

I. A. Kaliyev¹, G. Zh. Elmuratov²

Traditional values of Islam in the structure of spiritual and political life of contemporary Kazakhstan

^{1,2}S. Toraighyrov Pavlodar State University,
Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.
Material received on 13.09.18.

Мақалада қазіргі Қазақстанның саяси өмірі құрылымындағы исламның ролі қарастырылған. Республикадағы конфессия аралық келісімді қолдауда мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттары анықталады, исламды радикализациялау табығаты анықталады, Орталық Азия аумағындағы елдердің үрдістерін дамытудың себептері мен іс шаралары талқыланады. Қазақстанда исламдық сипаттағы діни экстремизм түп тамыры мен потенциалға ие, Орталық Азиядағы елдердің ішінен негізінде сырттан өзгерістер енгізілген. Республика аумағында радикальды жағдайларды қалыптастыру факторлары анықталады.

The article discusses the position of Islam in the structure of the political life of modern Kazakhstan. Analyzed the main directions of state policy in support of interfaith harmony in the country. In this article the author defines the nature of the radicalization of Islam, analyzes the causes and consequences of this process in the countries of Central Asia. Religious extremism of Islamic persuasion has soil and potential for expansion in Kazakhstan, despite the fact that the ideology of radical Islam was brought from outside, mostly from Central Asia. Identified factors contributing to rise of radical movements in the country.

ГРНТИ 338.22-053.6(574)

И. А. Калиев

к.полит.н., профессор, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан

**КАЗАХСТАНСКАЯ МОЛОДЕЖЬ И
СОВРЕМЕННЫЕ ПРОЦЕССЫ ГЛОБАЛИЗАЦИИ**

В статье рассматривается влияние процесса глобализации на жизнь современной молодежи, анализируется роль глобализационных процессов в формировании и изменении жизненных ценностей молодого поколения. Констатируется изменение социального облика современных обществ, вовлеченных в процесс глобализации. В данном контексте определена роль молодежи как наиболее мобильного и активного субъекта специфических отношений, возникающих в обществе, как на мировом, так и на внутригосударственном уровне. Сделан вывод о том, что государственная молодежная политика, реализуемая в условиях глобализации, должна стать основополагающей в системе социально-экономического развития страны.

Ключевые слова: глобализация, адаптация, молодежь, ценности.

ВВЕДЕНИЕ

Экономические и политические преобразования в постсоветском Казахстане подняли вопросы, связанные с адаптивными возможностями и стратегиями современного казахстанского общества, и, прежде всего, его молодого поколения. В казахстанском обществе механизмы адаптации к совершенно иным условиям функционирования экономической и социальной сфер еще не стали стандартными и общепринятыми, поскольку идет процесс их активного становления. Старые же механизмы, действовавшие в условиях советской системы, уже не отвечают нынешним реалиям и утратили свой потенциал эффективности.

Под влиянием процесса глобализации меняется социальный облик современных обществ, вовлеченных в процесс глобализации, и именно молодежь является наиболее мобильным и активным субъектом специфических отношений, возникающих в обществе, как на мировом, так и на внутригосударственном уровне.

Процесс социализации казахстанской молодежи и выработки адаптационных стратегий носит во многом стихийный характер, что обусловлено как изменением социально-экономической и политической казахстанской реальности, так и влиянием глобализации, которая усиливает адаптивную нагрузку на молодежь. При этом скорость социальных изменений, проявляющаяся в неконтролируемом информационном потоке, с одной стороны, расширяет адаптивные возможности в процессе реализации жизненных планов, с другой – увеличивает риск отстать от этих изменений и не успеть за ходом социальных преобразований.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

В любом современном обществе особенно остро стоит проблема социализации молодежи, что определяется переходным характером ее субъектности, некоторой маргинальностью социальных и культурных позиций, неопределенностью социальных идентификаций [1].

Исследование большого количества научных работ дает возможность говорить, о том, что относительно конкретных характеристик глобализации среди ученых все еще нет ясности. К инициаторам социологических и политических исследований глобализации относят К. Поппера, Ф. Фукуяму, З. Бжезинского, Дж. Сороса и др. В современности эта проблематика рассматривается множеством отечественных и зарубежных ученых, таких как И. Валлерстайн, Э. Гидденс и др.

Одним из наиболее тревожных проявлений глобализации назван процесс «включения/исключения» (inclusion/exclusion), когда некоторые люди и социальные группы оказываются исключенными (excluded) из общественной жизни – политической, экономической, культурной.

Исследование политических, социальных, культурных и других особенностей процесса «включения/исключения» оказывается необходимым, чтобы понять, почему все «исключенные», независимо от того, страны это, группы людей, индивиды, становятся социальной базой глобализируемой дивергентности.

Эти проблемы актуальны для современного Казахстана, который еще не смог в полной мере преодолеть негативные последствия постсоветской трансформации 90-х гг. и оказался подверженным влиянию настоящего кризиса. По нашему мнению, демографическое переформатирование может создать новые социальные и экономические возможности для одних стран и серьезные вызовы для существующего порядка в других странах. Под воздействием процессов глобализации формируется единый, целостный универсальный социум [2].

Старение населения подвело многие развитые страны к демографической «точке опрокидывания», на фоне чего образуется демографический приоритет молодежи. В будущем демографическая ситуация сможет сказаться на основных чертах формируемого миропорядка, поэтому изучение вклада, который вносят в развитие международных отношений и мировой политики отдельные социальные группы, а также тех последствий, которые несет для них глобализация, как важнейшая тенденция мирового общественного развития, является актуальной задачей научных исследований.

В Казахстане проблемами молодежи занимаются на государственном уровне, где разрабатываются стратегии в области молодежной политики, программы воспитания молодежи в патриотическом духе, при этом большое внимание уделяется так называемой молодежной аполитичности.

Влияние процессов глобализации в среде казахстанской молодежи проявляется в формировании языковой и социальной идентификации, что является последствием глубинных изменений в культурных стереотипах на основании научно-технических достижений, перспективами межкультурного диалога и социальными нововведениями.

Специфика процесса глобализации проявляется в том, что она, имея в целом общемировой характер, оказывает влияние не только на процессы, протекающие на макроуровне, но и прямым образом влияет на повседневную жизнь людей, меняя их систему ценностей, мышление, поведение, которое формируется в процессе постоянного контакта с представителями разных культур, а также под воздействием средств массовой информации (СМИ). В результате можно четко видеть, что происходит идентичная трансформация семейных, культурных ценностей в различных регионах мира, унификации стилей одежды, образцов моды и т.д.

В связи с этим российский ученый Г. Г. Пирогов указывает на одно из основных противоречий глобализации, состоящее в том, что «вместо взаимного культурного обогащения происходит процесс культурной нивелировки по наиболее низким стандартам поп-культуры. Вместо разнообразных систем ценностей, присущих каждой цивилизации, происходит установление единой шкалы ценностей, где все измеряется деньгами и наживой» [3].

В молодежной среде современного Казахстана наблюдается идентичность молодежных проблем к проблемам молодежи в европейском обществе, среди которых: рост молодежной преступности, ухудшение социального здоровья молодежи (рост наркомании, проституции, суицида и т.д.), падение духовности, нравственности, рост агрессивности, безразличия к судьбе других людей, чем и вызвано обращение к глобализации как

фактору влияния на процесс адаптации молодежи и выбор ею адаптационных стратегий.

В казахстанских условиях данные негативные явления в молодежной среде связаны также с ситуацией кризиса основных социальных институтов и тяжелым экономическим положением большинства населения страны. Однако мы исходим из того, что на характер социальной адаптации молодежи и изменение адаптационных стратегий в молодежной среде большое влияние оказывает социокультурная трансформация казахстанского общества, в результате которой система ценностей современной казахстанской молодежи сильно изменилась, «вестернизировалась» и не последнюю роль при этом сыграл процесс глобализации.

Жизнь молодого человека во многом определяется набором адаптационных стратегий, выбором тех или иных из них в различных ситуациях, однако сами адаптационные стратегии формируются под влиянием факторов микро-, мезо- и макросреды, к которым относятся условия формирования личности молодого человека в процессе социализации в семье, школе, специфика мезосреды, а также характер общественного развития государства, его экономических, политических и других институтов. Комплексное изучение этих факторов позволит определить специфику адаптационных стратегий современного казахстанского общества, что, в свою очередь, даст возможность определенного прогнозирования развития данного общества на ближайшую социальную перспективу. Молодые люди с различными политическими взглядами, сторонники разных партий, молодежь с различными установками в сфере политики будут по-разному оценивать одни и те же социальные явления. И, наоборот, от того, как молодой человек оценивает социальную реальность зависит его политический выбор [4].

Глобализация является процессом противоречивым, характеризует себя как положительными, так и негативными последствиями.

По мнению Т. Фридмана, в число положительных последствий глобализации можно отнести рост жизненного уровня и доходов многих социальных слоев, которые выражаются в росте среднего валового внутреннего продукта на душу населения, и возникновение необычайно широких возможностей для творческой активности во всех сферах человеческой деятельности.

К числу негативных последствий глобализации следует отнести, в первую очередь, неравномерный рост материального благосостояния различных социальных слоев и значительное увеличение социально-экономического неравенства между регионами, маргинализацию значительной части общества [5].

Под влиянием глобализации возникает резкое снижение контроля индивидов над процессами и событиями, которые влияют на судьбы людей. Человек становится практически беззащитным перед силой неконтролируемых им процессов, а развитие общества приобретает непрогнозируемый, спонтанный характер. В этих условиях возникает стремление отказаться от построения долгосрочных планов, а жить сегодняшним днем, получая немедленные результаты, что не может не сказаться на процессе социализации, поскольку вызывает пересмотр всей системы ценностей. Благодаря глобализации в молодежной среде нарастает политическая либерализация общественного сознания, расширение круга социальной терпимости и плюрализация политических и общественных взглядов [6].

Глобализация в разной степени влияет на изменение ценностей молодого поколения. Тем не менее, она способствует активному вовлечению молодежи в процесс формирования мировой системы и играет значительную роль в трансформировании единого политического, экономического и социокультурного пространства. Молодое поколение не только играет важную роль в экономической жизни, но и меняет характеристики социокультурной среды. Благодаря глобализации в среде казахстанской молодежи нарастают политическая либерализация общественного сознания, увеличение круга социальной терпимости и плюрализм общественных и политических взглядов.

Главным фактором в развитии мировой цивилизации становится тенденция к единообразию, чему способствуют средства массовой информации. Отсюда следует вывод о том, что образуется и некая общая система ценностей, которая оказывает непосредственное влияние на формирование адаптационных стратегий современной молодежи в зависимости от того, какие ценности в иерархии системы ценностей молодежи занимают ведущие позиции и оказывают определяющее влияние на структуру потребностей молодых людей и формирование их жизненных целей и планов.

Общественно-политическая жизнь во многих своих параметрах разворачивается на уровнях, далеких от непосредственно осознаваемых интересов и понимания большинства молодых членов общества.

В этих условиях установки-потребности, имеющие отношение к политике и общественному устройству, служат необходимым средством психологического включения молодежи в общественно-политическую жизнь [7].

Таким образом, мы вправе рассматривать глобализацию как один из значимых факторов влияния на формирование адаптационных стратегий молодежи в современном казахстанском обществе, подверженном процессу глобализации в достаточно большой степени со времен падения «железного занавеса» в эпоху перестройки.

ВЫВОДЫ

Высокая скорость политических, экономических и социальных изменений в 90-е г. оказала и продолжает оказывать противоречивое влияние на положение и развитие казахстанской молодежи и общества в целом, и сама динамика общественной жизни не оставила возможности для дальнейшего игнорирования молодежных проблем, поскольку от того, какой путь выберет молодежь сегодня, какие адаптационные стратегии при этом она будет реализовывать, зависит «завтра» как самой молодежи, так и всего казахстанского общества, поскольку молодежь является основным социальным ресурсом любого современного общества, вступившего в эру модернизации и глобализации.

В свою очередь, государственная политика по отношению к молодежи должна создавать условия, которые позволяли бы молодому поколению как можно раньше обретать свою самостоятельность, максимально раскрывать свои способности и реализовывать жизненные силы, быть готовым взять на себя ответственность за будущее страны.

При планировании государственной политики в сфере работы с молодежью всегда становится очевидна связь глобализации и информатизации общества, которые влияют на изменение ценностей молодежи. С одной стороны, межкультурное взаимодействие, возникающее вследствие глобальных перемещений, способствует обогащению духовных ценностей молодежи, росту интереса к другим культурным традициям, религиям.

В основу казахстанской молодежной политики заложен принцип полного доверия к молодежи, поддержки молодежных инициатив, защиты прав и интересов молодого поколения. Государственная молодежная политика претендует на то, чтобы стать основополагающей в системе социально-экономического развития страны. В своей основе молодежная политика – необходимый компонент развития любой страны. Именно поэтому очевидно, что ведущие принципы государственной деятельности в этой области должны включать в себя защищенность молодежи, поддержку молодежных инициатив, поощрение деятельности молодежных общественных объединений, проводимых в соответствии с законодательством страны.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Ибрагимова, О. В., Юсупова, А. М.** Работа с молодежью в условиях глобализации. Сборник материалов Международной молодежной научно-практической конференции. – М., 2011.

2 **Инглхарт Р.** Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества. // Полис. 1997. – № 4. – С. 6–23.

3 **Пирогов Г. Г.** Стратегия глобализации в условиях цивилизационного многообразия мира. // Глобализация. Конфликт или диалог цивилизаций? – М., 2002. – С. 225.

4 **Жандаулетов Т.** Қазақ ұлттық идеологиялық мәселелер. – Алматы : ХКАА «ЖШС», 2015. – 164 б.

5 **Фридман Т.** Плоский мир: краткая история XXI в. – М. : АСТ, 2006.

6 **Әбдікалыққызы А. Ә.** Қазіргі кезеңдегі Қазақстан Республикасының әлеуметтік саясаты: саяси талдау. Саяси ғыл. канд.... дисс. автореф. – Алматы, – 2013. – 36 б.

7 **Малинин, Г. В.** Межнациональные согласие в Казахстане : проблемы, противоречия и перспектива / Отв.ред. Р. К. Кадыржанов. – Алматы : ИРК, 2014. – 159 с.

Материал поступил в редакцию 13.09.18.

И. А. Калиев

Қазақстан жастары және глобализациялаудың қазіргі үрдістері

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы.

Материал баспаға 13.09.18 түсті.

I. A. Kaliyev

Youth of Kazakhstan and modern processes of globalization

S. Toraihyrov Pavlodar State University,
Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.

Material received on 13.09.18.

Мақалада қазіргі жастар өміріне жаңғырту үрдісінің әсері туралы қарастырылған, жас ұрпақтың өмір сүру құндылығының өзгеруіне және қалыптасуына жаңғыртудың ролі туралы айтылған.

Жаһандану процесіне тартылған қазіргі заманғы қоғамдардың әлеуметтік бейнесінің өзгертуі дәлелденген. Осыған сәйкес қоғамдағы, әлемдік, сондай-ақ мемлекет ішіндегі деңгейде ерекше

туындайтын қатынастардың негүрлым ұтқыр және белсенді субъектісі болып келетін жастардың ролі анықталған. Жаһандану жағдайында жүзеге асырылып жатқан мемлекеттік жастар саясаты елдің әлеуметтік-экономикалық даму жүйесінің негізі болуы тиіс туралы қорытынды жасалған.

In the article the influence of the globalization process on the life of modern youth is considered, the role of globalization processes in the formation and change of life values of the younger generation is analyzed. The change in the social appearance of modern societies involved in the process of globalization is noted. In this context, the role of youth as the most mobile and active subject of specific relations emerging in society, both at the world and at the national level, is defined. The conclusion is drawn that the state youth policy implemented in the context of globalization should become fundamental in the system of social and economic development of the country.

SRSTI 04.51.67

G. J. Assylkhanova¹, L. A. Gappassova²¹Doctor of philosophy, professor, Faculty of Business, Education and Law, Innovative University of Eurasia, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan;²specialist, Personnel Management Division, S. Toraighyrov Pavlodar State University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstane-mail: ¹student-pavlodar@mail.ru; ²laura_72@mail.ru**THE ROLE OF INTER-ETHNIC MARRIAGES
IN THE MUTUAL INFLUENCE OF NATIONAL CULTURE
IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

The author reveals the essential features of inter-ethnic marriages in which spouses represent different national cultures.

Currently, the study of inter-ethnic marriages is in demand, first of all, the need to form a positive inter-ethnic dialogue, contributing to the development of positive features of representatives of different ethnic groups, based on trust, tolerance, internationalism, citizenship.

Analysis of the problems of inter-ethnic marriages allows us to assess the current state of family and marriage relations in the future in the era of modern globalization and demographic processes.

Keywords: family, marriage, interethnic interaction, tolerance.

INTRODUCTION

Kazakhstan historically appeared and exists as a large multi-ethnic state and more than 125 nations and nationalities live in it permanently.

Today, in Kazakhstan, about 18 % of all marriages are between people of different nationalities. This is more than in the 1990s, when there was a sharp decline, but less than it was in the USSR (24 %).

Among the representatives of the titular nation the number of inter-ethnic marriages is 9 % [1]. Although they do not represent the majority in the general families, however, their place and role are very important. The state of virtually all social processes in society – demographic, ethnic, cultural and others – depends largely from the nature of formation and operation of inter-ethnic marriages.

In general, inter-ethnic families reflect objectively the complex process of international cooperation and therefore advocate a kind of indicator of ethnic relations in the country as a whole.

Inter-ethnic and inter-religious marriages – a phenomenon which comes from the depths of time and can be found in one form or another in almost every nation and in the multinational, multiethnic state they are natural.

Significant features of inter-ethnic marriages consist in the fact that spouses, creating inter-ethnic families, come from different national cultures, traditions, customs, ways of life, languages, features of ethnic consciousness and, ultimately, different value systems, which creates some problems for the spouses.

Thus, there appears a need for the identification and study of value orientations of ethnic family in forecasting development trends, both national and values, family aspects of life in modern society.

At present, the study of inter-ethnic marriages is demanded, above all, by the need to create a positive inter-ethnic dialogue, promoting the development of the positive features of representatives of various ethnic groups, based on trust, tolerance, internationalism, citizenship and so forth.

The analysis of inter-ethnic marriages issues allows to evaluate the current state of family relations and in the future consider the really existing ethno-demographic situation, identify the vectors of social processes, interethnic interaction in everyday life, language and cultural interference, etc.

Researches of problems of interethnic interaction, perception and understanding of people of different ethnic each other in marriage, their value orientations in the field of marriage and family relationships are not significant.

Several important issues remain not fully investigated, they relate to the construction process of building a culture of marital interethnic interaction is not developed his model in the field of family relations there is no system of recommendations of formation of abilities and inter-ethnic communication skills.

In this regard, there is need for a comprehensive analysis of not only the subjective assessment of the state of inter-ethnic marriages, but also understanding of its features as a reflection of changes in society, affecting ethno-cultural processes of human coexistence.

In the works of Y. Harutyunyan, N. R. Malikova, T. G. Grushevitskoy, B. G. Krys'ko the issues of inter-ethnic interaction have been investigated, they reveal both immediate and indirect reciprocal relationships between carriers ethnic characteristics at the individual, group or public institution [2].

The special importance has the works devoted to family issues, family relations and inter-ethnic marriage in general social context of native scientists

H. A. Argyubaeva, A. D. Davletovoy, Z. Zh. Zhanazarovoy, A. Sadvokasova and others [3].

If we consider the gender sociology, then it views indirectly inter-ethnic marriages with the foreign partner, and they are considered only from the perspective of female marriage migration.

Communication interaction in inter-ethnic marriages with a foreign partner, in particular in areas such as cultural, religious, consumer, professional, is strongly influenced by national factors, socio-cultural aspect of the granting of communication, the original content of which lies in the concept of «national culture».

MAIN PART

In society, there are two sharply opposing views on the conclusion of inter-ethnic marriages. On the one hand, they speak of the extinction of the ethnic group and its culture. This is one of the manifestations of xenophobia - intolerance towards anyone or anything alien, unfamiliar, unusual, which could cause national or religious hatred, social division.

On the other hand, many believe that the unions between people of different nations with different cultures, different mentalities and customs are more positive trend than the negative.

As a result of such marriages, there is a dialogue between cultures and traditions. It gives them the opportunity to better understand each – a friend, find a common language, common ground in their cultures, in their minds – to give their cultures new ideas.

In Kazakhstan, the main ethnic groups are Kazakhs and Russian, and for the time elapsed since the census of 2009, their share in the population changed.

Number and percentage of Kazakhs increased, in 2009 they accounted for 63.1 % of the population. Russians, respectively, had a decrease in figures - from 30.0 % to 23.7 % [4, P. 20].

It is the ratio of the major ethnic groups influences characteristics and dynamics of the number of registered inter-ethnic marriages.

The number of marriages in Kazakhstan as a whole has increased, the number of inter-ethnic marriages – almost did not undergo significant changes.

Kazakhs, compared with other nationalities living in the country as a whole, are more characterized by a homogeneous marriages, and this figure is higher in women.

But in recent years, demographers and sociologists have noted a new trend in family-marriage relations of Kazakhstan – a slight increase in the number of registered marriages of Kazakh women with representatives of other nationalities.

Thus, according to Statistics Agency of the Republic of Kazakhstan, the share of inter-ethnic marriages of Kazakh women is 4.17 % of all marriages (comparison: for Russian women, this figure is much higher – 30.12 %.). Marriages of Kazakh women with men of other nationalities – a phenomenon which is quite new to the country [5].

In January and February of 2017 in order to clarify the relationship to the inter-ethnic marriages at the present stage in Pavlodar and Pavlodar region the sociological research was conducted.

To collect the primary sociological information the standardized method of distributing questionnaires was used.

The survey consisted of the following steps: sample design, development issues, preparation of questionnaires, data collection, analysis and interpretation.

The high level of international cooperation is reflected in the fact that the majority of the respondents believe that creating a family ethnicity does not matter – 53 %.

33 % of the respondents would prefer that his / her partner would belong to their ethnic group. Only 5 % of the respondents believe inter-ethnic marriage is not desirable.

Thus, in Pavlodar mainly positive attitude towards inter-ethnic marriages is observed.

The majority of the respondents were positive about the possibility of marriage with representatives of other nationalities.

At the same time 49 % of the respondents said that they would be able to marry with representatives of any ethnic group.

36 % of the respondents noted that they could marry, but not with representatives of each ethnic group.

9 % of the respondents said that they would not marry with representatives of other ethnic groups.

Ready significant number of respondents to marry members of another ethnic group clearly demonstrates not only the interethnic consent of Kazakhstan's society, but also the change of criteria in choosing a partner, where the nationality of the future spouses are no longer a priority.

Readiness of significant number of the respondents to marry members of another ethnic group clearly demonstrates not only the interethnic consent of Kazakhstan's society, but also the change of criteria in choosing a partner, where the nationality of the future spouses is no longer a priority.

A significant proportion of the respondents believes that the inter-ethnic marriages are accompanied by a special kind of problem.

Most respondents think that the main problem of such unions is the difference between national and religious traditions and customs – 40 %. 28 % of the respondents do not see any problems. 24 % of respondents see the problem of inter-ethnic marriages in misunderstanding, accusations from the community, parents and relatives.

When asked the question «Do you believe that the creation of a mixed family is directly related to the financial situation of both sides?» a significant portion of the respondents said they did not agree with this statement, because family in the first place is based on love and understanding – 68 %.

Also, 20 % of the respondents admitted such a connection. Among the respondents, 42 % believe that the positive side of all marriages is always the same – the birth of a new family unit of society.

At the same time almost the same number of the respondents are inclined to believe that inter-ethnic marriages have a number of unique advantages.

Thus, 26 % of the respondents said that the positive side of inter-ethnic marriages is to transfer children to traditions of different peoples, while 19 % of the respondents said that parents of different nationalities have beautiful and gifted children. 13 % of the respondents could not answer the question.

This study showed that the majority of the respondents have a positive attitude towards people of other nationalities, and, as a consequence, find it possible to marry with members of other ethnic groups.

The majority of the respondents noted the unique advantages of inter-ethnic marriages.

CONCLUSION

The analysis of the results of the study shows the importance of the study of ethnic interaction in the area of marital relations - a high level of tolerance, mutual respect and the interpenetration of cultures of the peoples of Kazakhstan predicts the steady growth of inter-ethnic marriages.

In the tendency of inter-ethnic interaction of the peoples of the republic the questions of intercultural communication in ethnically mixed marriages are viewed, the questions which are stabilizing factor of society and which are characteristic of the modern era of globalization and demographic processes.

Inter-ethnic rapprochement, which has become a reality of the modern development of nations in the Kazakhstan society, is reflected in the various spheres of human activity.

It needs an in-depth study of the functioning of mixed families, their impact on the various aspects of national relations, the processes of interaction between people.

REFERENCES

1 **Umbetalieva, T. B.** In Kazakhstan a growing number of inter-ethnic marriages // «Time». 2012, July 19.

2 **Harutyunyan Y.,** Ethnosociology / Y. Harutyunyan, L. M. Drobizheva, A. A. Susokolov. – M. : Aspect Press. – 1998. – 112 p.; N. R. Malikova. The paradoxes of international communication. The experience of ethno-sociological research in Azerbaijan. – M., 1992. – 188 p.; T. G. Grushevitskoy. The basics of intercultural communication. – M., 2003.; B. G. Krys'ko. Ethnopsychology and interethnic relations. – M., 2002. – P. 122.

3 **Argynbaev, H. A.** Family and marriage of Kazakhs: author. dis. ... doctor. ist. Sciences. – Alma-Ata, 1975. – 30 p.; A. D. Davletova. The orientation of the personality in psychological space parent families (based on the study of the Kazakh family): author. dis. kand psikhol. Sciences. – M., 2003. – 22 p.; Z. Zh. Zhanazarova The modern family in Kazakhstan and its problems. – Almaty: Kazakh University, 2004. – 257 p.; A. Sadvokasova Ethnic and social factors of Eurasian integration // international Affairs journal. – M., – 2013. – No. 1.

4 The results of the National census of the Republic of Kazakhstan 2009. Analytical report/Under the editorship of A. A. Smailova. – Astana : Agency of statistics, 2011 – 65 p.

5 The website of the Agency for statistics of the Republic of Kazakhstan // [Electronic resource]. – www.stat.kz

Material received on 13.09.18.

Г. Ж. Асылханова¹, Л. А. Ганпасова²

Ұлтаралық некелердің Қазақстан Республикасындағы ұлттық мәдениеттің өзара іс-қимылындағы рөлі

¹Бизнес, білім және құқық факультеті,

Инновациялық Еуразиялық университеті,

Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы;

²Қызметкерлерді басқару бөлімі,

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,

Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы;

Материал баспаға 13.09.18.

Г. Ж. Асылханова¹, Л. А. Ганпасова²

Роль межэтнических браков во взаимовлиянии национальных культур в Республике Казахстан

¹Факультет бизнеса, образования и права,
Инновационный Евразийский университет,
г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан;

²Отдел по управлению персоналом,
Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова,
г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан.

Бұл мақалада автор этно аралық некелердің мінезді ерекшеліктері мен тән сипаттары, бұндай некелердегі ерлі-зайыптылардың әр түрлі ұлттық мәдениет өкілдері ретінде қарастырылған.

Қазіргі уақытта этно аралық некелердің зерттеуі суранысқа ие, ең алдымен, этно аралық диалогты дамытуға, оң септігін тигізетін оң ерекшеліктерінің әр түрлі ұлт өкілдерінің сенкажеттілігіне қалыптастыруға ім, толеранттылықта, интернационализмде, азаматтылықта негізделген.

Этно аралық некелердің проблемаларың талдауы бүгінгі отбасылық-некелік қарым-қатынастарды бағалауға мүмкіндік береді, және болашақта қазіргі жаһандану дәуірінде мен демографиялық процестеріне ықпалың көрсетеді.

В статье авторы раскрывают существенные характерные черты межэтнических браков, в которых супруги представляют разные национальные культуры.

В настоящее время изучение межэтнических браков востребовано, прежде всего, необходимостью сформировать позитивный межэтнический диалог, способствующий развитию положительных особенностей представителей различных этносов, основанных на доверии, толерантности, интернационализме, гражданственности.

Анализ проблем межэтнических браков позволяет оценить сегодняшнее состояние семейно-брачных отношений и в будущем в эпоху современной глобализации и демографических процессов.

FTAMP 11.25.40

Ә. С. Ахмет¹, Р. М. Таштемханова²

¹докторант, «Аймақтану» кафедрасы, Халықаралық қатынастар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы;

²т.ғ.д., профессор, «Аймақтану» кафедрасы, Халықаралық қатынастар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы

e-mail: ¹akhmet.aliya@mail.ru, ²tashtemkhanova@mail.ru

ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ МЕМЛЕКЕТАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ БҮГІНГІ ТАҢДАҒЫ ЖАҒДАЙЫ МЕН КЕЛЕШЕГІ

Мақалада Орталық Азия аймағының елдері тәуелсіздік алған уақыттан бастап мемлекетаралық қатынастарының жағдайы қарастырылады. Соңғы екі жылда болған оқиғалардың анализі, аймақтың бұрынғы бес кеңес республикалары Қазақстан, Өзбекстан, Түркменстан, Тәжікстан және Қырғызстан аймақтық дипломатиядағы «суық» кезеңді артта қалдырғанын көрсетеді. Мемлекетаралық ахуалдың жылынуына аймақтың ішкі, сондай-ақ сыртқы геосаяси және геэкономикалық сипатты факторлары себеп болды.

Кілтті сөздер: Орталық Азия, мемлекетаралық мәселелер.

КІРІСПЕ

«Орталық Азия» терминімен біріктірілген, посткеңестік республикалар, Қазақстан, Өзбекстан, Түркменстан, Қырғызстан және Тәжікстан, бұрынғы кеңес дәуірінің тұтқындары мен заманауи мемлекетаралық мәселелердің шешілмеген кешені болып табылады. Бұл елдердің халықаралық қоғамдастыққа кіру талпыныстары арқылы, әлемнің көптеген елдерімен қарым-қатынас орнатып, дамытты, бірақ көрші елдермен ара қатынастары қанағаттанарлықсыз деңгейде қалды. Сырт көзбен қарағанда, бұл елдердің әрқайсысы көршілес елдің үстінен аттап, оны «байқамағандай» етіп көрсетуге тырысады. Аймақтың тәуелсіз даму кезеңінде, мемлекетаралық қатынастар тарихына қысқа шолу жасайтын болсақ, көршілес елдер арасындағы сенімсіздік, күдіктенушілік, ынтымақтастық жоқтығын көрсетеді. Аймақты ұстап тұрған «суық» ешқашан дерлік жылырудан, тіпті жылымықтан

үзілмеді. Аймақтағы мемлекетаралық қарым-қатынастардың төменгі райына қазіргі шындықтармен ауырлатырылған территориялық сұрақтар бойынша кеңестік мұра әсерін тигізеді.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Жағдайдың күрделене түсуінің себебі, аймақтың сыртқы шекараларына қарағанда, Орталық Азия мемлекеттері арасындағы шекараларды демаркациялау әлі жүзеге аспағандығы болды. Орталық Азияның бес мемлекеттерінің ішінен, тек Өзбекстан және Қазақстан мемлекеттерімен тиісті шарттарға қол қойған Түрікменстан ғана құрлықтағы шекараларын толықтай делимитациялады. Өзбекстан және Қырғызстан елдерімен мәселелердің басым бөлігін реттестіре отырып, Қазақстан шекараны делимитациялаудағы негізгі мәселелерді шешті. Өзбекстан, Тәжікстан және Қырғызстан арасындағы делимитациялау мәселесі бүгінгі күнге дейін шешілмеген. Оған қоса, дәл осы үш мемлекет, көршілес мемлекеттердің территориясында орналасқан, Ферғана алқабындағы өз анклавтарының тұзағына түсіп қалды. Осымен, жыл сайын, адам өліміне алып келетін шекаралық қақтығыстардың болуын түсіндіреді. Жанжалдар әртүрлі себептермен өрбиді: суға қол жеткізу салдарынан, жайылымдарға және шекараларды кесіп өтудің қатал ережелеріне наразылық білдіруге байланысты. Мұның бәрі шекарашылардың қару-жарақты қолдануына, содан кейін бір-бірін агрессивті ойларға айыптауға әкелді. Мысалға, Сох анклавындағы кезекті қақтығыстар кезінде Өзбекстан шекараға өзінің десантшылары мен бронетехникасын жіберді.

Толыққанды соғысқа аймақтағы шекаралық қақтығыстардың локальді айналу қауіпі, нақты негіз бола алады. З. Бжезинский Орта Азияны «екінші Балкан» деп текке айтпаған. Сарапшылардың пікірінше, оларға «көмекке» келу үшін, өздерінің анклавтарында сепаратистік көңіл-күйді арандату қажет болды. Бұл автоматты түрде «жентек қар» әсерін тудырады, себебі, аймақтың елдері, өкінішке орай, осыған дейін қанды этносаралық қақтығыстардан өткен еді [1]. Өзбекстан, Тәжікстан және Қырғызстан мемлекеттері үшін метрополияға анклавтарды қосу әрекеті, сондай-ақ, басқа мәселелердің шешімін түсіндіреді – мысалы, су ресурстарына немесе маңызды көлік жолдарына жол ашады. Сол себепті, Өзбекстан президенті Ислам Каримовтың көзі тірісі кезіндегі мәлімдемесінде, Тәжікстан мен Қырғызстандағы ГЭС құрылысы «тек қақтығыстарға ғана емес, соғысқа да әкеп соқтырады» деген сөздері бос сөз болған жоқ. Бұл бүкіл аймақтың өміріне тәуелді болып отырған, трансшекаралық өзендердің мәселесіне байланысты. Аймақта жоғары ағын (Қырғызстан мен Тәжікстан) және

төменгі өзен ағыны (Қазақстан, Өзбекстан және Түркменстан) «иелері» арасында қақтығыстар жиі пайда болып отырды. Мысалы, 2000 жылдың қысында, Өзбекстан Қырғызстанға газ беруді тоқтатқанда, қырғыз жақ Токтогул су қоймасынан Өзбекстанның мақта егістігіне су жіберді. Жауап ретінде Өзбекстан шекарада әскерлерді топтастырды, және қақтығыс күшейе бастаған кезде, уақытылы ретке келтірді. Өзбекстанмен су мәселесі бойынша жағдайдың нашарлауына жол бермеу үшін Қазақстан Көксарай су қоймасын салды. Сонымен бірге, Қазақстан мен Қырғызстан арасындағы су қақтығыстары басталды.

Саяси элитаның аймақтағы су мәселесін шеше алмауы әлемдік қауымдастықтың назарын аудартты. Осылайша, 2015 жылы Берлин Орталық Азиядағы су мәселесін талқылау алаңына айналды. «Орталық Азиядағы су және тату көршілік қатынастар» халықаралық конференциясының тақырыбынан көруге болады [2]. Алайда, мемлекет басшыларының ресми деңгейдегі кездесулері, сараптамалық зерттеулер, халықаралық ұйымдардың көптеген ұсыныстары аймақтағы су-энергетикалық ресурстардағы ахуалдың жақсаруына әкелмеді. Аймақ елдерінің осы мәселе бойынша ұлттық заңнамасы тым біржақты болып табылатынын және тек өз мемлекетінің мүддесін ескеретіні құпия емес. Аймақтағы бірқатар елдерде су-энергетика саласындағы саясат бойынша келісімге келмеуі қажетсіз негативті әлеуметтік-экономикалық және экологиялық салдарға әкелуі мүмкін деген түсінік бар.

Орталық Азия аймағындағы шешілмеген мемлекетаралық қатынастар, аймақтың «көнерген» әлеуметтік-экономикалық мәселелерін әрі қарай консервациялауына мүмкіндік берді. Орталық Азия елдерінің экспортының негізін құрайтын мұнай мен газ, металдардың бағасының төмендеуі әлеуметтік-экономикалық саланы көтеруге барлық мүмкіндіктерін жоққа шығарады. Осы елдердің экономикалары шикізат секторына тәуелділігі, сыртқы макроэкономикалық факторлар алдында әлсіздігін көрсетеді. Нәтижесінде, 2015 жылы аймақ мемлекеттерінің ұлттық валюталарының ауқымды девальвациясы байқалды. Ұлттық валюталардың құнсыздануы 25-тен 85 %-ға дейін (ең жоғары көрсеткіш Қазақстанға тиесілі) өзгерді. Девальвация, әрине, тауарлардың импортына тәуелді мемлекеттердің (бірінші кезекте, Қырғызстан мен Тәжікстанның) экономикалық және әлеуметтік саласына әсер етеді. Орта Азия валюталарының бағамына сондай-ақ ресей рублінің бағасының төмендеуі қысым көрсетеді. Аймақ Ресейге салынған Батыс елдерінің санкцияларынан да зардап шекті. Ресей Федерациясымен экономикалық және қаржылық жүйелері тығыз байланысты мемлекеттердің, мысалы, Қазақстан сияқты, санкциялардың шектеулі қысымын анық сезінеді.

Қырғызстан, Тәжікстан және Өзбекстан, Ресейде жұмыс істеуге кететін еңбек мигранттарының табыстары төмендеуінен зардап шекті.

Өзбекстан мен Тәжікстандағы халық санының шамадан тыс өсуі Орталық Азия аймағындағы әлеуметтік-экономикалық қауіпсіздіктің ұзақ мерзімді сын-қатері болып қала береді. Аймақтың кейбір бөліктеріндегі халықтың өсу қарқыны дүние жүзіндегі ең жоғары көрсеткішке (тек қана Өзбекстанда жылына 700 мың адамға дейін) ие. Сонымен бірге, халықтың 70 %-ы 25 жасқа дейінгі жастар, ал халықтың жартысына жуығы 18 жасқа толмаған. Шешілмеген әлеуметтік-экономикалық мәселелер жылдан-жылға өсіп келе жатқан «демографиялық жүк» орташа мерзімді перспективада аймақты тұрақсыздықтың иіріміне құлатып жіберуі мүмкін. Ал екінші «Балқандар» және екінші Ауғанстан бір «Ортаазиялық» құтыда болған жағдайда, аймақтың исламизация деңгейіне де алыс емес. Мұндай қауіп-қатерлерге қарамастан, мемлекетаралық қарым-қатынастарды қалыптастыру, Орталық Азиядағы жағдайды тұрақсыздандыруға кедергі келтіретін аймақ мемлекеттері арасындағы тығыз кооперацияға қол жеткізу болып табылады.

Соңғы жылдары Орталық Азиялық сарапшылардың айтуы бойынша, аймақта мемлекетаралық қатынастың жақсаруы байқалды дейді [3]. Әрине, мұны аймақтың ынтымақтастықтың барлық мүмкіндіктерін қабылдамаған, ел ішіндегі дипломатияға төменгі екпін орнатқан Өзбекстанның президенті И. Каримовтың өлімімен байланыстыруға ұмтыламыз. Сондай-ақ, Өзбекстанның қазіргі президенті Ш. Мирзиёевтің көршілес елдермен қарым-қатынасты қалпына келтіруі, «Каримов дәуірі», яғни көрші елдерді қабылдамау саясатының артта қалғанын көрсетеді. Бірақ барлығы бір ғана Өзбекстанға байланысты болса оңай болар еді. Орталық Азиялық аймақта кейбір өзгерістер толқынының алғышарттары И. Каримовтың өліміне дейін байқалғаны анық. Біздің ойымызша, мемлекетаралық қарым-қатынастардың жақсару себептерін анықтау үшін аймақтық дамудың терең аспектілеріне жүгіну керек. Қазіргі таңда әлемдік саясаттың шеткі аймағы, тіпті квази-аймақ болып саналатын Орталық Азия форматын өзгерту үдерісін бастан кешіруде. Бұл әлемдік саясат көріп отырған геосаясаттық қысыммен байланысты. Бірақ Орталық Азиядан әлемдік ойыншылар арасындағы бәсекелестіктің тек «көлеңкесін» ғана көру және «үлкен ойын» рухында аймаққа қатысты ниеттеріне сілтеме жасау болжамсыз болар еді. Сонымен қатар, аймаққа ілінген «табиғи ресурстар», «тасымалдау», «құбырлар» сияқты ұғымдар ондағы жеңілдетілген көріністі басқа жаққа аударады. ОАА-тың қазіргі жағдайын түсінудегі ең дұрыс тәсілі – аймақтық дамуды мұқият талдау. Егер сіз бүгінде аймақта болған жағдай туралы ойлансаңыз, онда, ең алдымен, қалыптасу кезеңінің су астындағы рифтеріне тап

болмайтындығын айтуға болады. ОАА тұрақсыз аймаққа, қауіп-қатер көзіне айналады деген күдіктер орындалмады. Кейбір сарапшылар күткен түбегейлі түрде аймақтың исламдандыруы орын алмады. Әлемдік қоғамдастықтың көргісі келмейтін ұлттық мемлекеттерді қалыптастыру процесі өңірде аяқталуда. Мемлекеттік жүйенің ерекшеліктері мен кемшіліктері, реформаларға ұмтылыс – осы мемлекеттердегі өткенге серпін ұлттардың құрылымы үрдісінде бірігіп, объективті шындығы бар өзіндік демократиялық үміттер құрды. Алайда элиталардың бірігуі орын алып (өте өркениетті құралы емес), ірі әлеуметтік, саяси топтары арасында консенсус шоғырланды, нарықтық қарым-қатынасы бар архаизм элементтерін біріктіретін экономикалық жүйенің іргетасы қаланды. ХХІ ғасырдың екінші онжылдығының ортасында «егемендікке құмарлану» кезеңін бастан кешкеннен кейін, Орталық Азия мемлекеттері икемді, аса прагматикалық аймақтық саясатқа көшті. Әрине, аймақтың геосаяси қайта жаңғыруында Орталық Азия елдері аймақтағы ішкі өсу мен мемлекетаралық қарым-қатынастардың арқасында маңызды рөл атқарады.

Бірқатар сарапшылардың пікірінше, Орталық Азия мемлекеттері арасындағы қарым-қатынастың жақсаруына Украинада орын алған оқиғалар ықпалын тигізді. (Ғылыми әдебиеттерде «постукраиндық Орталық Азия» термині кездеседі). Бүкіл Украина үшін апатқа айналған Киевтегі майдан, аннексияланған Қырым, Украинаның шығысында өз егемендіктерін жариялаған республикалар ОАА-мен бірге көпшілікке әсер етті. Бұған Украинадағы оқиғалардан кейін Орталық Азияда аймақтық дипломатияның күшеюі де дәлел. Қырғыз президенті Алмазбек Атамбаев Түркіменстанға күтпеген ресми сапармен барады. Аталған сапар жылы және жемісті түрде өтеді. Газет хроникасының тілінде мұны «толық өзара түсіністік ахуалы» деп атайды. Дегенмен, Ислам Кәрімовтың Астанаға 2014 жылғы қарашадағы сапары көпшіліктің назарын аудартты. Қазақстан мен Өзбекстан көшбасшыларының ерекше жылы өткен кездесуі барысында «бауырластық», «тату көршілік», «бауырластық қарым-қатынас» сөздері жиі айтылды. Ислам Кәрімовтің сапар барысында сөйлеген сөзінен сол уақытта әлемде болып жатқан оқиғалар оның қарым-қатынасының күрт өзгеруінің басты себебі екендігі айқын болды. Өзбекстан президенті бүгінгі шиеленісті жағдайда оның мемлекетіне сенімді қолдау қажет деп шешті. Сол уақытта, Өзбекстан ҰҚШҰ-да өзінің мүшелігін тоқтатып, АҚШ-тың әскери базасын жапты, су мәселелеріне орай көрші Тәжікстан және Қырғызстан арасында жанжал орын алды. Шын мәнінде, мемлекет тікелей әскери-саяси, лаңкестік қауіп жағдайында ЕО-ны қоса, Ресей мен АҚШ-тың қолдауынсыз қалды. Мұндай жағдайда, ӨР-ның бұрынғы президенті

көрші Қазақстанды, және екі ел арасында бір жыл бұрын стратегиялық әріптестік туралы Келісімге қол қойылғанын «еске түсірді». Кәрімов мырза, тіпті, бұрын «Қазақстанмен арадағы қол қойылған мемлекетаралық келісімдерге мән бермегенін» мойындады. Өзбекстан көшбасшысының ҚР-на бұрынғы сапарларында, және Н. Назарбаевпен (Қазақстан жөнінде жиі айтылған сынды айтпағанда) кездесулер барысында қысқа сөзді болғанын, 2014 жылдың соңындағы әрекеттерін ескерсек, И. Кәрімовтың басшылығы кезінде қазақстан-өзбек қарым-қатынастарындағы жаңа кезең басталды деп тұжырымдайтын сарапшылармен толықтай келісуге болады. Аймақта дәл сол 2014 жылы тағы бір маңызды оқиға орын алды – Түркияның Бодрум демалыс орнында өткен түркі елдері көшбасшыларының IV саммитіне алғаш рет Түрікменстан президенті Гурбангулы Бердымухамедов қатысты. Мұндай көптарапты форумға қатысу ресми бейтараптықты ұстанатын ел үшін өте маңызды болды. Бердымухамедов Г. Қазақстан, Өзбекстан және Қырғызстан президенттерімен өте жылы қарым-қатынас орнатты. Бұл тұрғыда ресми бейтараптықты ұстанатын мемлекеттің түркітілдес елдер форумында ашылуға деген талпынысы маңызды емес, Түркіменстанның аймақтағы көршілерімен қарым-қатынасының үрдісі маңызды. Аталған Орталық Азия мемлекеттің Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстанмен қарым-қатынасы екі жақты негізде және көптарапты форумдар негізінде дамып келеді.

ОАА елдерінің жақындасуына оңтүстіктің, әсіресе Ауғанстанның қоқан-лоқы көрсетуі түрткі болуы мүмкін. Бұл орайда келісілген әрекеттер өте қажет, өйткені бұл қоқан-лоқылық аймақтың барлық республикаларына қатысты. Ең радикалды әрекеттер мен қатарларына жаңа жақтаушыларды қосуға дайын Ауғанстандағы және Сириядағы (түрлі бағалаулар бойынша, ол жақта Орталық Азия елдерінен 3-6 мыңға жуық адамдар бар) жауынгерлердің қайта келуін назарға алуымыз керек.

Әрине, ОАА-на қатысты қарым-қатынастардың өзгеруі Өзбекстанның жаңа президенті – Ш. Мирзиевтың билікке келуімен тікелей байланысты. Оның билікке келуімен ел әлеуметтік және саяси өмірдің барлық негізгі салаларында жаңарту және реформалар жүргізу міндетін алдына қойған болатын, алайда бірқатар сарапшылар тобы мұны бұрынғы президенттің саясатының жалғасы дей тұра, Ш. Мирзиевтың саясатын революциялық саясат деп есептейді. Ағымдағы жылдың ақпанында Өзбекстан 2017-2021 жылдарға арналған елді дамыту стратегиясын мақұлдады. Құжат бес басым бағытқа негізделген: сыртқы саясат, мемлекеттік басқаруды және сот-құқықтық жүйені жаңғырту, экономикалық ырықтандыру, әлеуметтік саланы реформалау. Республиканың Сыртқы істер министрі Ж. Вахабов айтқандай, елдің сыртқы саясатының ең басты мақсаты – аймақтағы көршілес

елдермен қарым-қатынас жасау болмақ. Жаңа өзбек басшылығының көрші мемлекеттермен қарым-қатынасты жақсарту ниетінің дәлеліне даулы мәселелер қатарына жататын Қазақстан, Қырғызстан және Тәжікстанмен жер шекараларын жақын арада делимитациялау және демаркациялау қадамдары жатады. 2016 жылдың соңында Ташкент Қырғызстанмен шекарада жанжалды жағдайларды шешу үшін нақты қадамдар жасады. Сонымен қатар, қақтығыстар торабы болып есептелетін қазақ-өзбек, тәжік-өзбек шекаралары бойынша келіссөздер жүргізілуде. Өзбек тарапының бастамасы көршілері тарапынан қолдау тапты. Қырғыз президенті А. Атамбаев 2016 жылғы желтоқсанда Өзбекстан президентімен келіссөздер кезінде «Халық шекараны сезбес үшін қолымыздан келгеннің бәрін жасау керек», – деді.

Әрине, шекаралық мәселелерді реттеу келіссөздері бірқалыпты жүрмейді. Ондаған жылдар бойы осы елдің көптеген ұрпақтарының өмірін улаған мәселелерді әп-сәтте шешу мүмкін емес. Өзінің драма мен қаатыездікке толы болуымен танылған өзбек-қырғыз қарым-қатынастарының динамикасы, қарқындылығы зор үміт күттіреді. Келісім-құқықтық тіркеу нәтижесінде қол жеткізген Өзбекстан мен Қырғызстан арасындағы шекараны анықтаудағы қадамдар (49 аумақ делимитацияланды) тараптардың мәселеге аса зейін қойғанын көрсетеді.

Өзбек-тәжік қатынастарындағы оң өзгерістер өңірдегі жағдайдың ұзақ мерзімді тұрақтандырылуына сенім ұялатады [4]. Бұл екі ел арасындағы қақтығыс деңгейі теміржолға қатысты болған соғысқа, Тәжікстан мен басқа ТМД елдерін байланыстыратын, Өзбекстанда орналасқан көпірдің 2011 жылы жарылуына, тәжік-өзбек шекарасындағы бейтарап жолақтарға миналарды орналастыруға дейін барғанын еске түсірсек, екі ел арасындағы қарым-қатынасты реттеу мен жақсартудың қаншалықты маңызды екенін түсіну қиын емес. Соңғы жылы Өзбекстан мен Тәжікстан арасындағы теміржол қатынасы реттеліп, екі жаққа да бұрын белгілі бір қиындықтар туғызған шекарадағы бірқатар тексеріс тоқтатылған. Сонымен қатар екі елдің астаналары арасындағы әуе қатынасы да жаңғыртылды [5]. Дегенмен ең басты оқиға – 2016 жылы қазанда Тәжікстанда Рогун СЭС құрылысының басталуы, дұрысында, құрылыстың өзі емес, бұл құрылыстың Өзбекстанда қабылдануы. Бұрынғы президент И. Каримов кезінде тіпті бұл туралы ойлау мүмкін емес еді. 2016 жылға дейін И. Каримов ел басқарған кезінде, сол кезде премьер-министр лауазымында болған қазіргі Президент Ш. Мирзиев тәжік үкіметіне құрылыс жұмыстары басталған жағдайда батыл шаралар пайдаланатындығын айтып, қорқыту хатын жеткізген. Ал Тәжікстан президенті И. Рахмон сол жылдың қазан айында бульдозерде тас үймесін құлату арқылы су электр станциясының құрылысының

басталғандығын көрсеткенде, өзбек тарапы өзінің көзқарасын еш білдірмеді. Бұл жағдайдан соң қарашада Өзбекстанның сыртқы істер министрі А. Камилев Тәжікстанның энергетика және су ресурстары министрінің бірінші орынбасары С. Рахимзоданы қабылдады. Ресми түрде тараптар өңірде су энергетика ресурстарын тиімді пайдалану мәселелерін талқылады, бірақ, бірқатар сарапшылардың ойынша, бұдан бөлек, тәжіктер Ташкентті Рогун СЭС құрылысының нәтижесінде Өзбекстанның зардап шекпейтіндігін айтып, көндірді. Өзбек тарапы тәжік әріптестерінің дәлелдеріне құлақ асқан секілді, себебі осы кезге дейін өзбек тарапынан ешқандай жағымсыз жауап байқалмады. Қазіргі таңда Ташкентті тек экономикалық мәселелер толғандырады деген кейбір сарапшылардың ойларына еш негіз жоқ. Мысалы, арақатынастардың әрі қарай жақсаруы игерілмеген тәжік нарығының өзбек автомобиль өнеркәсібіне жол ашады.

Өзбек-түрікмен қарым-қатынастарына келсек, екі ел арасында да оң өзгерістер орын алуда. Ағымдағы жылдың қаңтар айында Өзбекстан мен Түрікменстанның төрт жыл бұрын жабылған шекарасы қайта ашылып, екі ел азаматтарына үш күн көлемінде шекараны кесіп өтуге мүмкіндік берілген. Айта кету керек, ашылу рәсімінде алғашқы болып Өзбекстан президенті сөз сөйледі, осыған орай Түрікменстанмен шекаралас аудандарға келу қарсаңында шекаралар ашылды. Осы жылдың наурыз айында Өзбекстан президентінің Түрікменстанға сапары барлығын таң қалдырды. Бұл Ш. Мирзиёевтың президент ретінде бірінші сапары болды, негізінде ол Ресейге не Қазақстанға баруы керек еді. Екі ел президенттерінің кездесуінен кейін экономикалық және сауда ынтымақтастығы саласында стратегиялық әріптестік туралы келісімге және басқа да түбегейлі маңызды құжаттарға қол қойылды. Түрікменстанға барған сапарында өзбек көшбасшысы бейтараптылық танытты, тіпті өзінің сыртқы саяси бағдарларының тәуелсіз екенін көрсетті.

Бірақ Өзбекстанның ең ұзын шекарасы бар Түрікменстанмен қарым-қатынас орнату аймақтық және аймақтан тыс ойыншылармен көлік логистикасын кеңейту қажеттілігін тудырады [6].

ҚОРЫТЫНДЫ

Орталық Азиядағы «мемлекетаралық» климаттың жылынуы ұзақ уақытқа созыла ма, не қайтымсыз болып табылады ма? Сарапшылар қоғамдастығы осы үдерістің ұзаққа созылуы туралы күмәнмен қарайды, елдер арасында сенімсіздік пен күдік тым жоғары. Әрине, ұзаққа созылған барлық даулар мен қарым-қатынастардың дұрысталуы бір күнде шешілетін шаруа емес. ОАА-дағы халықаралық үрдістердің алдағы бағыты ішкі

және сыртқы факторларға әсер етеді. Аймақтың ішкі дипломатиясының келешегін болжай отырып, аймақтағы барлық мемлекеттерде саяси режимнің дербестікке ие болу фактісін ескеру маңызды. Сарапшылардың пікірінше, мемлекет басшыларының симпатиясы немесе антипатиялары өз елдерінің сыртқы саясатының қалыптасуына елеулі әсер етеді. Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының Төрағасы Қ. Тоқаев олармен келіседі: Орталық Азия мемлекеттері басшыларының жеке қарым-қатынастарының факторы аймақтық саясатта шешуші болып табылады [3]. Қазіргі таңда прагматизм мен тығыз қарым-қатынас, біздің көршілерімізбен өзара тиімді ұзақ мерзімді байланыстар орнату ортағасырлық «шағын-қала» менталитетінен басым түседі деп күтіледі. Сонымен қатар, Орталық Азия елдері өткен реніштер мен келіспеушіліктерді ұмытып, геосаяси және геоэкономикалық мүмкіндіктерді пайдалануға міндетті, себебі бұл жақын әріптестікті нығайтады.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Сатпаев, Д.** Пороховая бочка Центральной Азии // [Электрондық ресурс]. – https://forbes.kz/woman/porohovaya_bochka_tsentralnoy_azii

2 В Берлине прошла конференция «Вода и добрососедские отношения в Центральной Азии» // [Электрондық ресурс]. – <http://www.mfa.kz/ru/content-view/v-berline-proshla-konferentsiya-voda-i-dobrososedskie-otnosheniya-v-tsentralnoj-azii>

3 **Ибраимов, О.** Постукраинская Центральная Азия. Начало перемен? // <http://rus.azattyk.org/a/26732673.html>

4 Между Ташкентом и Душанбе наметилось потепление: долго ли оно продлится? // [Электрондық ресурс]. – <http://politobzor.net/show-121756-uzbekistan-v-kvartirnom-voprose-centralnoy-azii.html>

5 Таджикиский политолог о реформах президента Узбекистана Шавката Мирзиёева // [Электрондық ресурс]. – <https://regnum.ru/news/polit/2264759.html>

6 Эксперты Кыргызстана, Казахстана и Узбекистана сходятся на том, что регион переживает серьезную трансформацию региональной политики // [Электрондық ресурс]. – http://www.vesti.kg/index.php?option=com_k2&view=item&id=48912:strany-centralnoi-azii-vyhodiat-na-novyi-geopoliticheskii-cikl&Itemid=125#ixzz4zGugRhKI

7 Внешняя политика Республики Казахстан Под общ.ред. К. И. Байзаковой. – Алматы : Қазақ университеті, 2006. – 302 с.

Материал баспаға 13.09.18.

Ә. С. Ахмет¹, Р. М. Таштемханова²**Современное состояние и перспективы межгосударственных отношений в Центральной Азии**

^{1,2}Факультет международных отношений,
Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,
г. Астана, 010000, Республика Казахстан.
Материал поступил в редакцию 13.09.18.

A. S. Akhmet¹, R. M. Tashtemkhanova²**Trends and prospects of interstate relations in Central Asia**

^{1,2}Faculty of International Relations,
L. N. Gumilyov Eurasian National University,
Astana, 010000, Republic of Kazakhstan.
Material received on 13.09.18.

В статье рассматривается состояние межгосударственных отношений в Центральной Азии с момента получения странами региона независимости. Анализ событий за последние два года показывает, что пять бывших советских республик региона Казахстан, Узбекистан, Туркменистан, Таджикистан и Кыргызстан оставляют позади стадию «холодного» периода в региональной дипломатии. Потеплению межгосударственного климата способствуют как внутрорегиональные, так и внерегиональные факторы геополитического и геоэкономического характера.

The current article presents the state of interstate relations in Central Asia since the moment the countries of the region gained independence. The analysis of events over the past two years shows that the five former republics of the Soviet Union – Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Tajikistan and Kyrgyzstan left behind the «cold» period in regional diplomacy. The warming of the interstate climate is facilitated by both intraregional and extra-regional geopolitical and geo-economical factors.

ГРНТИ 04.51.27

Г. Д. Баяндина¹, Н. А. Қайырлы²

¹доктор PhD, Факультет государственного управления, бизнеса и права,
Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова,
г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан;

²Факультет государственного управления, бизнеса и права, Павлодарский
государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008,
Республика Казахстан

e-mail: ¹bayandinagd@mail.ru, ²kna-94@inbox.ru**ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ОТРАСЛИ
ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЙ В УСЛОВИЯХ
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ
В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ**

В данной статье рассматриваются перспективы развития продуктов предприятий связи, связанные со стремительно происходящими технологическим прогрессом и социально-экономическими изменениями предпочтений потребителей как во всем мире, так и в Казахстане. Авторы анализируют данные социологических и статистических исследований в телекоммуникационной отрасли для совершенствования системы управления и повышения производительности труда в телекоммуникационных предприятиях. Эксперты во всем мире предостерегают изменение сил на рынке информационно-коммуникационных технологий. В условиях глобализации основной тенденцией на рынке становится замена мобильной связи Интернетом, который действительно постепенно вытесняет голосовой трафик и уже занимает первое место среди услуг мобильных операторов. Тем не менее, мобильная связь остается крупнейшим сегментом рынка. Таким образом, предприятия связи в нашей стране для повышения конкурентоспособности должны учитывать вышеуказанные тенденции.

Ключевые слова: телекоммуникации, связь, социологическое исследование, общество, мобильный интернет.

ВВЕДЕНИЕ

На сегодняшний день информатизация общества стала обычным явлением, обеспечивающим широкое распространение услуг связи, и соответственно информационно-коммуникационных технологий (ИКТ).

Развитие ИКТ тесно связано с развитием экономики – чем выше уровень развития экономики, тем выше уровень развития ИКТ. При этом существует и обратная связь, рост ИКТ отрасли помимо увеличения числа рабочих мест увеличивает эффективность других отраслей экономики. Однако эксперты Рейтингового агентства Регионального финансового центра города Алматы [1, с. 11–12] отмечают интересную зависимость относительной величины развития ИКТ и экономики на разных этапах развития экономики. До определенного уровня ВВП на душу населения зависимость прямая – чем выше уровень ВВП на душу населения, тем выше доля телекоммуникаций в ВВП. Затем зависимость становится обратной – при достижении определенного уровня развития доля телекоммуникаций в ВВП начинает снижаться, что свидетельствует о существовании предельного набора телекоммуникационных услуг, необходимых потребителю, стоимость которого не превышает определенной величины. Помимо этого, данный факт может свидетельствовать о полном охвате населения отдельно взятой страны услугами, а также о временном отсутствии новых телекоммуникационных коммерциализированных инноваций.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

За последние годы ИТ-рынок Казахстана показывает стабильный рост, и в 2016 году объем рынка составил 559695 млн. тенге, что по отношению к 2015 году больше на 19 %. Причиной изменений является увеличение объема ИТ-оборудования с 251981 млн. тенге в 2015 году до 286767 млн. тенге в 2016 году, увеличение ИТ-услуг, объем которого в 2016 году составил 219439 млн. тенге против 176965 млн. тенге в предыдущем году. Также на ИТ-рынке отмечается рост объемов лицензионного ПО, объемы которого в 2016 году составили 53490 млн. тенге против 40567 млн. тенге в 2015 году [2, с. 5–6]. Что касается рынка телекоммуникаций, то в 2016 году 66 % его объема занимал рынок связи.

В процессе изучения перспектив развития отрасли телекоммуникаций мы обратились к официальным статистическим данным и к результатам социологических исследований [3, 4, с. 32; 5], проведенных Международным исследовательским центром в сфере высоких технологий, телекоммуникаций, развлечений и СМИ «Делойт Туш Томацу Лимитед» в мире и Международной исследовательской компанией «4Service Group» в Казахстане. Необходимо отметить, что тренды мирового рынка услуг связи [4, с. 62] характерны и для казахстанского рынка. По оценке «Делойта», к 2022 году до 30–40 % населения в мире будут использовать беспроводное мобильное соединение у себя дома (в 2013 году этот показатель составлял лишь 10 %). Это значит,

что во время выхода в Интернет из дома проводное соединение, будь то кабельное соединение, оптоволокно или DSL (Digital Subscriber Line – цифровая абонентская линия), не будет использоваться. Вместо этого у себя дома пользователи будут подключаться к Интернету исключительно с помощью мобильной (беспроводной) связи. За последние годы в Казахстане существенно изменилась структура оказываемых услуг связи [3, 6, с. 7, 7, 8]. В связи с внедрением различных видов сотовой связи и доступа к сети интернет увеличиваются объемы услуг сети Интернет, по передаче данных, по распространению программ по инфраструктуре и прочие услуги связи, а также снижаются объемы услуг мобильной связи, местной телефонной связи, междугородной и международной связи

По прогнозам «Делойта» [4, с. 62], процентная доля населения, выходящего в Интернет исключительно через сети сотовой связи, будет существенно различаться в зависимости от страны и региона. По данным исследования «Делойта» [4, с. 62], в 2017 году мобильным Интернетом пользовалось менее 10 % населения Франции и Великобритании, однако в Турции этот показатель был выше более чем в три раза. В Латинской Америке, по мнению экспертов «Делойта» в Бразилии, на мобильный Интернет полностью перешли уже более трети всех домохозяйств страны. В Китае же в 2016 году только этой технологией пользовалась пятая часть всех интернет-пользователей (не домохозяйств). В Токио, где широко распространены оптоволоконные сети, сотни тысяч домохозяйств (около 5 % от общего числа) в 2017 году использовали исключительно мобильный доступ.

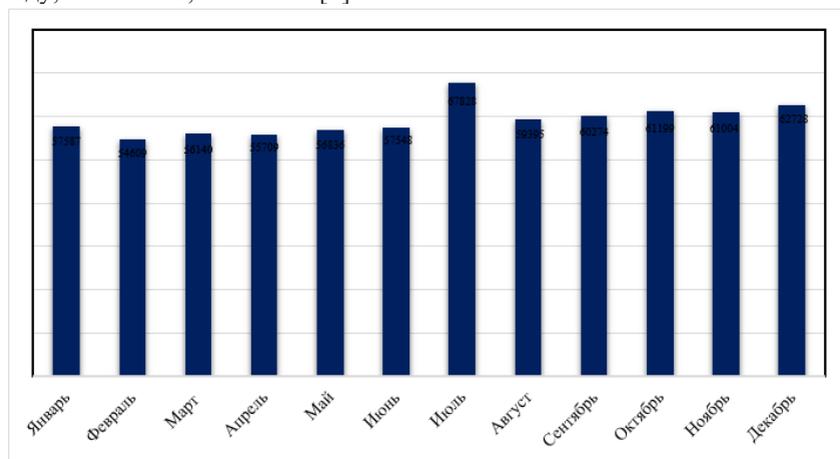
Отрасль связи в Казахстане также меняет направления развития, что наглядно представлено на диаграмме 1. Доходы от услуг междугородной и международной телефонной связи в январе–декабре 2017 года составили 30 млрд тенге, что на 11,3 % меньше объема января–декабря 2016 года; от услуг местной телефонной связи – 40,9 млрд тенге (на 6,5 % меньше); от услуг по передаче данных – 29,5 млрд тенге (на 14,1 % больше); от интернета – 228,6 млрд тенге (на 10,7% больше); от услуг по распространению программ по инфраструктуре кабельной, по сетям беспроводным и через спутник – 32,7 млрд тенге (на 0,7 % больше); от услуг мобильной связи – 223,4 млрд тенге (на 1 % меньше); от прочих телекоммуникационных услуг – 128 млрд тенге (на 12,7 % больше) [3, 9]. Наибольшие доли в общем объеме услуг связи в январе – декабре 2017 года приходятся на интернет (32,16 %) и мобильную связь (31,09 %). На прочие телекоммуникационные услуги приходится 18,01 %. Это и есть «большая тройка», которая концентрирует в себе 81,26 % всего рынка телекоммуникаций страны.

Диаграмма 1 – Структура доходов от услуг связи в Казахстане (январь-декабрь 2017 года) [3]

В целом, весь рынок телекома (диаграмма 2) в декабре 2017 года составил 62,7 млрд тенге. Это на 2,8 % больше, чем в ноябре этого же года.

Диаграмма 2 – Доходы телекоммуникационного сектора Казахстана в 2017 году, ежемесячно, млн тенге [3]

Для того чтобы понимать динамику на горизонте 5 лет в двух наиболее значимых секторах – интернет-услугах и мобильной связи, – аналитики предлагают следующий график.

Диаграмма 3 – Доходы от услуг мобильной связи и интернета Казахстан, млрд. тенге [3]

Как видно на диаграмме 3, доходы от интернета на горизонте 5 лет – с 2013 года по 2017-й – выросли почти на 67 %, с 137 млрд тенге до 229 млрд. Доходы от мобильной связи показывали отрицательную динамику с 307 млрд в 2013 году до 221 млрд в 2017 году. Это на 39 % меньше. Заметно, что параметр стабилизировался – падение завершилось. Есть ощущение, что ближайшие несколько лет он будет стагнировать.

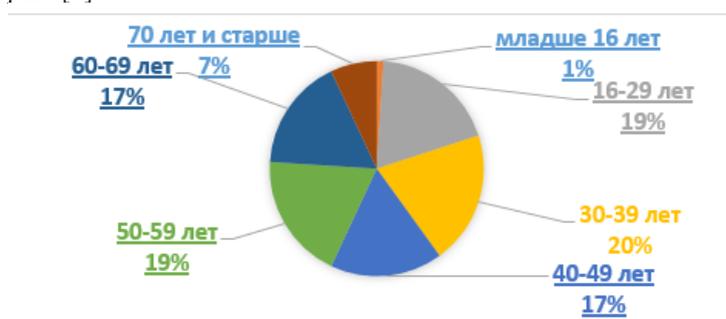
Наконец, цифры, которые отождествляют плотность проникновения классических телекоммуникационных сервисов. По состоянию на декабрь 2017 года число фиксированных телефонных линий в Казахстане составило 3697,3 тыс. единиц (3711,3 тыс. единиц – в ноябре 2017-го, снижение на 0,4 %), абонентов сотовой связи – 26473 тыс. единиц (в ноябре – 26326 тыс. единиц, увеличение на 0,05 %), абонентов фиксированного интернета – 2597,9 тыс. единиц (2562,4 тыс. единиц в ноябре, увеличение почти на номинальные 0,01 %). Как видно, плотность проникновения SIM-карт в Казахстане по итогам декабря 2017-го составила почти 146 %. Разумеется, среди экономически-активного населения этот процент будет почти вдвое выше – более 290 %.

Таким образом, по факту темпы роста телекоммуникационной отрасли составили 4,9 % – а это на 50 % больше того, что по оценке МВФ может принести экономика Казахстана (3,3 %) [3].

Вышеприведенный анализ представляет официальную статистическую картину современного развития отрасли телекоммуникаций, нам также необходимо учитывать психологические факторы современного потребителя услуг телекоммуникаций. В рамках нашего исследования рассмотрим отдельные характеристики пользователя.

В результате социологического опроса [5], проведенного Международной исследовательской компанией 4Service Group по состоянию на декабрь 2017 года, сформировался определенный портрет пользователя мобильной связи в Казахстане, который отражает мировые тенденции. На вероятность выхода в интернет дома через оператора сотовой связи возрастной фактор оказывает существенное влияние во всем мире. В Казахстане мобильной связью пользуется преимущественно трудоспособное население в возрасте 16–69 лет (92 % всех абонентов).

Диаграмма 4 – Портрет пользователя мобильной связи по возрастному критерию [5]

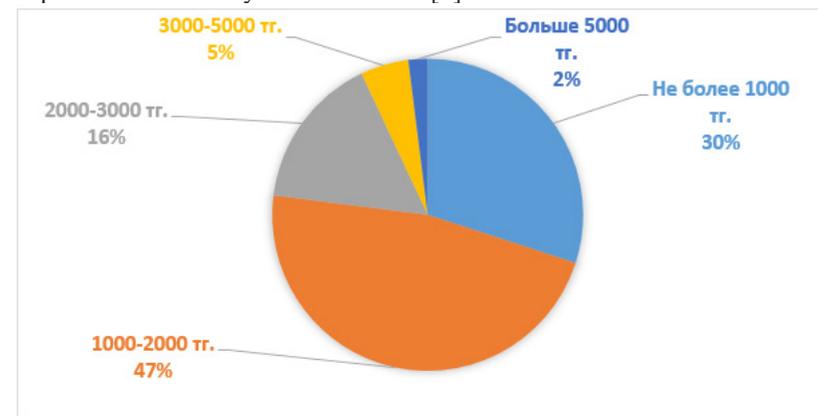

Доли, каждой из возрастных десятилетних групп, представленные на диаграмме 4, практически идентичны (в среднем это 17–20 %), что свидетельствует о равномерном распределении абонентов [5].

Исследование «Делойт» [4, с. 62] показало, что низкий уровень дохода повышает вероятность перехода исключительно на мобильный интернет больше чем на 50 %. По прогнозам «Делойта», в 2018 году в группе с низким уровнем дохода для домохозяйств только с мобильным интернетом будет выше, чем в высокодоходной группе. На диаграмме 5 мы видим среднемесячные затраты большинства (47 %) абонентов мобильной связи Казахстана, которые составляют от 1000 до 2000 тенге, что в принципе является относительно небольшой статьёй затрат в бюджете отдельного индивида. В разрезе операторов наблюдается похожая картина – основной клиентский актив каждого из игроков рынка мобильной связи оплачивает за услуги в среднем 1000-2000 тенге, при этом наибольшая доля таких абонентов у Tele 2 (58 %). Достаточно экономным является каждый третий пользователь Aktiv и Veeline – ему удастся тратить не более 1000 тг. в месяц. Традиционно, самым дорогим оператором является Kcell – затраты 33 % его

абонентов ежемесячно превышают 2000 тг. В сравнении с 4 кв. 2016 года, в этот же период 2017 года возросла доля пользователей, которые тратят не более 1000 тг. (на 4 %) и тех клиентов, чьи расходы колеблются в пределах 2000–3000 тг. (на 2 %). Абонентов, которым связь обходится от 1000 до 2000 тг. в месяц, стало меньше на 5 %.

Диаграмма 5 – Портрет пользователя мобильной связи по среднемесячным затратам на мобильную связь и SMS [5]

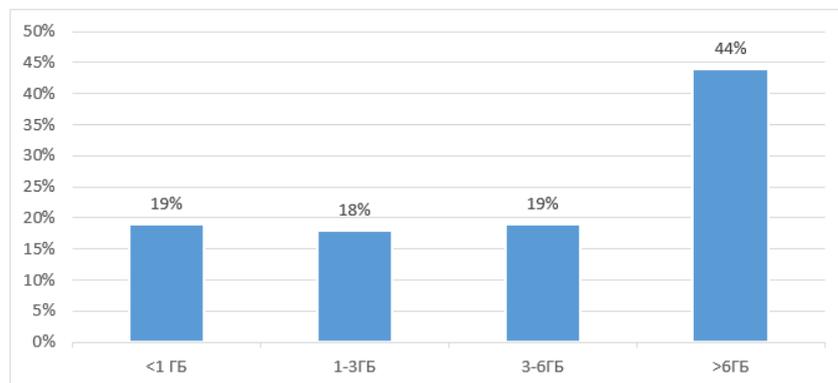

Рост скорости и лимитов трафика в сетях сотовой связи делает мобильный интернет удобным вариантом для все большего количества людей. Эта тенденция будет только усиливаться при переходе на технологии и сети следующего поколения. В Казахстане на 4 квартал 2017 года 83 % абонентов мобильной связи использовали интернет. Основная доля пользователей (44 %) скачивала более 6 Гб интернета, от 3 до 6 Гб использовало 19 % клиентов (диаграмма 6). Самые активные потребители трафика у операторов Altel и Tele 2 – 59 % и 57 % абонентов соответственно скачивали более чем 6 Гб интернета. Клиенты остальных сетей также чаще всего пользовались более чем 6 Гб интернета, однако их доля не являлась такой существенной, как у вышеперечисленных операторов – она варьировалась в пределах 34 %-41 %.

В сравнении с 4 кв. 2016 года в этот же период 2017 года отмечалась тенденция к росту объема потребления трафика – так, доля абонентов, которые скачивали более 6 Гб выросла на 14 %, тех, кто использовал от 3 до 6 Гб увеличилась на 5 %. Соответственно, сократилась доля абонентов, которые скачивали до 3 Гб интернета – на 19 %. Такая динамика свидетельствует о том, что рынок мобильной связи все больше смещается

от «голоса» в сторону мобильного интернета, этому способствует уровень проникновения смартфонов, планшетов и других smart-устройств [5].

Диаграмма 6 – Объемы использования мобильного интернета в Республике Казахстан на 4 квартал 2017 г. [5]

В настоящее время на рынке телекоммуникаций Казахстана существует множество направлений, на которые необходимо обратить пристальное внимание и ресурсы. Развитию отрасли ИКТ в Казахстане препятствуют следующие факторы [1, с. 23]: темпы роста экономики, в целом и в региональном разрезе, цифровое неравенство регионов в использовании ИКТ в домашних хозяйствах, проблемы организации широкополосного доступа для конечных пользователей, невысокая скорость доступа, стоимость услуг в сфере ИКТ для ряда социальных групп, несоответствующее ожиданиям качество услуг, недостаточное распространение навыков использования ИКТ в работе и повседневной жизни, устаревшие стандарты профессиональной подготовки работников отрасли, зависимость от зарубежной ИКТ-продукции.

ВЫВОДЫ

Изучив социальный портрет современного потребителя услуг телекоммуникаций, мы хотим, отметить, что перспективность развития мобильного интернета и связи, прекрасно понимают все операторы рынка ИКТ в Казахстане, и от эффективно выстроенной концепции управления во многом будут зависеть как доходность самих компаний, так и общее впечатление от услуг связи непосредственно у самих потребителей. Современные управленцы должны понимать, что в настоящее время Казахстан вовлечен во все проявления прогресса, такие как глобализация,

электронная торговля, информатизация всех повседневных сторон жизни, к примеру smart-управление транспортными, жилищно-коммунальными, образовательными, медицинскими и другими услугами. Поэтому необходимо применять современные методы и инструменты управленческой деятельности с учетом всех вызовов современного мира.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Шейкин, Д. А., Ишкенова, М., Шинкеева, Г. «Анализ сектора высоких технологий и телекоммуникаций в Республике Казахстан» // электронный ресурс АО «Рейтинговое агентство Регионального финансового центра города Алматы», [Электронный ресурс]. – <http://rfcaratings.kz/> 2016 г. – 24 с.

2 Жумашев, С., Ардабаев, А., Аушев, К., Максатбек, Т., Кажмагамбетова, З. «Отчет по отрасли информационно-коммуникационных технологий в Республике Казахстан» // Совместный отчет АО «Национальный инфокоммуникационный холдинг «Зерде» (zerde.gov.kz) и КРМГ в Казахстане и Центральной Азии (kpmg.kz). – г. Алматы 2018 г.. – 48 с.

3 Официальный сайт Комитета по статистике МНЭ РК // [Электронный ресурс]. – www.stat.gov.kz

4 Ли, П., Стюарт, Д., Калугар-Поп, К. «Высокие технологии, телекоммуникации, развлечения и СМИ Прогноз развития отраслей 2018» / ЗАО «Делойт и Туш СНГ». М., 2018. – 90 с. – С. 62.

5 Исследование «4Service Group» «Мобильная связь в Казахстане, 4 квартал 2017» // Официальный интернет-ресурс Международной исследовательской компании «4Service Group». [Электронный ресурс]. – <https://4service-group.com>.

6 Отчет «Развитие сектора ИКТ в Республике Казахстан на 2016 год». Версия 2.0 / АО «Национальный инфокоммуникационный холдинг «Зерде» (zerde.gov.kz). – 61 с.

7 Официальный сайт Министерства информации и коммуникации РК // [Электронный ресурс]. – www.mic.gov.kz.

8 Официальный интернет-ресурс Финансово-экономического журнала Forbes.kz // [Электронный ресурс]. – <https://forbes.kz>

9 Электронный ресурс Profit.kz. [Электронный ресурс]. – <http://profit.kz>

Материал поступил в редакцию 13.09.18.

Г. Д. Баяндина¹, Н. А. Қайырлы²

Заманауи қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық өзгерістердің жағдайында телекоммуникация саласының дамуы туралы болашақ

^{1,2}Мемлекеттік басқару, бизнес және құқық факультеті,
С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы;
Материал баспаға 13.09.18 түсті.

G. D. Bayandina, N. A. Kaiyrly

Prospects for the telecommunications industry development in the conditions socio-economic of changes in the modern society

^{1,2}Faculty of Public Administration, Business and Law,
S. Toraighyrov Pavlodar State University,
Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.
Material received on 13.09.18.

Бұл мақалада Қазақстанда және әлемде жылдам дамып келе жатқан технологиялық прогресивті және әлеуметтік-экономикалық өзгерістеріне байланысты тұтынушылардың артықшылықтарын даму перспективалары қарастырылады. Авторлар телекоммуникация салаларында әлеуметтік-статистикалық зерттеулердің деректерін талдайды және телекоммуникация кәсіпорындарында еңбек өнімділігін арттыруды басқару жүйесін жақсартуды талдады. Әлемдегі мамандар ақпараттық-коммуникациялық технологиялар нарығындағы күштердің өзгеруін болжайды. Жаһандану жағдайында нарықта негізгі үрдісі ұялы байланыстарды Интернетке ауыстыру болып табылады, ол шын мәнінде біртіндеп дауыс трафигін жылжытады және мобильді операторлар арасында бірінші орын алады. Дегенмен, ұялы байланыс нарықтың ең үлкен сегменті болып қала береді. Осылайша, біздің елдегі байланыс кәсіпорындары бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін жоғарыда аталған үрдістерді ескеруі керек.

This article looks at the prospects for the development of telecommunications products related to the rapidly evolving technological progress and socio-economic changes in consumer preferences both in the world and in Kazakhstan. The authors analyze the data of sociological and statistical research in the telecommunications industry to improve the management system and increase labor productivity in telecommunications

enterprises. Experts around the world are predicting a change in the forces in the market of information and communication technologies. In the context of globalization, the main trend in the market is the replacement of mobile communications with the Internet, which really gradually displaces voice traffic and already ranks first among mobile operators. Nevertheless, mobile communications remains the largest segment of the market. Thus, communication enterprises in our country must take into account the above-mentioned trends in order to increase competitiveness.

SRSTI 04.21.51

A. Beissenova¹, B. Igenova²

¹PhD, Faculty of Philosophy and Psychology, E. A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, 100026, Republic of Kazakhstan;

²student, Faculty of Philosophy and Psychology, E. A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, 100026, Republic of Kazakhstan

e-mail: ¹aika.amanzhanova@mail.ru, ²biko_i96@mail.ru

STRATEGY OF KAZAKH YOUTH MARRIAGE SELECTION (ACCORDING TO THE RESULTS OF SOCIOLOGICAL RESEARCH)

In this article, the authors consider the problems and strategies of marriage choice of Kazakh youth. On the basis of the data obtained, it is concluded that the marriage choice of young people depends mainly on the emotional state of young people, on the degree of influence of the close environment (parents of relatives). The author offers the results of sociological research, according to which, for example, the choice of girls can be influenced by the material well-being of a potential marriage partner. The choice of the future partner is influenced by his personal qualities and moral attitudes and values of young people are more important.

Keywords: strategy, marriage choice, youth, Kazakhstan, sociological research.

INTRODUCTION

Social transformation of Kazakhstan's society is associated with contradictory processes in the spiritual sphere and is inseparable from the transformation of the existing value systems. These features of social and cultural development of

society are reflected in the change in the content and objectives of the institutions of family and marriage. In the transition periods of society come to the fore traditional values—those values that retain their importance for society, regardless of the existing and existing ideological attitudes. Ethnic, religious, family and gender values retain their relative stability regardless of the changes in society and can be used by political forces equally for integration and for the disintegration of society. The processes taking place in the Kazakh society in the last two decades, clearly confirm this thesis. Thus, the growing scientific interest in the problems of marriage choice strategies, family and gender values and their translation process is natural and necessary in the transforming society. In this regard, we conducted a sociological study to identify the main strategies and tactics of marriage choice of Kazakh youth on the example of Karaganda. In this article we will briefly describe the main results of the study.

MAIN PART

Analysis of the strategy of marriage choice involves the determination of the factors of choice. The results of the survey showed the leadership of the emotional strategy—informants pointed to feelings for the partner as the most important factor in the marriage choice. Interesting, in our opinion, is the following fact. Speaking about the stability of marriage in General, respect for the partner has an absolute advantage among other factors, but «trying on» the factors of marriage choice, leadership belongs to feelings (love). In addition, among the statements about the strategies of marriage choice, the most common were: «for me, only the feelings that I feel for the partner» and «the most important thing for me is that the partner has feelings for me». So, for young people it is important not only to have feelings, but also their reciprocity with a partner is important. Thus, the rational approach to the real choice is «forgotten» and the emotional strategy comes to the fore.

This is evidenced by such a factor of marriage choice as the personal qualities of a potential partner. They reflect the image of the marriage partner in the views of young people and have a great influence on the choice of the partner of life. In this regard, we have analyzed the personal qualities that young people would like to see in their chosen and those qualities whose presence is not desirable. The results of the survey showed that the most desirable were called moral qualities: kindness, responsibility, commitment (Table 1).

Table 1 – Desirable personal qualities of a marriage partner

	Personal quality of marriage partner (top 10)	Number of responses
1	Kindness	47
2	Responsibility	36
3	Purpose	30
4	Sense of humor	28
5	Honesty	28
6	Diligence	23
7	Regard	20
8	Reliability	19
9	Loyalty	17
10	Intelligence	12

In addition, the partner's life goals are a significant factor for 46 % of respondents. The importance of this factor indicates the seriousness of the intentions of creating a family that will have a long-term perspective. Also, the presence of the life goal of the individual indicates the presence of his potential, which can be regarded as significant in the situation of choice. The similarity of values of potential spouses has an impact on the success of the future marriage. As a result, the ideal appearance of the intended marriage partner includes personal qualities that indicate the social and moral maturity of the potential spouse.

Among the most undesirable qualities were named: the presence of bad habits, stinginess / greed, laziness (Table 2). In addition, the absence of bad habits was also identified as a significant factor in choosing a marriage partner. This is due to the fact that recently the issue of health and healthy lifestyle is becoming increasingly important, especially among young people. Health is a qualitative prerequisite for the future self-realization of young people, the ability to create a family and childbirth. A positive trend is that today more and more young people are beginning to monitor their health, in particular, this is manifested in the rejection of bad habits.

In addition, it is important to note that, according to the majority of respondents, these advantages of the partner can not compensate for the shortcomings.

Table 2 – Undesirable personal qualities of a marriage partner

	Personal quality marriage partner (top 10)	Number of responses
1	Pernicious habits	47
2	Stinginess/greed	36
3	Laziness	30
4	Egoism	28
5	Irresponsibility	28
6	Falsity	23
7	Rudeness	20
8	Nonsense	19
9	Aggressiveness	17
10	Jealousy	12

It is interesting that only 21 % of young people surveyed consider the most important factor of marriage choice to be the physical attractiveness of a potential spouse. It is obvious that this factor acts on the marriage choice in conjunction with others. It is possible that attractiveness is important only at the initial stage of acquaintance, and in the future, the coincidence of values or personal qualities of the partner can compensate for the lack of satisfaction with physical attractiveness.

As for such objective factors as the level of education, financial status of the partner, as well as the social status of parents the potential spouse then they lose their importance in the marriage choice. Thus, the education of the partner is important only for a quarter of the respondents, while this factor is more important for students than for working youth. (Figure 1)

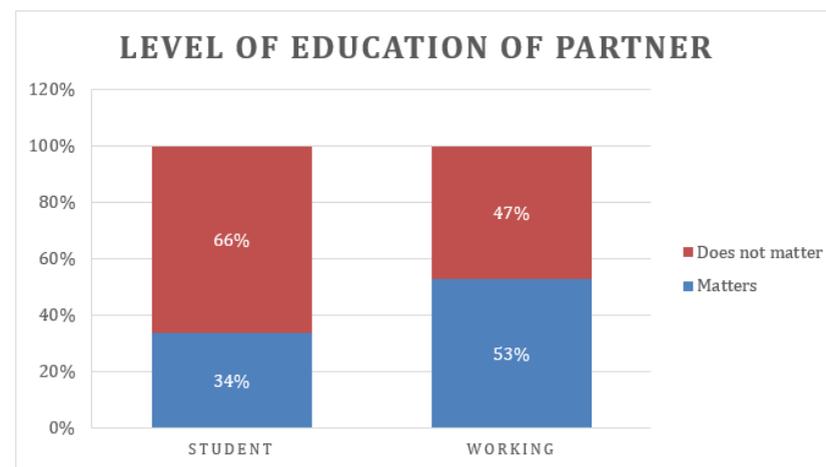

Figure 1 – The value of education level in the process of marriage choice of young people (distribution of respondents answers, in %)

The significance of the financial position of the marriage partner depends on the gender characteristics of the respondents: this factor is considered important by every third girl and every sixth young man. This is also due to the vision of social roles in the family, where the material burden falls on the shoulders of men. Young women are often not confident in the stability of their earnings, in connection with the planned birth of a child, and, as a result, not the preservation of the workplace, so they want to see the material support in the future wife. Thus, economic motives for marriage are more typical for women.

An interesting fact is that the social status of the parent family of a potential marriage partner is also not significant in the selection procedure. Perhaps this should be explained in terms of the age of the respondents themselves, as well as their marriage circle. The respondents do not consider the social status of parents of potential spouses as significant, as in their environment young people with close social status, and implicitly the status of their parents are considered as close.

Another aspect that we believe is important in the formation of the strategy of marriage choice – the attitude of young people to different forms of marriage. Recently, there has been a tendency to enter into «mixed» marriages, and we can talk about mixing not only on religious or ethnic grounds, but also about the conclusion of marriage unions between people living in different settlements, or between people belonging to different social strata.

As for the form of «marriage between people living in different localities», the majority of young people treat it negatively and would never have chosen this form of marriage for themselves (37 %). Thus, territorial proximity is very important when choosing a marriage partner. This fact demonstrates the real intentions of young people-the search for a marriage partner in the territory they consider «close»: the street, residential area, town. Confirmation of the importance of territorial proximity in the search for a marriage partner, we find in the answer of one of the informant: «My future husband and I were in the same school, only he is two years older, lived in the same house, in the adjacent entrances, had common friends... that’s how we met.... I mean, maybe your future husband lives nearby, and you don’t even notice. (from interview materials)

Very common in recent years is marriage, between people belonging to different social strata. As with the previous forms of marriage, most young people are more neutral about this form of marriage. However, almost a third of respondents are ready to join such an Alliance. As a rule, women tend to enter into a socially unequal marriage, since the high social status of the spouse most likely indicates its material security, which gives some guarantee of economic stability.

As is known, tactics is a tool of strategy, it is characterized by certain actions of individuals in the situation of marriage choice. Having an idea of a potential marriage partner, the question of his search becomes relevant. The period of search for a marriage partner up to the decision to enter into marriage has a significant place in the subsequent development and functioning of the family. Search tactics are characterized, first of all, places of Dating future spouses.

The results showed that the most suitable are the company of friends/acquaintances (65.5 %), places of study/work (54.5 %). Confirmation of this we find in the statement of the informant: «I’m at the wedding of friends with her husband met ... recently thought that if not this wedding, then who and where I met, with whom could meet? And there was no one, although changed 5 jobs over the years, went to gyms, cafes with friends. We must, of course, look at our surroundings». (from interview materials)

Young people believe that it is best to look for a partner in places where most of the time is spent. In addition, for young people, a close social status, a social environment close to a partner is important. This fact indicates, on the one hand, the rationality in choosing a partner, on the other hand, some immaturity, unwillingness to expand the search. Perhaps an important role is played by factors such as security and confidence, as other ways to find a partner (clubs, bars, theaters, cinemas, cafes, restaurants, gyms, fitness centers, social networks, Dating sites, forums, chat rooms, etc.) remained outside the attention of respondents. At the same time, 8 % of respondents are fatalists and rely only on chance:

«as luck», «anywhere». (Figure 2) Among the participants of the interview were also those who recommend not to engage in direct search, but to rely on the will of fate: «in General, there is another case: to be in the right place at the right time». (from interview materials)

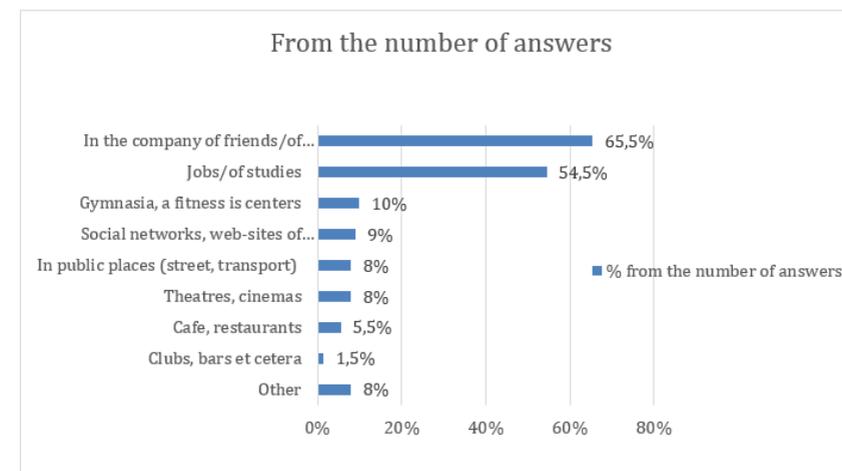

Figure 2 – Distribution of respondents ‘answers to the question «in Your opinion, where is the most common place to meet a potential husband/wife?»

Of particular importance in the formation of the strategy of marriage choice and search for a partner are the subjects whose opinion may be decisive. The results of the study showed that the majority of respondents in the situation of marriage choice will rely only on their own opinion (64.5 %). 28 % of young people listen to the opinion of their parents and relatives, but these subjects can influence the decision to choose a marriage partner by 34 % of the respondents, unlike friends and acquaintances, whose opinion young people are ready to ignore. These indicators demonstrate the desire for independence in marriage choice and a fairly high authority of parents (relatives). The value of parental relationships is higher among students than among workers, because students, as a rule, are financially dependent on their parents, they are, in fact, dependents. Hence, the authority of parents becomes a very important factor for them in almost all spheres of life.

Thus, the role of parents in the marriage of young was great. Marriages were based on economic considerations, which were based on the desire to enter a richer family, or to get a new worker into the house. Since the beginning of the twentieth century, cultural and social changes have led to the weakening of

the family. Thus, there was a transition to free choice, which is now based on the voluntary consent of the partners upon marriage. The independence of young people in such matters as leisure, recreation and Dating has led to independence in the search for a marriage partner. The role of parents and relatives has changed significantly, today the choice is up to the individual, and parents can only Express their attitude (approval/condemnation).

The first impression of acquaintance with a person can greatly affect the subsequent marriage choice. According to the results of our study, it was found that first of all, when meeting young men pay attention to external data, while for girls, the partner’s behavioral practices play a greater importance (Figure 3). Good external data for a girl can be a significant capital when choosing a partner at the stage of acquaintance.

The behavior when meeting, which appeal to the girls, is really an important factor for them because of the psychological characteristics of gender community. Communication and appearance at acquaintance are not so important, but the share of elections among the male and female parts of the respondents are approximately equal.

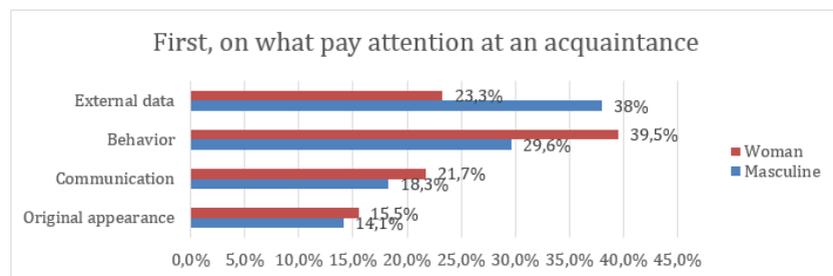

Figure 3 – Distribution of respondents ‘ answers to the question of what young people pay when they meet, in %

CONCLUSION

Thus, the strategies of marriage choice are formed under the influence of many factors. Here are important circumstances such as emotional intimacy, as well as the truth and the reciprocity of the feelings of partners, which become the main basis for the marriage choice.

Objective factors that we refer to a rational type of strategy, not limited to the behavior of individuals focused strictly on material benefit, almost lose their importance when choosing a partner in marriage. This indicates that the presence

of feelings for the object of choice, can compensate for the lack of satisfaction with other factors.

Another conceptual idea that can serve as an interpretation of marriage choice is the idea of homogeneity. Thus, according to the results of our study, it turned out that when choosing a marriage partner, such characteristics as the coincidence of interests, values and life goals are important.

As a result, young people who want to marry pay great attention to psychological and spiritual compatibility in marriage. The feeling of love and emotional satisfaction in a relationship with a partner become the main values of family-marriage relations.

In addition, with regard to the features of the formation of strategies for the selection of marriage of two different groups of young people (student and working youth), there were some features: the emotional strategy of marriage choice is typical for both groups of young people, but sexual relations as a factor of choice is more important for workers, and the level of education of the partner is more important for students.

Tactics search characterized, first and foremost, concrete action in the situation of searching a marriage partner. In the analysis of this phenomenon, we have deduced some trends. When looking for a marriage partner, the principle of homogamy also works: young people prefer to look for a partner in places of «close» for themselves.

Despite the desire for equality, young people still have a traditional approach to Dating: initiative is expected, first of all, from men, but young people are not very active during acquaintance.

Finally, young people strive for independence and independence in their choice, but the opinion and advice of parents and relatives are certainly a significant value.

U. Beck talks about the formation of the so-called post-family – a new organization of marriage and reproductive behavior on the basis of an agreement between partners. Unlike a traditional family with a clear gender division of labor between spouses, this type unites partners equally oriented to self-realization both in the family and in the profession and are united in a more conditional relationship than the status prescriptions [1, 53]. How does society react to these changes and what are the consequences for society? These and other issues are of concern to the modern Kazakhstani youth, the answers to which can not be unambiguously accepted and interreded. In modern conditions, the state should not only formally regulate the marriage processes in society, but also create a network of civic initiatives for the favorable development of family-marriage relations.

REFERENCES

1 Бек, У. Общество риска. На пути к другому модерну / Пер. с нем. В. Седельника и Н. Фёдоровой. – М. : Прогресс – Традиция, 2000. – 384 с.

Material received on 13.09.18.

А. А. Бейсенова¹, Б. Игенова²

Қазақстан жастарының неке серігін таңдау стратегиялары (Әлеуметтанулық зерттеу қорытындылары негізінде)

^{1,2}Философия және психология факультеті,

Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанда мемлекеттік университеті, Қарағанды қ., 100026, Қазақстан Ресубликасы

Материал баспаға 13.09.18 түсті.

А. А. Бейсенова¹, Б. Игенова²

Стратегии брачного выбора казахстанской молодежи (По результатам социологического исследования)

^{1,2}Факультет философии и психологии,

Карагандинский государственный университет

имени академика Е. А. Букетова,

г. Караганда, 100026, Республика Казахстан

Материал поступил в редакцию 13.09.18.

Осы мақалада авторлар қазақстандық жастардың некеге отыру барысында кездесетін қиындықтары мен олардың неке серігін таңдау стратегияларын қарастырады. Алынған мәліметтер негізінде жастардың неке серігін таңдау үдерісіне – олардың эмоционалдық жағдайы, шағын ортаның (туыстардың, ата-аналардың, достар мен құрбылардың) әсері ету деңгейі ықпал етеді байланысты. Әлеуметтанулық зерттеудің нәтижелерін қарастыру барысында, мысалы, байқалғаны ол неке серігін таңдауға адамдар арасында эмоционалды байланыстардың орнатылуы материалдық әл-ауқатқа қарағанда мықты әсер ететіндігі. Болашақ неке серігін таңдауға оның жеке қасиеттері, сондай-ақ жастардың моральдық-адамгершілік қарым-қатынас жүргізе білуі, өмірлік ұстанымдары, құндылықтары әсер етеді.

В данной статье авторы рассматривают проблемы и стратегии брачного выбора казахстанской молодежи. На основе полученных данных делают вывод о том, что брачный выбор молодежи в основном зависит от эмоционального состояния молодых людей, от степени влияния близкого окружения (родителей родственников). Предлагают результаты социологического исследования, согласно которым, например, на выбор девушек может влиять материальное благополучие потенциального брачного партнера. На выбор будущего партнера влияют его личностные качества и в большей степени имеют значение морально-нравственные установки и ценности молодых людей.

A. Beissenova¹, K. Zhunissova²

¹PhD, Faculty of Philosophy and Psychology, E. A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, 100026, Republic of Kazakhstan;

²student, Faculty of Philosophy and Psychology, Academician, E. A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, 100026, Republic of Kazakhstan
e-mail: ¹aika.amanzhanova@mail.ru, ²kumis-jan@mail.ru

FEATURES OF GENDER ATTITUDES OF PARENTS CONCERNING SOCIALIZATION OF BOYS AND GIRLS IN THE KAZAKH FAMILIES

The existence of the family institution is and will continue to be influenced by major economic, political, and national events. It is seen that it is the family as a social institution that in this situation can play the peculiar role of a link between the past, the present and the future. It is in the family that the resource for the continuity of generations, for the preservation of cultural and historical heritage, is still preserved. The main changes that are now recorded in the family institute relate to such basic characteristics as the functional appearance, structure, position of the family among other social institutions, the relationship between the individual, the family and society, and the social organization of the institution of the family as a whole.

As the results of our research show, Kazakh families are also subject to the process of transformation. Despite the fact that our respondents are characterized by a fairly stereotyped perception of male and female, there are indicators that demonstrate the process of modernization of family values and attitudes towards males and females.

Keywords: gender attitudes, Kazakh families, socialization, research, society.

INTRODUCTION

In such a dynamically developing social environment as a student, the transformation of traditional male and female values and attitudes is a requirement of time and the changing conditions of the functioning of the society. The process of updating and changing attitudes in the youth environment in the context of masculinity / femininity is a dynamic change of traditional, archaic notions of gender roles with a tendency to further transformation, where women are the most

typical bearers of changing gender stereotypes. The study of students' views on status positions in a differentiated social context allows us to define a system of social values and attitudes of modern youth that are closely interrelated with their gender stereotypes.

In this article, we will offer only a part of the results of this study. The information that interests the readers concerning the actualization of the problem of research of the definition of a sample set and tools can be obtained from the authors.

The aim of the research was to disclose the content of gender stereotypes formed in the families of ethnic Kazakhs with regard to the socialization of male and female children.

The objects of the research were men and women, ethnic Kazakhs who are officially married and have children.

The subject of the research: the content of gender stereotypes and their impact on the process of socialization in Kazakh families.

Hypotheses of the study: 1. Female perceptions of men and male representations of themselves often do not coincide. 2. Conversely, the ideas about women among women and men are different. 3. Men's stereotypes are the most conservative and archaic in content, while women's stereotypes are more transformed in modern social conditions.

When developing the questions of the questionnaire, we divided the gender stereotypes, possibly manifested in family relations, into three groups: stereotypes about masculine and feminine qualities, stereotypes about male and female professional activity and stereotypes about domestic duties.

MAIN PART

Let us consider the main results of the study. The first question of the questionnaire listed the qualities that are traditionally attributed to the male and female sex. Respondents were required to indicate the qualities they deem necessary for boys and girls. We obtained the following results:

«A boy» from the point of view of the men interviewed is responsible, reliable, intelligent, and confident. For women, the «boy» is responsible, determined, confident, strong, and sociable.

«A girl» from the point of view of the men interviewed is the one who cares for children, kind, reliable and beautiful. For women, the «girl» is one who cares for children, is responsible, kind, beautiful, caring.

To the question «Do you think there are clear differences between male and female children up to 3 years?», as we see, most of the men believe that these differences exist. Women, unlike men believe that these differences, if they

exist, they are poorly expressed in children. Note that according to the results of various studies it is shown that fathers take less participation in the upbringing of children than mothers, especially in the period up to three years, but the fathers we interviewed are more confident that there are clear differences between children of different sexes.

To the question: «Do you think that Kazakh families are happier with the birth of a child of a sex?» we received data that the majority of men believe that Kazakh families are happier to have a boy. Women are less categorical and believe that they are happier with the boy, but there is not much difference.

To the question: «Do you think that it is necessary to dress children in such a way that it is clear what sex is the child?» The main part of the men answered as follows, yes, children should be dressed in such a way as to make it clear who in front of you is a boy or girl. Only one respondent chose the answer option «not always». The opinions of the women we interviewed were divided evenly, when one half indicated the answer was «yes», and the other half was «not always». Only one informant indicated that to dress children so that it was clear what sex the child did not need.

To the question: «In your opinion, should toys differ for boys and girls?» Opinions were divided. Most of the men we interviewed are convinced that toys should be different. The women we interviewed are more convinced that toys for boys and girls do not always differ (Figure 1).

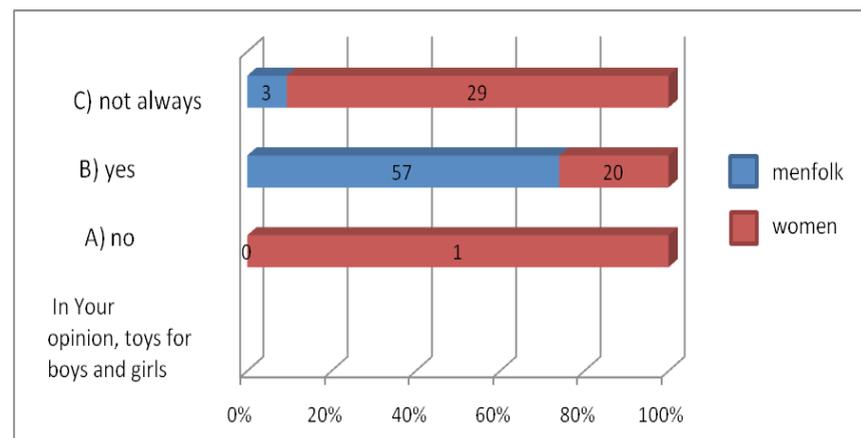

Figure 1 – Distribution of respondents’ answers to the question: «In your opinion, should toys differ for boys and girls?»

In the twentieth century, the family underwent significant changes in the following areas: the transition from the traditional patriarchal model to various types and forms of family relations; change in the physical parameters of the family both in numbers (up to 3-4 people) and in composition; changing the biography of the family, both by age of the organization of the family union, and by the duration of the viability of the union; distribution of a nuclear family with little children as the main form of a family union. However, the value of family and family relations throughout the past century has been preserved for the individual as one of the most significant. These contradictory trends still determine today not only the situation and conditions of a person’s residence in the family, but also the health of society, the state, the nation as a whole. The destruction of the institution of the family and family relationships, most likely, lead to the destruction of moral and moral criteria in society, which can further lead to the destruction of society as such.

The main changes that are now recorded in the family institute relate to such its main characteristics. Such as the functional appearance, structure, position of the family among other social institutions of society, the relationship between the individual, the family and society, the social organization of the institution of the family as a whole.

According to the results of our research, Kazakh families are also subject to the process of transformation. Despite the fact that our respondents are characterized by a fairly stereotyped perception of male and female, there are indicators that demonstrate the process of modernization of family values and attitudes towards males and females.

For example, it is interesting that both men and women interviewed agree on the assessment of the necessary qualities for boys and girls. Most of the men surveyed believe that there are distinct differences between male and female children up to 3 years of age. Women, unlike men believe that these differences, if they exist, they are poorly expressed in children. The majority of the men surveyed believe that Kazakh families are happier with the birth of a boy. Women are less categorical and believe that they are more likely to welcome the boy, but there is no particular difference.

The men we interviewed believe that children should be dressed in such a way as to make it clear exactly who is in front of you - a boy or a girl. The opinions of the women we interviewed were divided evenly, when the first half indicated that the answer was «yes, children should be dressed in such a way that it is clear what sex the child is» and the second half is «not always». Like clothes and toys, in the opinion of male respondents should differ. The women we interviewed are more convinced that toys for boys and girls do not always differ.

CONCLUSION

Thus, to say that in the 21st century, the development of the family is questioned and possibly the disappearance is impossible. The existence of the family institution is and will continue to be influenced by major economic, political, and national events. It is seen that it is the family as a social institution of society that can play in this situation the peculiar role of a link between the past, the present and the future. It is in the family that the resource for the continuity of generations, for the preservation of cultural and historical heritage, is still preserved. In addition, a significant revival of moral and ethical, universal human values is possible in the family, since it is in the family that they are claimed to the maximum extent, as ensuring the vitality and value value of the family union for the individual. It is inertia and a special position in society that will allow the family not only to retain the resources available in its assets, but also to rework and put into its service all the positive and important that can strengthen its position. However, these processes are significantly stretched in time, not visible visually and passing in complex ways.

As the President of the Republic of Kazakhstan N. A. Nazarbayev said at the ceremony of awarding the winners of the National Contest «Mereyly Otbasy» timed to the Family Day: «Each family makes an invaluable contribution to the strengthening of our state on the way to achieving the main goal – to create the Nation of the Future Mangilik El. Only with strong family values will the country be stable and unbreakable. On this festive day, I want to express my gratitude to all families in whom there are good relations, good traditions and mutual respect» [1].

The social nature of the family is such that in its development the entire history of humankind is reflected, which indirectly through morality, law, religion, politics, public consciousness, progress, state activity affects the structure and form of the family. At the same time, family development is much more conservative and slower than in the social and economic development of society. In turn, the family plays an important role in the implementation of social progress through the function of social succession of generations, reproduction and moral renewal. The family as a specific social phenomenon is based on several foundations: economic, social, biological, social, demographic, psychological and acts as a social system, as a socio-historical phenomenon. In addition, it is not only a social institution, but also a certain kind of moral and psychological community, where interpersonal relations are key. At the present stage of the development of society, the personal-formative activity of the modern family is the main one and is determined by the close relationship of the family and the state. In the family, as a subject of cultural progress, specific family values are created that are necessary for the development of the nation's spiritual culture.

REFERENCES

1 **Nazarbayev, N. A.** Only with strong family values the country will be stable and unbreakable // [Electronic resource]. – <https://kazakbol.com/n-nazarbaev-tolko-s-krepkimi-semeynyimi-tsennostyami-strana-budet-ustoychivoy-i-nerushimoy/> (Access date 29.05.2018)

Material received on 13.09.18.

A. A. Бейсенова¹, К. К. Жүнісова²

Қазақ отбасыларындағы ер мен қыз балаларының әлеуметтенуіне қатысты ата-ананың гендерлік қондырғыларының ерекшеліктері

^{1,2}Философия және психология факультеті,

Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанда мемлекеттік университеті, Қарағанды қ., 100026, Қазақстан Республикасы

Материал баспаға 13.09.18 түсті.

A. A. Бейсенова¹, К. К. Жүнісова²

Особенности гендерных установок родителей в отношении социализации мальчиков и девочек в казахских семьях

^{1,2}Факультет философии и психологии,

Карагандинский государственный университет имени академика Е. А. Букетова,

г. Караганда, 100026, Республика Казахстан

Материал поступил в редакцию 13.09.18.

Отбасылық институттың болуы, негізгі экономикалық, саяси және ұлттық оқиғалар әсеріне тигізеді және оны жалғастырады. Көріп отырғанымыздай, өткен, қазіргі және болашақ шақтар арасындағы байланыстың өзіндік ролін ойнайтын отбасы қоғамның әлеуметтік институты ретінде қарастырылады. Отбасыда ұрпақтың сабақтастығымен мәдени және тарихи мұраны сақтайтын ресурстар сақталып келеді. Отбасылық институтқа енгізілген негізгі өзгерістер отбасының функционалды келбеті, құрылымы, қоғамның басқа әлеуметтік мекемелері арасындағы қарым-қатынасы, адам, отбасы және қоғам арасындағы қарым-қатынас және тұтастай алғанда отбасы институтын әлеуметтік ұйымдастыру сияқты негізгі сипаттамаларға қатысты болып келеді.

Зерттеу нәтижелері бойынша қазақ отбасылары да трансформация процесіне бағынышты болып келеді. Біздің респонденттеріміз ерлер мен әйелдер жеткілікті стереотиптік қабылдаумен сипатталатынына қарамастан, отбасылық құндылықтарды жаңғырту және ерлер мен әйелдерге қатысты қарым-қатынастарды көрсететін көрсеткіштер бар.

Существование института семьи протекает и будет протекать под влиянием крупных экономических, политических, национальных событий. Видится, что именно семья как социальный институт общества способна сыграть в данной ситуации своеобразную роль связующего звена между прошлым, настоящим и будущим. Именно в семье еще сохранен ресурс для осуществления преемственности поколений, для сохранения культурного и исторического наследия. Основные изменения, которые сегодня зафиксированы в институте семьи касаются таких ее основных характеристик, как функционального облика, структуры, положения семьи среди других социальных институтов общества, взаимоотношения личности, семьи и общества, социальной организации института семьи как целого.

Как показали результаты нашего исследования, казахские семьи также подвержены процессу трансформации. Несмотря на то, что для наших респондентов характерно достаточно стереотипное восприятие мужского и женского, существуют индикаторы, демонстрирующие процесс модернизации семейных ценностей и установок в отношении мужского и женского.

FTAMP 04.51.67

Г. Д. Исахова¹, Р. С. Салықжанов²

¹докторант, Әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы; ²ә.ғ.к., доцент, Әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы e-mail: ¹issakhova_gd@mail.ru, ²salikzhanov_rs@enu.kz

ЭКОНОМИКА ТЕОРИЯСЫНДАҒЫ НЕКЕ МЕН АЖЫРАСУ ТҰЖЫРЫМДАРЫН ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ТАЛДАУДА ҚОЛДАНУ ТӘЖІРИБЕСІ

Мақалада неке және ажырасу концептісіне әлеуметтанулық мәселелерді зерттеу барысында, экономика ғылымының шеңберінде талдау жасалады. Экономика ғылымында неке мен ажырасуға қатысты зерттеу жұмыстары өткен ғасырдың 1960–1970 жылдарынан бастау алады, сондықтан да, экономистер неке мен ажырасуға қатысты теорияларды экономиканың неоклассикалық зерттеу жұмыстары аясына жатқызады. Ажырасудың себебі мен салдарына қатысты теориялар, экономика ғылымының макро және микро деңгейінде де кеңінен талданады. Егер макроэкономикалық деңгей бойынша зерттеу жүргізетін экономистер ажырасуға әсер ететін факторларды зерттеуге негізделсе, ал микро деңгей зерттеуі бойынша экономистер ажырасудың себебі мен салдарын қарастыру басты назарға алынады.

Мақала барысында авторлар, атақты экономистердің неке мен ажырасу концептісін – үй шарушылығы, адами капитал, ресурстар, жұмысбастылық, әл-аухат, жалақы түсініктерімен ұштастыру арқылы теориялық және эмпирикалық үлгілердің құрастырғанын негізге ала отырып, талдау жасайды. Авторлар сонымен қатар, қоғам тарапынан болатын ірі өзгерістердің ажырасу коэффициентінің көбеюіне және ажырасу салдарының қоғамға тигізер әсері туралы теориялық тұжырымдарды қарастырады.

Кілтті сөздер: ажырасу, неке, отбасы, үй шарушылығы, неке нарығы, еңбек нарығы, адамдық ресурстар, капитал, әл-аухат.

КІРІСПЕ

Неке және отбасы институттары, өткен ғасырдың шамамен ортасынан бастап, экономика ғылымы саласының негізгі зерттеу объектісіне айналып

отыр. Экономика ғылымында неке және отбасы функциялары, некеге түру және ажырасуға қатысты мәселелер жан-жақты қарастырылады. Сондықтан да, неке мен ажырасу концептісіне қатысты түрлі экономикалық теориялық тұжырымдар бар.

Біз экономика дегенде, қоғамдағы нарық, сұраныс пен ұсыныс, бәсекелестік, пайда мен капитал деген түсініктермен байланысты ұғымдарды түсінеміз. Дегенменде, неке және отбасыны экономика ғылымы саласындағы зерттеушілердің қарқынды зерттеу жұмыстары өткен ғасырдың 1960-1970 жылдарынан бастау алған. Сонымен қатар, экономика ғылымы саласында отбасының құлдырауы, яғни ажырасу мәселесін макро және микроэкономика деңгейінде және экономиканың неоклассикалық зерттеу жұмыстарында отбасы экономикасы теориялық және эмпирикалық негізде талданады.

Белгілі экономистер Джейкоб Минсер, Гэри Беккер, Келвин Джон Ланкастер, Тамар Фишер, Аарт Лифброер т.б неке және отбасы, ажырасу мәселесіне қатысты ғылыми үлгілер мен теорияларды дамытты.

Бізді ажырасудың әлеуметтік-экономикалық салдарына қатысты сұрақтар қызықтырғандықтан, осы мақала шеңберінде біз келесі зерттеу сұрақтарын негізге аламыз: ажырасу мәселесіне қатысты экономика ғылымдары саласында қандай зерттеу теориялары бар? Экономиканың макро және микро деңгейінде ажырасудың себебі мен салдарына қатысты мәселелер қаншалықты зерттеледі? Осы сұрақтар арқылы, біз, мақаланың мазмұнын ашып, ажырасудың әлеуметтік-экономикалық себебі мен салдарын толық қарастырамыз.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Экономика ғылымында неке және отбасы функцияларын зерттеуде әлеуметтану ғылымына қарағанда өзіндік ерекшеліктерге ие, мысалы, әлеуметтану ғылымы саласын отбасы құрылымы, жүйесі және функциялары қызықтырса, ал экономика ғылымы саласында отбасы функциясын өндіріс саласындағы сұраныс пен ұсыныс, пайда мен капитал тарапынан және үй шаруашылығы ретінде көбірек қарастырады.

Сонымен қатар, ажырасудың себебі мен салдарын экономика ғылымының макро және микро деңгейінде талдау өзіндік ерекшеліктермен сипатталады. Бірінші кезекте, ажырасуға қатысты макро деңгейдегі зерттеулерді қарастырар болсақ, Т. Фишер мен А. Лифброер Нидерландияның мысалында, ажырасудың қоғамның демографиясына әсері жайында статистикалық мәліметтерге сүйене отырып талдау жасайды [1]. Бұл зерттеу жұмысында макроэкономикалық дағдарыстар қоғамда ажырасу коэффициентін

жоғарлатады ма? Жоқ әлде ажырасу фактісі макроэкономикаға тәуелсіз бе? – деген сұрақтарды талдайды. Және де олар түрлі теориялық негіздерге талдау жасайды.

Зерттеудің негізгі көрсеткіштері ретінде, авторлар, бала туу саны бойынша статистикалық мәліметтер мен толық және ажырасқан отбасылардан сұхбат алу арқылы зерттеу жүргізген. Өзгерістерді талдау барысында, макроэкономиканың индикаторы ретінде «тұтыну сенімі» деген индексті қолданады.

Авторлар, отбасының жағдайына макроэкономиканың әсер ететіндігін түсіндіруге бағытталған екі негіздің бар екендігін көрсетеді. Бірінші негіз бойынша, қоғамда экономикалық жағдай қиын кезде ажырасу деңгейі төмен болу керек, өйткені жалғыз адамның қиындықпен күресуі мәселелі болады, сондықтан адамдар дағдарыс кезінде бірге қалуды жөн санайды. Ал, екінші негіз бойынша, экономикалық дағдарыс кезінде отбасыда стресстік жағдай басым болады, ол өз кезегінде отбасындағы тұрақсыздыққа, яғни ажырасуға алып келеді. Отбасыда қаншалықты стресс деңгейі жоғары болса, ол соншалықты тез ыдырайды [2].

Сонымен қатар, стресстің тұрақсыздығы теориясының (relational stress theory) болжамы бойынша макроэкономикалық дағдарыс кезінде ажырасудың деңгейі жоғары болады. Оған қарама-қарсы негіз, салыстырмалы шығындар теориясы (relative cost theory) дағдарыс кезінде ажырасудың шығындары (адвокатқа, сотқа, көшуге кететін шығындар) өте жоғары болады, сондықтан, ол кез-келген адамға қолжетімді емес, яғни ажырасудың орын алмауына әкеледі.

Фишер мен Лифброер стресстің тұрақсыздығы теориясын негізге алып, экономикалық дағдарыс пен ажырасу көрсеткіштері бір -біріне дәл емес сипатта екендігін айтады, яғни экономикалық дағдарыс қоғамның әртүрлі әлеуметтік қабатына әртүрлі әсер етеді. Бастапқыда дағдарыс қоғамның ең төменгі қабатына және әлеуметтік қамқорсыз қоғам мүшелеріне соққы береді. Авторлардың айтуынша, сондықтан дағдарыс кезінде қоғамның төменгі қабатында ажырасу басым болуы мүмкін [2, 126–127 б.]. Шынында да, көптеген елдер бойынша статистикалық көрсеткіштер осы зерттеушілердің пікірін растайды.

Басқа да макроэкономикалық теорияларға тоқталар болсақ, қоғамда некеге тұратын әйелдердің саны басым болған кезде ажырасудың коэффициенті жоғары болады (Grossbard-Shechtman 1993). Сонымен қатар, өте көп талқыға түскен тұжырымның бірі, заңның ажырасуға қатысты қолайлы болуы, бұл теория бойынша АҚШ-тағы заңның өзгергенен бастап ажырасу санының артуын мысалға келтіреді (Leora Friedberg 1998; Margaret

F. Brinig and Frank H. Buckley). Бұл макроэкономикалық теориялардың қорытындысы бойынша, ажырасу санының артуына қоғамдағы өзгерістер әсер етеді, ал ажырасу санының көбеюі қоғамның әртүрлі саласына өз әсерін тигізеді.

Ал, енді ажырасуды микроэкономикалық деңгейде талдау бойынша, біз Г. Беккердің «неке нарығы» теориясына, Шошана А. Гросбард-Шехтманның «Экономика және ажырасу» еңбегіне, Эвелин Л. Лерердің ажырасудың салдары туралы жұмыстарына және т.б. еңбектеріне талдау жасаймыз.

Жалпы, мироэкономикалық деңгейде неке мен отбасы институттары, оның ішінде ажырасу мәселелері үй шаруашылығы түсінігінің шеңберінде қарастырылады. Мысалы неке, туу және тұтынуға қатысты жағдайларға неоклассикалық экономиканы қолдану, үйдің жаңа экономикасы деп ата лады.

Алғаш рет, үй шаруашылығына қатысты жаңа зерттеу негіздерді американдық экономистер Джейкоб Минсер, Гэри Беккер және Келвин Джон Ланкастер, Шошана А. Гросбард-Шехтман құрастырған. Олардың теориялық моделі, үй шаруашылығына жұмыс күші, тұтыну деген сияқты сипаттарды бірінші рет экономика ғылымы саласына қосқан үлгі болып есептеледі [3].

Үй шаруашылығының кеңістігі отбасының ішкі және сыртқы қызметтерін талдайды. Үй шаруашылығында отбасы толық немесе толық емес болып қарастырылмайды, онда отбасы мүшелерінің ресурстары, капиталы және тұтынымдары негізгі көрсеткіш болып табылады. Үй шаруашылығы мен отбасы – синоним түсініктер емес. Үй шаруашылығы мен отбасы түсінігін ажырата алмау теориялық және аналитикалық түсінбеушілікке алып келеді. «Үй шаруашылығы» түсінігі бір баспанада тұратын, бірге шаруашылықты атқаратын, бір өндіріс пен әл-аухатты тұтынатын адамдар тобы. Үй шаруашылығы түсінігіне қарағанда, отбасы түсінігі тарихи және мәдени контекспен тығыз байланысты туыстық қарым-қатынасқа негізделеді. Туыстық жүйе бір баспанада тұру шеңберімен шектелмейді, туыстар әртүрлі баспаналарда тұруы мүмкін.

Үй шаруашылығы – ол шаруашылық кооперация, ал отбасы – ол туыстық интеграция [4]. Осы түсініктердің нәтижесінде, отбасы мен үй шаруашылығының айырмашылығы нақты түсіндіріледі, сонымен қатар, әлеуметтану мен экономика ғылымдарының отбасы құрылымын қарастырудағы өзіндік зерттеу алаңдарының шеңберлері ерекшеленіп, бекітілгенін көруімізге болады.

Отбасы экономикасын талдаудағы тағы бір құрал – ол нарық. Нарықтық экономика кеңістігі бірнеше сегменттерден тұрады, бізді қызықтыратыны,

ол «неке нарығы» сегменті. Неке нарығы түсінігін көбінде американдық экономист Г. Беккердің атымен байланыстырады. Өйткені ол алғашқылардың бірі болып осы мәселені зерттеген, еңбектері неке институты мәселелерінің төңірегінде.

Неке нарығы, нарықтық экономиканың негізгі принциптерімен жүзеге асырылады, индивидтер арасындағы бәсекелестік, ресурстар жинау, тиімді таңдаулар жасау, яғни, экономикалық қызығушылықтарын қанағаттандыру барысында рационалды шешімдер қабылдау сияқты негізгі қағидаларға сүйене отырып, әрекеттер атқару кеңістігі болып табылады.

Г. Беккердің неке нарығы теориясының негізгі бағыттары: ер мен әйелдердің жар таңдау мүмкіндіктері, сәтті және сәтсіз (ажырасу) некелердің құрылу себептері, адамдық ресурстар мен капиталдар, рационалды шешім т.б.

Өз тұжырымдамасын тарқатуда, Г. Беккер неке нарығында ер мен әйел адамдарды өздерінің ресурстарының көлеміне қарай, олардың жоғары сапалы немесе төменгі сапалы болып екі категорияларға бөлінетіндігін айтады. Некеге тұру мақсатында, жоғары сапалы ер адам, жоғары сапалы әйел адамды таңдайды және сол сияқты, төменгі сапалы ер адам төменгі сапалы әйел адамды таңдайды. Төменгі сапалы ер адам, жоғары сапалы әйел адамды таңдай алмайды, себебі ол өзінің ресурстарымен оның сатып ала-алмайтындығын біледі. Ал, төменгі сапалы әйел үнемі жоғары сапалы ер адамды таңдауы тиіс, сол кезде неке сәтті болады. Ал егер, төменгі сапалы ер адам, жоғары сапалы әйел адамды таңдаса, бұл факт ажырасу мүмкіндігін жоғарлатады дегенді білдіреді [5]. Біздің ойымызша, Г. Беккер неке нарығын талдауда адамдардың зат немесе тауарларды таңдағандай рационалды шешімдерді қабылдауды алға тартады, егер неке құрудағы алгоритм дұрыс жүзеге аспаса, ол сәтсіз некені, яғни ажырасудың орын алатындығын көрсетеді.

Сонымен қатар, ажырасудың әлеуметтік-экономикалық себептерін қарастыруда, Г. Беккер мынадай негізгі көрсеткіштерге тоқталады, егер адамдар басқа нәсіл, дін өкілімен неке құрса немесе некелік жұбайының жоғары жастық ерекшелігі және білімнің әртүрлі деңгейі болса, онда, ажырасу ықтималдығы жоғары болып келеді деп қортындылайды [3, 22–23 б.].

Г. Беккер ажырасудың экономикалық себептерін зерттегенімен, ажырасудың әлеуметтік-экономикалық салдарын толық қарастырмайды. Біздің ойымызша, Г. Беккердің ажырасудың салдарын қарастырмауының бірден-бір себебі, ол экономист ретінде отбасыны тек неке ретінде қарастыруында және оның талдаулары отбасы түсінігіне қарағанда үй шаруашылығы түсінігімен тығыз байланысты болуында. Сондықтан, Г. Беккердің теориясы ажырасу фактісін тек ғана «сәтсіз неке» ретінде

қорытындылауымен көзге түседі. Үй шаруашылығын талдауда, негізгі көрсеткіштер ретінде кіріс көздерді, еңбек күшін, әл-ауқатты, тұтынуды қарастырады, дегенменде ажырасудың салдары үй шаруашылығында сол көрсеткіштердің екі есе азаюына алып келетіндігін ұмытпағанымыз жөн.

Ажырасуды сыртқы факторлармен түсіндіруде, Беккер қоғам тарапынан болатын сыртқы факторлардың өзгерістерге ұшырауы, ерлі-зайыптылар арасындағы кіріс көздерді қайта бөлумен шектеліп ғана қоймай, ол сонымен қатар, некенің бұзылуына алып келуі мүмкін, ол өз кезегінде жаңа некелік шартқа бағытталуы ықтимал деп жорамалдайды.

Сонымен қатар, некедегі әйелдерге еңбек нарығында жаңа ашық тартымды мүмкіндіктердің болуы, жаңа неке шартын құруға болатындығын кенеттен оларға түсінедіреді, сондықтан, әйел некелік еңбек уақытын азайтып, өзінің қосымша жалақысын некедегі ер адамды ауыстыруға немесе жаңа неке шартын құруға бағытталады [1, 36 б.]. Яғни бұл тұста автор неке нарығындағы әрекеттердің еңбек нарығымен ұштасатындығын айтады. Және гендерлік көз қарас бойынша әйелдердің еңбек нарығына шығуы, жаңа некелік шартты жасауға болатындығын көрсететеді, жаңа неке шартына тұру мақтасында, некені заңды түрде бұзу, яғни ажырасу фактісі орын алады деп әйелдердің эмонципациясын алға тартады.

Осы теориялық бағытты ары қарай өрбітуде, неке мен отбасы экономикасы шеңберінде ажырасудың себептерін теориялық негізде құрастырған американдық экономист Шошана А. Гроссбард-Шехтман [6]. Ол неке мен еңбек нарығын байланыстырып, атқару функцияларындағы ұқсастықтар мен ерекшеліктерін атап өтеді. Және де, жұбайылардың ажырасуының экономикалық аспектісін қарастырады.

Шошана А. Гроссбард-Шехтман отбасы экономикасы теориясында неке нарығы мен еңбек нарығын талдай келе, мынадай тұжырымдарға келеді: отбасыдағы ер мен әйел адам сыртқы еңбек нарығына белсенді араласады; неке нарығында әйелдерді, некедегі әйелдер мен жалғызбасты әйелдер деп екі категорияға бөлінеді және де, бұл екі категориядағы әйелдер де неке нарығына белсенді қатысушылар бола алады; отбасында әйел адам еңбек нарығындағы жалақы мен отбасыдағы ер адам төлейтін квази-жалақы алады, яғни квази-жалақы тек ақшалай ғана төленбейді ол басқа формада болуы мүмкін, мысалы киім, зергерлік бұйымдар т.б. Сондықтан да, әйел адамға отбасылы болған тиімді болып келеді; отбасыда кіріс көзі кенеттен жоғарылап немесе төмендейтін болса, онда ол ажырасуға алып келеді, себебі кенеттен кіріс көздің көлемінің өзгеруі отбасына тұрақсыздықты алып келеді.

Және де осы теорияның ең жаңашыл тұсы – егер некеден пайда төмен болса (әйелдер үшін) және ажырасуға қатысты қаржы шығыны аз болса, онда

ажырасу ықтималдылығы жоғарылайды. Және отбасыда ірі көлемді өзгеріс болса, ол тұрақсыздыққа алып келеді, нәтижесі ажырасу болуы мүмкін деп тұжырымдайды [3, 85–104 б].

Шошана А. Гроссбард-Шехтман теориясы Г. Беккердің идеясының жалғасы десекте болады, ұқсас тұстары неке нарығын кеңінен таратуы мен барынша нақты талдауы болса, ал ерекшелігі бұл теорияда әйелдердің неке мен еңбек нарығындағы жұмыс күші ретінде тартылуы, сонымен қатар, әйелдердің еңбек күшіне қатысты жалақы мен квази-жалақы алатындығын талдауда.

Жоғарыда аталған екі ғалымда ажырасуды түрлі себептерден іздейді, соның ішінде, ажырасудың әлеуметтік-экономикалық аспектілерін қарастырады. Аталған екі теорияда пайда, кіріс көздері, жалақы, еңбек күші, тұтынушы деген сияқты түсініктермен байланысты талданады.

Ажырасудың әлеуметтік-экономикалық салдарына қатысты теориялық және эмпирикалық тұжырымдар, ажырасудың себебі мен салдарының бір-бірімен байланысты екендігін сипаттайды. Ондағы негізгі түсініктер индивидтердің жеке адам капиталы және ажырасқан әйелдердің әл-ауқатымен байланысты болуында.

Эвелин Л. Лерер экономика мен ажырасуды талдау барысында, ажырасудың әлеуметтік-экономикалық себебі мен салдарына көп назар аударады, соның ішінде, ол бірнеше авторлардың (Г. Беккер, Саул Д. Хоффман, Грег Дж. Дункан, Дэвид Лам, Вайс және Уиллис, Шошана А. Гроссбард-Шехтман) еңбектерінен мысалдар келтіреді [7]. Ол, өз еңбегінде ажырасуға әсер ететін көптеген факторларға тоқталады, мысалы:

- отбасының қаржылық жағдайы (әйел адамдар некеде қаражаттан көп қиындық көрсе, ажырасу ықтималдығы жоғарылайды);
- отбасыда кенеттен болған уақиғалар (отбасының кіріс көздерінің кенеттен жоғарылауы немесе төмендеуі);
- жұмысбастылығы (әйелдердің мансабы мен жұмысбастылығы жоғары деңгейде болса);
- адамдық ресурстар мен активтер;
- білім деңгейлері (әртүрлі деңгейде білімнің болуы немесе әйелдің жоғары білімді болуы);
- интеллект (жоғары интеллект талғампаздыққа әкеледі, ол отбасында тұрақсыздықтың болуына әкеледі);
- жасерекшелік (жастық арақашықтықтың ұзақ болуы немесе әйелдің жасы үлкен болуы);
- ұстанатын діні (әртүрлі діни сенімнің болуы тұрақсыздықтың орнауына әсер етеді);

– нәсілі және ұлты, толық емес отбасыда тәрбиеленуі (егер ата анасы ажырасқан болса, ол өз өмірінде көбінде қайталаңады);

– некеге тұрғанға дейінгі азаматтық некеде болуы (азаматтық неке көбінде некенің тұрақсыз болуына әкеледі);

– макродеңгейдегі (қоғамда әйелдер санының басым болуы және ажырасуға заңның қолайлы болуы) өзгерістердің әсер етуі.

Сонымен қатар, Эвелин Л. Лерер ажырасудың әлеуметтік-экономикалық салдарын талдауда, Г. Беккердің (1977 жылы) еңбегіне, яғни, некеде ер мен әйел бір-біріне инвестиция жасайды, ол инвестиция тұрақты жасалып отырса, неке тұрақты және қалыпты жалғаса береді. Ажырасудан кейін көбінде ажырасқан әйелдерде инвестиция құлдырайды. Осы тұжырымды жалғастыруда Чизвик пен Лерер (1990 жылы) некенің тұрақты болуы қай адамға инвестиция жасағанға да байланысты, сонымен қатар, ажырасудан кейін инвестицияның қайта орнына келуі адамдардың басқа адаммен қайта неке құрумен қалпына келуі мүмкін екендігін талдайды. Және де, ажырасудың салдары отбасының барлық мүшелеріне ұзақ жылдар бойы әсер ететіні бәрімізге белгілі. Балаларын қамқорлығына алып қалған әйел, ажырасудан кейін оның қаржылық әл аухаты айтарлықтай төмендейді [7, 61–62 б.].

Осы тұжырымдардың жалғасын біз, ресейлік әлеуметтанушы М. К. Войнованың ажырасуды әлеуметтік-экономикалық тұрғыда зерттеген жұмысынан көре аламыз. Ол, капиталистік қоғамдағы ажырасқан адамдардың қоғамға бейімделуі, ажырасу салдарының балаларға әсері, ажырасқан адамдардың қайта отбасы құруы туралы әлеуметтік талдау жасаған. М. К. Войнова өз зерттеуінде ажырасу ер адамдарға қарағанда әйел адамдарға материалдық тұрғыдан көптеген шығын алып келетіндігін, бірақ әйел адамдардың еңбекке араласуы, мансап құруға деген ұмтылысы ажырасудың көбеюіне алып келіп отырғандығын айтады. Ол өз зерттеуінде ажырасудың әлеуметтік-экономикалық салдарын жан-жақты талдап өтеді [8].

ҚОРЫТЫНДЫ

Мақаланы қорытындылай келе, біз, ажырасудың әлеуметтік-экономикалық себебі мен салдары шетелдік экономика ғылымы саласында жан-жақты зерттелгенін көреміз. Макро және микроэкономикада, экономиканың неоклассикалық бағытында да, неке және отбасы институтына қатысты түрлі теориялардың бар екендігіне көз жеткіздік. Мақаланың зерттеу сұрақтары, біз келтірілген мәліметтер және жасаған талдау арқылы толық өз шешімін тапты деп айта аламыз.

Біз, экономист ғалымдардың еңбектеріне сүйене отырып, ажырасу фактісінің себебі мен салдары бір-бірімен тығыз байланысты екендігін, және де ажырасу фактісі қоғамдық өзгерістерге тәуелді екендігін анықтадық. Неке мен ажырасу концептісіне байланысты теориялық тұжырымдар көбінде ажырасу себебін анықтауға бағытталған, ал ажырасудың салдарына қатысты теориялар әлі де болса толықтыруларды қажет ететіндігін айтқымыз келеді.

Мақаланың мәліметтері толығымен шетелдік авторлардың еңбектерін қолдану арқылы талданады, оған себеп ажырасудың мәселе ретінде қазақстандық әлеуметтік ғылымдар саласында аз зерттелетіндігінде болып отыр. Қазақстандық ғалымдар ажырасу мәселесін тек ғана БАҚ өкілдерінің қысқа сипаттағы мақалаларының шеңберіне қалдырмай, арнайы зерттеу жұмыстарын ұйымдастыруды қолға алу керек екендігі туралы ұсыныс жасаймыз. Оған себеп, осы кезге дейін ажырасқан адамдардың әлеуметтік және экономикалық жағдайларын кең көлемде зерттеу, қазақстандық әлеуметтанушылар мен экономистердің назарынан тыс қалып отырғандығында деп айтқымыз келеді.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Фишер, Т., Лиффброе, А. Влияние макроэкономических условий на уровень разводов в Нидерландах в 1972–1996 гг. – 2008.03.022. – 127–132 б.

2 Hannan, M. T., Tuma, N. B., Groeneveld, L. P. Income and marital events : Evidence from an income-maintenance experiment // Amer. j. of sociology. – Chicago, 1977. – N 40. – P. 195–206.

3 Shoshana Grossbard On the Economics of Marriage – A Theory of Marriage, Labor and Divorce. Out of print./ Published originally by Westview Press in 1993 under name Grossbard-Shechtman, 1993. – 7 p.

4 Барсукова, С. Ю. Сущность и функции домашней экономики, способы измерения домашнего труда // Экономическая социология. – 2003.

5 Беккер, Гэри Выбор партнера на брачных рынках. // Thesis. – 1994. – Вып. 6. 12–36.

6 Shoshana, A. Grossbard-Shechtman Marriage and the Economy / Theory and Evidence from Advanced Industrial Societies. – 2003. – 375 б.

7 Evelyn, L. Lehrer The Economics of Divorce // Theory and Evidence from Advanced Industrial Societies. – 2003. Б. 55-74.

8 Войнова, М. К. Феномен развода в современном капиталистическом обществе. Дисс. к.с.н. : 22.00.01. – М., 1990. – 170 б.

Материал баспаға 13.09.18 түсті.

Г. Д. Исахова¹, Р. С. Салықжанов²

Опыт использования социологического анализа в экономической теории концепции брака и развода

^{1,2}Факультет социальных наук,
Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,
г. Астана, 010000, Республика Казахстан.
Материал поступил в редакцию 13.09.18.

G. D. Issakhova, R. S. Salyzhanov

Experience of using sociological analysis in the economic theory of the concept of marriage and divorce

^{1,2}Faculty of Social Sciences,
L. N. Gumilyov Eurasian National University,
Astana, 010000, Republic of Kazakhstan.
Material received on 13.09.18.

В статье анализируется концепция брака и развода при изучении социологических вопросов в контексте экономической науки. В экономической науке исследование в отношении брака и развода берет своего начало 1960–1970 годов прошлого века, поэтому, теории брака и развода, экономисты относят в сферу исследования неоклассической экономики. Теории о причинах и последствиях развода широко анализируются на макро и микроуровне экономической науки. Экономисты, проводящие исследования на макроэкономическом уровне, сосредотачиваются на факторах, которые влияют на развод, а экономисты на микроуровне сосредоточены на причинах и последствиях развода.

Авторы в ходе статьи, анализируют концепцию брака и развода видными экономистами, опираясь на теоретические и эмпирические модели, сочетая понятие брака, человеческого капитала, ресурсов, занятости, благосостояния и заработной платы. Авторы также рассматривают, теоретические выводы о повышении уровня разводов основных изменений в обществе и о влиянии развода на общество.

The article analyzes the concept of marriage and divorce in the study of sociological issues in the context of economic science. In economics, research on marriage and divorce dates back to the 1960s and 1970s of the last century, therefore, economists attribute theories of marriage and

divorce to the scope of neoclassical economics research. Theories about the causes and consequences of divorce are widely analyzed at the macro and micro level of economic science. Economists conducting research at the macroeconomic level focus on factors that affect divorce, and economists at the micro level are focused on the causes and consequences of divorce.

The authors in the article analyze the concept of marriage and divorce by prominent economists, relying on theoretical and empirical models, combining the notion of marriage, human capital, resources, employment, welfare and wages. The authors also consider theoretical conclusions about raising the level of divorce of major changes in society and about the impact of divorce on society.

ГРНТИ 81.93.25

А. Мұратқызы

аспирант 3 курса, факультет «Социология», Алтайский государственный университет, г. Барнаул, 656000, Российская Федерация
e-mail: Akhmetova_05@mail.ru

МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН В ОЦЕНКАХ НАСЕЛЕНИЯ

В статье предоставлена характеристика миграционного процесса, его видов и мигрантов, эмигрантов. Кроме того, представлены обширный процесс в регионе, где находится Казахстан и Россия, и результаты опроса населения города и села по отношению к миграционному процессу.

Ключевые слова: миграция, мигранты, миграционные процессы.

ВВЕДЕНИЕ

Весьма распространенной, но вместе с тем недостаточно изученной категорией современной социологии является миграция, мигранты, эмигранты. Понятие миграционные процессы является сложным, что связано понятие этого термина заключается в латинского слова migratio – переселение, значить перемещение людей из одного региона (государства, страны) в другой, в ряде случаев большими группами и на большие расстояния [1].

Мигранты или эмигранты, иммигранты является одной из основных социальных идентификаций личности. Миграционные процессы находят свое место и в экономике, демографии, политологии, этнографии и других гуманитарных науках.

Мигранты – это люди, совершающие миграцию, а эмигранты – лица, переселившиеся за пределы государства, страны, иммигранты – переселившиеся в данное государство, страну. Различаются внешние миграции (межконтинентальные, межгосударственные) и внутренние (внутри государства, страны – между регионами, городами, сельской местностью и так далее) [2].

Однако исследовательское поле миграционных проблем огромно. Дальнейшего анализа требует исследование причин миграции и ее последствий для регионов, связи миграции и социальной мобильности населения, социальной дезорганизации в городах, влияние миграции на этносоциальную структуру общества, выявление и уточнение социально-психологических механизмов индивидуального и группового миграционного поведения.

Сегодня Республика Казахстан сохраняла и сохраняет условия упрощенного порядка принятия гражданства для всех народов бывшего СНГ вне зависимости от этнической принадлежности, наличия родственных связей. Что и не удивительно, учитывая схожие полиэтничный состав населения, уровень образования, обуславливающие «моментальную» интеграцию мигрантов, огромные масштабы территории при малочисленности населения Казахстана. Однако вопрос о миграционных процессах в Республике Казахстан в оценках населения еще не был предметом специального изучения, что является аргументом в пользу новизны темы данного диссертационного исследования [3].

Цель исследования – выявить специфику современной миграционной ситуации в Казахстане; факторы, влияющие на миграционную подвижность многочисленных этносов республики; оценить влияние на миграционную подвижность степеней этнического самосознания и включенности в этническую культуру; проанализировать направления государственной политики по управлению миграционными процессами в республике.

Объект исследования – миграция в Казахстане как социальное явление и социальный процесс.

Предмет исследования – качественные характеристики и специфические особенности внешних и внутренних миграционных процессов в Казахстане.

Практическая значимость исследования состоит в том, что теоретические выводы и аналитические, обобщающие материалы могут быть использованы

в качестве рекомендаций для осмысления и анализа современной ситуации обоих государств, а также прогнозирования социально-демографической ситуации в приграничных регионах.

Задачами проведенного исследования являлись изучение особенностей миграционных процессов в Республике Казахстан в оценках населения, а именно приграничных территорий современных государств России и Казахстана, выявление потенциальных факторов конфликтности в межнациональных отношениях, в том числе и факторов формирования гражданской и этнической идентичности. В ходе анализа рассмотрены оценки жителями регионов Восточно-Казахстанской области разных параметров гражданственности, что позволило в последующем получить характеристики гражданской и этнической идентичности населения региона и их дифференциацию в разных социально-демографических группах. В отношении каждого показателя проверялись статистические гипотезы о наличии корреляций (критерий независимости хи-квадрат) с регионом проживания, возрастом опрошенных, типом поселения и национальной принадлежностью (казах – другая национальность).

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Далее рассмотрим миграционные процессы в Республике Казахстан в анкетных оценках населения Восточно-Казахстанской области.

Цель социологического исследования – изучение проблем безопасности общества и миграции населения, их влияния на жизнь современного казахского общества, мнение людей, о ситуации в стране. Опрос носил анонимный характер и сохранилась конфиденциальность ответов респондентов. В анкете был 51 вопрос, а ответом было с одним, с множественным, с утверждениями (совершенно не согласен, скорее не согласен, скорее согласен, совершенно согласен, затрудняюсь ответить) и по 10-балльной шкале (полностью не согласен, полностью согласен), где 10 баллов означало максимальную выраженность доверия, а 1 балл – практически полное его отсутствие.

В исследовании участвовали 620 респондентов, 348 мужчин, 382 женщины, возраст респондентов от 18 до 30 лет – 117 (муж), 156 (жен), от 31 до 50 лет – 123 (муж), 124 (жен), от 51 до 95 лет – 58 (муж), 52 (жен).

Среди респондентов 310 городские, 310 сельские, из них по месту проживания с рождения – 207, 10 и более лет – 210, от 5 до 10 лет – 120, от 1 года до 5 лет – 58, менее 1 года – 35.

Образованность респондентов: со средним образованием – 140, с начальным профессиональным образованием (ПУ, ПТУ) – 93, со средним профессиональным образованием (техникум, колледж) – 201, неполное

высшее (3 курса вуза) – 60, с высшим профессиональным образованием – 105, без образования – 31. Сначала рассмотрим вопросы с множественными ответам, с утверждениями и по 10-балльной шкале.

Внутренняя миграция в фиксируемых в Казахстане масштабах представляет собой массовое явление, существенным образом влияющее на развитие крупных городов и регионов страны. Поэтому, в анкете основными вопросами были внутренняя миграция в Казахстане.

Таблица сопряженности 1 – Оцените характер миграционной обстановки в Вашем регионе

Вопрос от 18 до 30 л	ГОДЫ_кат			Всего
	от 31 до 50 л	от 51 до 75 л		
Спокойная миграционная обстановка, не вызывает проблем	66–56,6 %	154–67,8 %	87–87,0 %	307
Большой отток местного населения в другие регионы или государства	41–9,1 %	23–11,0 %	55–8,0 %	119
Активный приток жителей из других регионов Казахстана, резко отличающихся по языку, культуре	24–20,2 %	26–11,0 %	7–3,0 %	57
Активный приток иностранных миг-тов	49–9,1 %	22–9,0 %	29–3,0 %	100
Формируются поселения или кварталы, состоящие из мигрантов, резко отличающихся по языку и культуре	16–6,1 %	16–2,0 %	4–4,0 %	36
Другое	1–0,2 %			1
Всего респондентов	197	241	162	620

Неоднозначной была выявленная взаимосвязь оценок приезжающих в регион из других стран и регионов. Чаще всего приезжают в Восточно-Казахстанскую область из других стран и регионов было выше в группе с казахской, китайской, киргизской и узбекской этнической идентичностью.

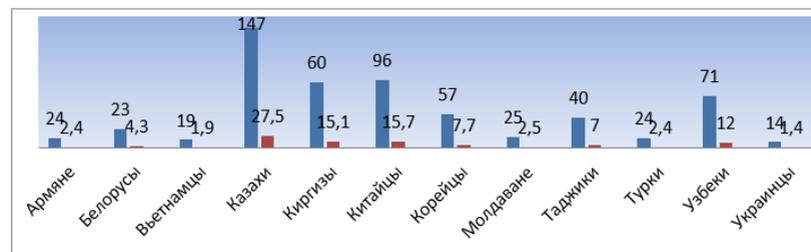

Рисунок 1 – Представители каких национальностей чаще всего приезжают в Ваш регион из других стран и регионов

На вопрос В чем Вы видите причину притока мигрантов из стран бывшего СССР в Казахстан среди опрошенных 439 респондентов 259 ответили, что в Казахстане высокий уровень жизни.

Таблица сопряженности 2 – В чем Вы видите причину притока мигрантов из стран бывшего СССР в Казахстан

Ответы от 18 до 30 л	ГОДЫ_кат			Всего
	от 31 до 50 л	от 51 до 75 л		
Высокий уровень жизни в Казахстане	56–55,4 %	95–52,5 %	76–79,2 %	227
Открытость границ, отсутствие визового контроля	13–12,9 %	46–19,0 %	9–8,3 %	68
Низкий уровень жизни в стране приезжих	26–20,8 %	39–16,1 %	10–10,4 %	75
Возможность незаконных и быстрых заработков в Казахстане	28–27,7 %	63–26,0 %	44–24,0 %	135
Климат, культурная привлекательность	26–25,7 %	88–32,6 %	37–38,5 %	151
Возможности дальнейшего переезда в другие страны	8–5,9 %	20–8,3 %	12–12,5 %	40
Всего респондентов	157	283	188	628

Таблица сопряженности 3 – Если у Вас вызывают раздражение, неприязнь представители некоторых наций и народов, с чем это в большей степени связано? (не более ТРЕХ вариантов)

Ответы от 18 до 30	ГОДЫ_кат			Всего
	от 31 до 50	от 51 до 75		
Я опасуюсь их в связи с угрозой терроризма	19–19,6 %	33–2,9 %	8 - 41,8 %	60
Эти люди не хотят считаться с обычаями и нормами поведения, принятыми в Казахстане	15–15,5 %	23–10,6 %	15–4,4 %	53
Мне не нравится их внешность, манера поведения, черты характера	20–13,4 %	22–10,6 %	1–1,1 %	43
Эти люди, как правило, не обладают элементарной культурой и не умеют себя вести	9–9,3 %	15–6,9 %	8–5,5 %	32
Мне не нравится то, что они контролируют определенные сферы бизнеса	8–8,2 %	27–12,5 %	20–22,0 %	55
Они отнимают рабочие места у местного населения	25–25,8 %	57–17,1 %	40–40,7 %	122
Эти люди не хотят учить казахский язык	22–27,8 %	21–9,7 %	17–18,7 %	70
Я не испытываю раздражения или неприязни к людям других национальностей	33–34,0 %	98–45,4 %	54–46,2 %	185
Всего респондентов	151	296	163	620

Таблица сопряженности 4 – Как Вы относитесь к присутствию иностранных специалистов в Казахстане? (Отметить степень согласия с каждым утверждением)

Ответы 18– 30 лет	ГОДЫ_кат			Всего
	31–50 лет	51–75 лет		
Я считаю, что нам нужно готовить своих специалистов, а не платить деньги иностранцам	7–41,2 %	31–39,7 %	5–18,5 %	51
Иностранные специалисты оказывают положительное влияние на экономику	4–23,5 %	16–20,5 %	10–37,0 %	31
Иностранные специалисты способствуют распространению влияния Казахстана в мире и поддерживают дружеские отношения Казахстана с другими странами	7–41,2 %	38–48,7 %	16–59,3 %	61
Иностранные специалисты заимствуют технологии и передовые разработки, действуют в интересах своих стран	7–41,2 %	46–59,0 %	17–63,0 %	70
Всего респондентов	17	78	27	122

Среди респондентов на вопрос К какой профессиональной группе относятся эти работники, 54 респондентов ответили «Руководители организации, отдела, подразделения» от 18 до 30л: 15 – 33,3 %, от 31 до 50 л: 24 - 31,2 %, от 51 до 75л: 15 - 45,5 %; 41 респондентов ответили «Специалисты с высшим образованием» от 18 до 30 л: 8 – 17,8 %, от 31 до 50л: 24 – 31,2 %, от 51 до 75л: 9 - 27,3 %; 41 респондентов ответили «Специалисты со средним образованием» от 18 до 30л: 10 – 22,2 %, от 31 до 50л: 23 – 29,9 %, от 51 до 75л: 8 -24,2 %; 47 респондентов ответили «Неквалифицированные работники» от 18 до 30 л: 15 - 33,3 %, от 31 до 50л: 24 – 31,2 %, от 51 до 75л: 8 – 24,2 %.

На следующий вопрос Привлекали ли Вы на работу в домашнем хозяйстве в течение последних ТРЕХ лет граждан, прибывших из стран СНГ? Если да, то для выполнения каких работ, 29 респондентов ответили «Строительство, ремонт квартиры, дома, дачи, хозяйственных построек»; 22 респондентов ответили «Выращивание сельскохозяйственных культур, обработка земли, садоводство»; 22 респондентов ответили «Уборка помещений, услуги домработницы»; 24 респондентов ответили «Транспортные услуги»; 16 респондентов ответили «Обеспечение безопасности, охрана»; 24

респондентов ответили «Услуги повара»; 4 респондентов ответили «Услуги няни, домашнего учителя, репетитора»; 9 респондентов ответили «Уход за престарелыми или больными членами семьи»; 309 респондентов ответили «Нет, не привлекал». По итогам опроса среди 436 респондентов в основном не привлекали на работу мигрантов.

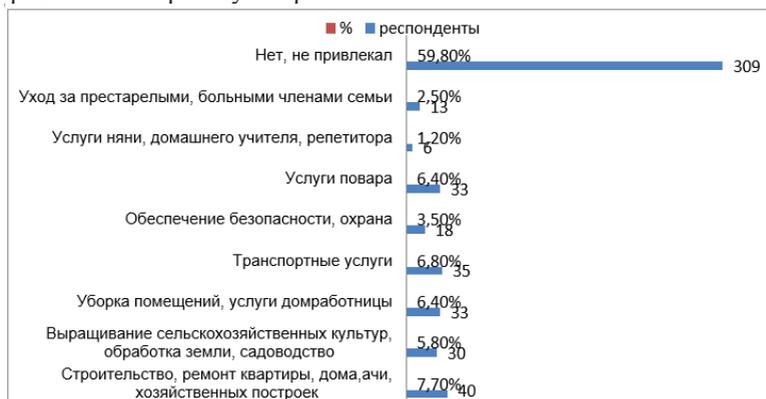

Рисунок 2 – Привлекали ли Вы на работу в домашнем хозяйстве в течение последних ТРЕХ лет граждан, прибывших из стран СНГ? Если да, то для выполнения каких работ? (отметить подходящие варианты)

Таблица сопряженности 5 – Как Вы думаете, какой политики должно придерживаться правительство Казахстана по отношению к тем мигрантам, которые хотят остаться жить и работать в Казахстане? (не более 2 вариантов)

Ответы от 18 до 30	ГОДЫ_кат			Всего
	от 31 до 50	от 51 до 75		
Надо поддерживать всех, кто желает приехать на постоянное место жительства	35- 35,7 %	132- 62,0%	87 -74,4%	254
Надо поддерживать въезд в страну казахского и казахскоязычного населения, ограничивая въезд представителей иных национальностей	25 -25,5%	47 - 18,8%	25 -20,0%	97
Надо поддерживать въезд молодых, образованных граждан, ограничивая въезд нетрудоспособных и малообразованных граждан из других стран	25 -25,5%	24 - 13,1%	16 -12,2%	69

Надо поддерживать в первую очередь соотечественников разных национальностей из стран бывшего СССР, создавать условия для возвращения в страну	11 -11,2%	39 -16,4%	15- 16,7%	65
Надо ограничить въезд в страну для всех категорий мигрантов	30-25,5%	19 - 8,9%	7 - 7,8%	56
Всего респондентов	96	261	150	541

Таблица сопряженности 6 – Как Вы считаете, что могут сделать органы власти для установления добрососедских отношений между мигрантами и местным населением? (укажите не более ТРЕХ вариантов)

Ответы от 18 до 30	ГОДЫ_кат			Всего
	от 31 до 50	от 51 до 75		
Принять меры по оказанию мигрантам помощи в изучении	31 - 41,9%	114 - 59,4%	63 - 79,7%	208
Оказывать помощь в получении жилья, социальных пособий, субсидий	23 - 31,1%	69 - 35,9%	32 - 40,5%	124
Способствовать созданию национально-культурных организаций мигрантов	7 - 9,5%	53 - 27,6%	18 - 22,8%	78
Развивать отношения со странами и регионами, из которых прибывают мигранты	4 - 5,4%	21 - 10,9%	4 - 5,1%	29
Больше знакомить население края с культурой этих народов, а мигрантов – с культурой вашего региона	6 - 8,1%	26 - 13,5%	11 - 13,9%	43
Активизировать работу правоохранительных органов, борьбу с преступностью	7 - 9,5%	30 - 15,6%	11 - 13,9%	48
Ничего не следует делать	6 - 8,1%	20 - 10,4%	4 - 5,1%	30
Всего респондентов	74	192	79	345

Изучение проблематики миграция, мигранты неизбежно связано с рассмотрением смыслов, вкладываемых населением в это понятие. Данные множественных выборов населения в отношении составляющих понятие «мигранты» представлены на рисунке 10, таблице 10 с возрастными годами оппонентов.

Рисунок 3 – Отметьте, пожалуйста, по 10-балльной шкале, насколько Вы согласны или не согласны с данными утверждениями (ответы: не согласны)

Среди респондентов 267 ответили, что мигранты такие же люди, как и коренные жители и заслуживают гуманного отношения к ним, а 152 ответили, что мигранты создают конкуренцию на рынке труда и «отнимают» работу у

местных жителей. Выяснилось, что взгляд местных жителей на проживание мигрантов в Казахстане положительно.

Таблица сопряженности 7 – Приходилось ли Вам за последний год сталкиваться с какими-либо проявлениями национализма? Если да, то с какими именно? (отметьте ВСЕ подходящие вар)

Ответы	ГОДЫ_кат			Всего
	от 18 до 30	от 31 до 50	от 51 до 75	
Сталкивался с пропагандой национализма (видел листовки, газеты, журналы националистского содержания)	15	45	14	74
	15,2%	18,4%	14,1%	
Стал свидетелем или жертвой унижений, оскорблений из-за национальности, вероисповедания	11	20	4	35
	11,1%	8,2%	4,0%	
Видел в общественных местах людей в одежде с элементами националист-ской символики	13	20	5	38
	13,1%	8,2%	5,1%	
Слышал призывы к насильственному свержению действующей власти	6	5	1	12
	6,1%	2,0%	1,0%	
Был свидетелем акций протеста, в том числе с применением насилия (поджоги, взрывы, уличные беспорядки)	5	9	3	17
	5,1%	3,7%	3,0%	
Не сталкивался ни с какими проявлениями национализм	50	154	76	280
	50,5%	62,9%	76,8%	
Всего респондентов	99	245	99	443

На вопрос Оцените пожалуйста, кому Вы доверяете больше всего, ответов было 5 (совсем не доверяю, не очень доверяю, скорее доверяю, полностью доверяю, затрудняюсь ответить). Мы рассматривали ответ не очень доверяю.

Таблица сопряженности 8 – Оцените, пожалуйста, кому Вы доверяете больше всего? (дайте ответ ПО КАЖДОЙ СТРОКЕ)

Ответы	ГОДЫ_кат			Всего
	от 18 до 30	от 31 до 50	от 51 до 75	
Руководителю (ям) своей организации	5 - 71,4%	27 - 62,8%	13 - 86,7%	45
Коллегам по работе	1 - 14,3%	11 - 25,6%	8 - 53,3%	20
Близким, родственникам	0 - 0,0%	4 - 9,3%	1 - 6,7%	5
Друзьям, знакомым	1 - 14,3%	7 - 16,3%	0 - 0,0%	8
Соседям	1 - 14,3%	8 - 18,6%	1 - 6,7%	10
Людам своей национальности	3 - 42,9%	12 - 27,9%	0 - 0,0%	15
Людам свое религии	1 - 14,3%	15 - 34,9%	2 - 13,3%	18
Всего респондентов	7	43	15	65

На вопрос Оцените пожалуйста, в целом, степень Вашего доверия следующим общественным институтам и организациям, ответов на данный вопрос было 5 (совсем не доверяю, не очень доверяю, скорее доверяю, полностью доверяю, затрудняюсь ответить). Мы рассматривали ответ не очень доверяю.

Таблица сопряженности 9– Оцените, пожалуйста, в целом, степень Вашего доверия следующим общественным институтам и организациям (дайте ответ ПО КАЖДОЙ СТРОКЕ)

Ответы от 18 до 30	ГОДЫ_кат			Всего
	от 31 до 50	от 51 до 75		
Национальные объединения	8 - 53,3%	28 - 41,8%	9 - 45,0%	45
Общественные организации	4 - 26,7%	7 - 10,4%	5 - 25,0%	16
Мусульманские объединя и конфессии	2 - 13,3%	4 - 6,0%	1 - 5,0%	7
Русская Православная церковь	6 - 40,0%	33 - 49,3%	10 - 50,0%	49
Другие религиозные орг-ции, и конфес	4 - 26,7%	31 - 46,3%	6 - 30,0%	41
Средства массовой информации	2 - 13,3%	19 - 28,4%	6 - 30,0%	27
Народные общественные инициативы и движения	4 - 26,7%	16 - 23,9%	5 - 25,0%	25
Всего респондентов	15	67	20	102

Многие жители Казахстана по каким либо причинам меняют место жительства. На вопрос По каким причинам Вы могли бы сменить место жительства было представлено четыре (из 12 ответов) основных причины смены места жительства, в этой части будут рассмотрены четыре оставшихся и дано обоснование, почему понимание причин так важно и что такое «профиль переезда». Также будет предложено к обсуждению две темы: «выбор приоритетной причины» и «почему нельзя улучшить всё и сразу». Из 414 респондентов 65 ответили для улучшения благосостояния, 49 ответили для повышения своего образовательного уровня, 39 ответили – чтобы найти работу, 23 ответили для улучшения медицинского обслуживания, 53 ответили для служебного/карьерного роста, 50 для изменения семейного положения (выйти замуж, жениться т.д.), 11 ответили вследствие напряженных межэтнических отношений (самый низкий балл), 29 ответили из-за экологических, климатических условий, 25 ответили для улучшения жилищных условий, 47 ответили для обеспечения будущего детей, 6 ответили для расширения культурных, духовных возможностей, 17 ответили ради путешествий, чтобы посмотреть другие города, регионы.

Рисунок 4 – По каким причинам Вы могли бы сменить место жительства? (укажите не более ТРЕХ вариантов)

Следующим в исследовании мы рассматривали вопросы с одним ответом, валидные ответы. Когда говорят о степени валидности, рассматривается то, насколько результаты исследования соответствуют поставленным задачам (однако при этом валидность не измеряется в каких-либо условных единицах).

Важная особенность валидности – её нельзя установить единожды и использовать это доказательство как финальный аргумент «за» качество того или иного эксперимента или методики. Валидность необходимо постоянно обосновывать новыми данными, перепроверять в независимых исследованиях [5].

Рисунок 5 – Как Вы считаете, регион, в котором Вы живете, по сравнению с другими регионами Казахстана...?

Рисунок 6 – На Ваш взгляд, сейчас в Ваш город (поселок, село) больше людей приезжают или уезжают из него?

Рисунок 7 – Как Вы считаете, в Вашей местности мигрантов (приезжих) из других стран или регионов больше или меньше, чем в других регионах Казахстана?

Рисунок 8 – Мигранты в Вашей местности – это, преимущественно, ...

Таблица сопряженности 10 – Как Вы считаете, население в Вашем регионе относится к мигрантам?

Ответы от 18 до 30 л	ГОДЫ_кат			Итого
	от 31 до 50 л	от 51 до 75 л		
резко негативно	16 - 26,7%	30 - 50,0%	14 - 23,3%	60
скорее отрицательно, чем положительно	17 - 34,7%	27 - 55,1%	5 - 10,2%	49
скорее положительно, чем отрицательно	25 - 28,7%	48 - 55,2%	14 - 16,1%	87
дружелюбно	42 - 17,9%	126 - 53,8%	66 - 28,2%	234
затрудняюсь ответить	3 - 15,0%	16 - 80,0%	1 - 5,0%	20
Итого	103	247	100	450

В исследовании важно было узнать личное мнение жителей о мигрантах, о чем они думают и о ситуации в регионе.

Таблица сопряженности 11 – Как лично Вы относитесь к мигрантам в Вашем регионе?

Ответы от 18 до 30 л	ГОДЫ_кат			Итого
	от 31 до 50 л	от 51 до 75 л		
резко негативно	12 - 21,4 %	30 - 53,6 %	14 - 25,0 %	56
скорее отрицательно, чем положительно	11 - 26,8 %	23 - 56,1 %	7 - 17,1 %	41
скорее положительно, чем отрицательно	24 - 30,0 %	45 - 56,2%	11 - 13,8 %	80
дружелюбно	49 - 20,2 %	128 - 52,7 %	66 - 27,2 %	243
затрудняюсь ответить	6 - 25,0 %	15 - 62,5 %	3 - 12,5 %	24
Итого	102	241	101	444

Таблица сопряженности 12 – Были ли Вы свидетелями или участниками конфликтов местного населения и мигрантов в Вашей местности в течение последнего года? Если да, то как часто?

Ответы от 18 до 30 лет	ГОДЫ_кат			Итого
	от 31 до 50 лет	от 51 до 75 лет		
очень часто	12 - 33,3 %	21 - 58,3 %	3 - 8,3 %	36
часто	17 - 25,8 %	39 - 59,1 %	10 - 15,2 %	66
редко	19 - 29,7 %	31 - 48,4 %	14 - 21,9 %	64
никогда	52 - 20,2 %	134 - 52,1 %	71 - 27,6 %	257
затрудняюсь ответить	3 - 11,1 %	21 - 77,8 %	3 - 11,1 %	27
Итого	103	246	101	450

Таблица сопряженности 13 – По Вашему мнению, угрожают ли мигранты национальной безопасности страны?

Ответы от 18 до 30 лет	ГОДЫ_кат			Итого
	от 31 до 50 лет	от 51 до 75 лет		
абсолютно не угрожают	21 - 16,4%	71 - 55,5%	36 - 28,1%	128
скорее не угрожают	25 - 19,8%	70 - 55,6%	31 - 24,6%	126
скорее угрожают	23 - 31,9%	41 - 56,9%	8 - 11,1%	72
угрожают в большей степени	12 - 48,0%	12 - 48,0%	1 - 4,0%	25
затрудняюсь ответить	15 - 19,7%	45 - 59,2%	16 - 21,1%	76
Итого	96	239	92	427

Таблица сопряженности 14 – Как Вы считаете, следует ли привлекать в Ваш регион больше трудовых мигрантов?

Ответы от 18 до 30 лет	ГОДЫ_кат			Итого
	от 31 до 50 лет	от 51 до 75 лет		
да	28 - 25,9%	62 - 57,4%	18 - 16,7%	108
нет	61 - 26,9%	122 - 53,7%	44 - 19,4%	227
затрудняюсь ответить	14 - 12,1%	63 - 54,3%	39 - 33,6%	116
Итого	103	247	101	451

Таблица сопряженности 15 – Есть ли в вашей организации (на вашем предприятии) работники, которые приехали в ваш город (поселок, село) из стран СНГ, дальнего зарубежья?

Ответы от 18 до 30 лет	ГОДЫ_кат			Итого
	от 31 до 50 лет	от 51 до 75 лет		
да	24 - 25,3%	52 - 54,7%	19 - 20,0%	95
нет	60 - 22,2%	141 - 52,2%	69 - 25,6%	270
затрудняюсь ответить	15 - 22,1%	41 - 60,3%	12 - 17,6%	68
Итого	99	234	100	433

Таблица сопряженности 16 – Обучаются ли Ваши дети в образовательных учреждениях (школах, детских садах, учреждениях дополнительного образования) вместе с детьми мигрантов из стран ближнего зарубежья, республик бывшего СССР?

Ответы от 18 до 30 лет		ГОДЫ_кат			Итого
		от 31 до 50 лет	от 51 до 75 лет		
да		22	74	37	133
		16,5 %	55,6 %	27,8 %	100,0 %
нет		46	117	42	205
		22,4 %	57,1 %	20,5 %	100,0 %
не знаю		33	46	21	100
		33,0 %	46,0 %	21,0 %	100,0 %
Итого 23,1 %		101	237	100	438
		54,1 %	22,8%	100,0 %	

Таблица сопряженности 17 – Какое отношение в образовательном учреждении к детям мигрантов и другим детям?

Ответы от 18 до 30 лет	ГОДЫ_кат			Итого
	от 31 до 50 лет	от 51 до 75 лет		
положительное	31–15,3 %			
скорее положительное	15–21,4 %			
скорее отрицательное	7–33,3 %			
отрицательное	4–28,6 %			
затрудняюсь ответить	17–29,3 %			
Итого	74			
		90–62,0 %	34–22,6 %	155
		39–51,8 %	25–26,8 %	69
		12–57,1 %	7–9,5 %	26
		10–57,1 %	6–14,3 %	20
		33–55,2 %	9–15,5 %	59
		184	81	329

Таблица сопряженности 18 – Как бы вы отнеслись, если бы вместе с Вашим ребенком учились дети мигрантов?

Ответы от 18 до 30 л	ГОДЫ_кат			Итого
	от 31 до 50 л	от 51 до 75 л		
хорошо, так как это дает возможность межнационального общения	52	68	36	128
	18,6%	57,6%	23,7%	
скорее нормально, хорошо	19	47	21	87
	13,2%	69,1%	17,6%	
скорее негативно	13	10	8	31
	40,0 %	28,0 %	32,0 %	
негативно, лучше, чтобы мой ребенок учился с представителями своей национальности	12	21	7	40
	25,0 %	65,6 %	9,4 %	
затрудняюсь ответить	12	27	7	46
	26,1 %	58,7 %	15,2 %	
Итого	61	170	58	332

Таблица сопряженности 19 – Какие чувства Вы испытываете по отношению к представителям других национальностей?

Ответы от 18 до 30 лет	ГОДЫ_кат			Итого
	от 31 до 50 лет	от 51 до 75 лет		
определенно положительные	38–19,6 %	119–54,1 %	51–26,3 %	208
скорее положительные	24–18,5 %	93–56,2 %	35–25,4 %	151
скорее негативные	11–24,4 %	32–71,1 %	9–4,4 %	52
определенно негативные	4–28,6 %	9–64,3 %	1–7,1 %	14
затрудняюсь ответить	23–35,9 %	30–43,8 %	13–20,3 %	66
Итого	100	283	109	491

Таблица сопряженности 20 – Как, по вашему мнению, изменились отношения между людьми разных национальностей в вашем регионе за последние 5 лет?

Ответы от 18 до 30 лет	ГОДЫ_кат			Итого
	от 31 до 50 лет	от 51 до 75 лет		
улучшилось	43–18,6 %	95–53,7 %	53–27,7 %	191
скорее улучшились	34–19,0 %	83–57,9 %	33–23,0 %	150
скорее ухудшились	8–29,6 %	17–63,0 %	6–7,4 %	31
ухудшились	5–19,0 %	12–57,1 %	5–23,8 %	22
затрудняюсь ответить	34–33,0 %	51–51,0 %	16–16,0 %	101
Итого	124	258	113	495

Таблица сопряженности 21 – Вы были бы за или против того, чтобы ограничить приезд в Ваш город/регион жителей из других стран?

Ответы от 18 до 30 лет	ГОДЫ_кат			Итого
	от 31 до 50 лет	от 51 до 75 лет		
определенно за	18–27,7 %	35–46,2 %	27–26,2 %	80
скорее за	30–30,7 %	57–53,4 %	19–15,9 %	106
скорее против	34–37,0 %	48–52,2 %	15–10,9 %	97
определенно против	14–28,6 %	15–42,9 %	10–28,6 %	39
затрудняюсь ответить	14–8,2 %	106–62,4 %	52–29,4 %	172
Итого	110	261	123	494

Таблица сопряженности 22 – Что, на Ваш взгляд, следует делать с нелегальными мигрантами из стран СНГ?

Ответы от 18 до 30 л	ГОДЫ_кат			Итого
	от 31 до 50 л	от 51 до 75 л		
легализовать их, помогать получить работу и ассимилироваться	55–27,9 %	122–51,8 %	46–20,3 %	223
выдворять их за пределы Казахстана	29–22,1 %	60–55,7 %	25–22,1 %	114
затрудняюсь ответить	19–13,7 %	70–59,8 %	31 - 26,5 %	120
Итого	103	252	102	457

Таблица сопряженности 19 – Как Вы относитесь к тому, что в некоторых городах, районах возникают этнические микрорайоны (районы, в которых проживают люди одной национальности или вероисповедания)

Ответы от 18 до 30 лет	ГОДЫ_кат			Итого
	от 31 до 50 лет	от 51 до 75 лет		
негативно	32 - 31,4 %	52 - 51,0 %	32 - 17,6 %	116
скорее отрицательно	19 - 29,7 %	35 - 54,7 %	22 - 15,6 %	76
скорее положительно	29 - 16,0 %	80 - 62,2 %	26 - 21,8 %	135
положительно	26 - 23,9 %	46 - 42,2 %	37 - 33,9 %	109
затрудняюсь ответить	7 - 13,2 %	37 - 69,8 %	10 - 17,0 %	54
Итого	113	250	127	447

Таблица сопряженности 20 – Хотели бы Вы сменить свое место жительства? Если да, то куда планируете переехать?

Ответы от 18 до 30 лет	ГОДЫ_кат			Итого
	от 31 до 50 лет	от 51 до 75 лет		
Нет, не хочу, буду жить там, где живу	54–48,2 %	74–51,8 %	75–27,0 %	203
Планирую переехать в другой город или село того района, в котором живу	96–28,6 %	26–61,9 %	24–9,5 %	146
Планирую переехать в другой город (район)	113–35,0 %	13–65,0 %	0–0,0 %	126
Планирую переехать в другой регион Казахстана (напишите)	28–32,0 %	21–40,0 %	7–28,0 %	56
Планирую уехать в другую страну (напишите)	10 - 16,7%	6–66,7 %	0–16,7 %	16
Еще не знаю куда именно, но куда-нибудь уеду	43–11,1%	14–68,3 %	13–20,6 %	70
другое	2–50,0 %	2–50,0 %	0–0,0 %	4
затрудняюсь ответить	5–55,6 %	4–44,4 %	0–0,0 %	9
Итого	351	160	119	630

Таблица сопряженности 21 – Ваше основное занятие в настоящее время

Ответы от 18 до 30	ГОДЫ_кат			Итого
	от 31 до 50	от 51 до 75		
Руководитель организации, отдела, подразделения	12–25,5 %	29–61,7 %	6–12,8 %	47
Наемный работник, сотрудник организации	54–13,6 %	99–70,7 %	22–15,7 %	175
Неработающий пенсионер	18–10,2 %	58–45,3 %	57–44,5 %	133
Студент, учащийся	86–69,7 %	19–28,8 %	1–1,5 %	106
В данный момент не работаю	40–18,9 %	30–56,6 %	13–24,5 %	83
другое	31–16,7 %	54–66,7 %	1–16,7 %	86
Итого	241	289	100	630

Безопасность в каждой стране самая глобальная тема. Поэтому, мы в анкете выбрали вопрос насколько они в целом ощущают себя в безопасности. Анализируя российскую политику в области безопасности, следует учитывать, что официальная государственная доктрина может отличаться от ее реального содержания. Этот тезис особенно важен для обеспечения безопасности Казахстана. Подобные расхождения между официальной концепцией и реальной политикой обнаруживаются при внимательном анализе других российских документов в сфере безопасности, внешней политики стратегических интересов России.

Таблица сопряженности 22 – Насколько Вы в целом ощущаете себя в безопасности?

Ответы от 18 до 30	ГОДЫ_кат			Итого
	от 31 до 50	от 51 до 75		
Полностью ощущаю себя в безопасности	81	95	45	221
Скорее ощущаю себя в безопасности	55	90	44	189
Не очень ощущаю себя в безопасности	15	22	21	58
Совсем не ощущаю себя в безопасности	22	8	17	47
затрудняюсь ответить	47	30	8	85
Итого	220	245	135	600

ВЫВОДЫ

Такой разброс оценок может свидетельствовать о том, что полученные результаты весьма субъективны и, оценивания параметров взаимоотношений между представителями разных этнических групп, жители приграничных территорий Казахстана и России больше ориентируются на собственные представления о характере этих отношений, нежели реальное знание о фактах трансформации взаимодействий.

На сегодняшний день экономический рост в Казахстане и рост благосостояния народа вызвал приток мигрантов прежде всего из стран Средней Азии: Узбекистана, Таджикистана и Кыргызстана. При этом, деятельность трудящихся мигрантов находится преимущественно в так называемом «теневом» секторе экономики, большинство из них имеют неурегулированный статус.

С целью решения данной проблемы с 2015 года во всех регионах, во всех городах и селах Казахстана были созданы «Центр поддержки и обучения трудовых мигрантов», в основную деятельность которого входит: во-первых, предоставление информационно-правовой и социальной помощи трудовым мигрантам; во-вторых, обучение мигрантов базовым рабочим специальностям; в-третьих, помощь в устройстве детей мигрантов в организации образования для получения дошкольного, начального, основного среднего и общего среднего образования; в-четвертых, проведение на постоянной основе исследований в сфере трудовой миграции; в-пятых, работа со СМИ, направленная на снижение уровня стигмы по отношению к мигрантам, уменьшение возможных конфликтных ситуаций среди мигрантов и граждан принимающей стороны. Каждый мигрант, приехавший в Казахстан, должен пройти через эти центры, должен изучить ментальность этой страны, его народ и язык, истоки происхождения народа, его историю, чтобы в дальнейшем проживании в Казахстане не было этнических столкновений и межнациональных конфликтов.

Отрадно, что сегодня проблемой мигрантов занимается не только правительство, государство, а общественная организация. Это значит, что уровень решения очень важных вопросов в Казахстане обрел общественную поддержку.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Булатецкий, Ю. Е. Мощняга В.П. Миграционные процессы и миграционная политика. – М., –1994. –250 с.

2 Юнсадиева, Ф. Упорядочение миграционных процессов и повышение мобильности трудовых ресурсов. – Стат. сб. Министерства труда и социальной защиты РК. – Астана. – 2009.

3 Фарукшин, М. Х. Этническая идентичность: концепт и практика / М. Х. Фарукшин // Ученые записки Казан. гос. ун-та. Сер. Гуманитарные науки. – 2010. – Т. 152. – Кн. 1. – 2010. – С. 248–249.

4 Набор данных C:\Users\maksimova\Desktop\Транзитная миграция_Готовые базы\Транзит_Готовые базы_от 24.04.2018\ТМ_Казахстан_Население_23.04.2018.sav.

5 Материал из Википедии. [Электронный ресурс]. – <https://ru.wikipedia.org/wiki>

Материал поступил в редакцию 13.09.18.

А. Мұратқызы

Қазақстан Республикасындағы көші-қон процесіне жұртшылықтың көзқарасы

«Әлеуметтану» факультеті, Алтай мемлекеттік университеті,
Барнаул қ., 656000, Ресей Федерациясы.
Материал баспаға 13.09.18 түсті.

А. Muratkyzy

Migration processes in the Republic of Kazakhstan in population estimates

Faculty of Sociology, Altai State University,
Barnaul, 656000, Russian Federation.
Material received on 13.09.18.

Мақалада көші-қон процесі, оның түрлері мен мигранттар, эмигранттарға сипаттама берілген. Сонымен қатар, Қазақстан мен Ресей шекаралас жатқан аймақтағы көші-қон процесі және ішінде қала мен ауыл тұрғындарының көші-қон процесіне көзқарастары бойынша сауалнама нәтижелері көрсетілген.

The article presents the characteristics of the migration process its types, migrants and emigrants. In addition there are presented the extensive processes in the region where Kazakhstan and Russia are located, as well as the results of the city and village population survey, in relation to the migration process.

FTAMP 04.11.21

Ж. Ж. Сембина

докторант, Әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы; e-mail: JSembina@mail.ru

ӘЛЕУМЕТТІК ТҮСІНІКТЕРДІ ЗЕРТТЕУДІҢ ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ТЕОРИЯЛЫҚ АҒЫШАРТТАРЫ

Бұл мақалада әлеуметтік түсінік теориясының негізгі ережелері қарастырылып, әлеуметтану мен әлеуметтік психологиядағы теориялардың бастаулары талданады. Әлеуметтік түсініктерді талдаудағы түрлі тұрғыларды талқылауға ерекше назар аударылды. 1960 жылдардың басында әлеуметтік түсініктер теориясының пайда болуы америкалық дәстүрлердің басым болуымен байланысты туындаған дағдарысқа еуропалық әлеуметтік психологияның жауабы болып табылады. С. Московичидің ұстанымы бойынша әлеуметтік түсініктер теориясы күнделікті өмірде адамдардың ойында болатын заманауи әлеуметтік мәселелерді талдауға бағытталған. Зерттелетін үдерістер оқшауланған индивид деңгейінде емес, әлеуметтік контекст деңгейінде қарастырылуы керек. Бұл жұмыста аталған теорияның даму үрдістеріне ерекше назар аударуға тырысамыз. С. Московичи түсініктің «ұмытылып бара жатқан» ұғымына жүгініп, әлеуметтік түсінік теориясында оны басты деп қарастырады. Расымен де, дюркгейм әлеуметтануы кезеңінен бері әлеуметтанулық және әлеуметтік-психологиялық лексиконнан бұл ұғым жоғалды. Әлеуметтанудағы әлеуметтік түсініктерді зерттеудің өзектілігі негізделді.

Кілтті сөздер: әлеуметтік және ұжымдық түсініктер, әлеуметтік ойлау құрылымы, әлеуметтік түсініктер құрылымы мен динамикасы, әлеуметтік түсініктерді зерттеу мектептері.

КІРІСПЕ

Көп ұлтты ортадағы әлеуметтік түсініктерді зерттеу мәселесі Қазақстан секілді көпұлтты мемлекет үшін айтарлықтай маңызды. Қазақстан Республикасындағы этносаралық қатынасты, бірге өмір сүріп жатқан және болашақта бір ұлтты құратын түрлі этностар, мәдениеттер және діндерді зерттеу және жалпылау уақыт талабы. Қазақстан Республикасының

Президенті Н. Ә. Назарбаев «елде тұрып жатқан этностардың тарихын сақтау, дәстүріне, мәдениетіне, тіліне қамқорлық білдіру болашағы біртұтас ұлтты құрудың берік негізінің кепілі» деді.

Этникалық сәйкестіктің ерекшелігі мәдениеттен, салт-дәстүрден, санадан, адамдардың тілінен көрініс табады. Этникалық топтар туралы әлеуметтік көріністер, ұрпақтан ұрпаққа беріліп, индивидтің өзіндік санасының ажырамас бөлігі болып табылады. Түрлі этникалық топтар арасында этносаралық жақындасулар болған жағдайдың өзінде этникалық топтар туралы әлеуметтік түсініктер осы немесе басқа да ұлттың өкіліне қатысты мінез-құлық стратегиясын тандаудың негізі болып келеді. Этникалық байланыстардың мазмұны айтарлықтай деңгейде этникалық топтар туралы әлеуметтік түсініктер сияқты этникалық сана-сезімнің компонентімен анықталады.

Этникалық топтар туралы әлеуметтік түсініктер тақырыбында әлеуметтану, психология, этноәлеуметтану, этнопсихология, философия және т.б. түрлі бағыттардың ғалымдарының еңбектері бар. Олар түрлі ұлттардың мінездемесі мен жүріс-тұрыстары туралы білімдерді жүйелеуге талпыныс жасаған. Этникалық топтар туралы әлеуметтік түсініктер қоғамның рухани өмірін өзгертудің механизмдерінің бірі, бұл аталған тақырыпқа деген ғылыми қызығушылықты күшейте түседі.

Бізді басты қызықтыратын көпұлтты ортадағы әлеуметтік түсініктерді зерттеудің концептуалдық ұстанымдары болғандықтан, осы мақала шеңберінде біз келесі зерттеу сұрақтарын негізге аламыз: әлеуметтік түсініктерді зерттеудің қандай әлеуметтанулық теориялық ұстанымдары бар? Этникалық топтар туралы әлеуметтік түсініктерді өлшеу қандай зерттеу тұрғылармен жүзеге асырылады? осы сұрақтарға жауап беру арқылы, біз, мақаланың мазмұнын ашып, көпұлтты ортадағы әлеуметтік түсініктерді толық қарастырамыз.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Әлеуметтік түсініктер мәселесіне деген қызығушылық соңғы онжылдықтағы әлеуметтік ғылымдарға тән белгі болып табылады. Э. Дюркгеймнің, М. Вебердің, Дж. Г. Мидтің, А. Шюцтің, Т. Кунның, М. Фуконың және басқалардың әлеуметтік өзара әрекеттесу тұжырымдамасы осы салада әрі қарай ізденістер үшін негіз болды. Әлеуметтанулық ғылымда теориялық модельдер әлеуметтік тәжірибені құрылымдау құралы ретінде әзірленеді.

Т. Лукман мен П. Бергердің шындықты құрылымдау тұжырымдамасы қоршаған болмысты өлшеудің психологиялық аспектілеріне негізделген

заманауи әлеуметтік-психологиялық теорияларда көрініс тапты. Қоршаған болмысты өлшеу үшін оны құрылымдау механизмдерін түсіну қажет, бұл бағыттағы негізгі сұрақтың қойылуына алып келеді: «субъективті мәнділік қалайша объективті шындыққа айналады?» [1].

Әлеуметтік шындықты әлеуметтанулық және психологиялық талдау позитивизм мен конструктивизмнің арасындағы текетіресті айқындап берді. Позитивизм аясында қазіргі уақытта психологиядағы әлеуметтік білімдер теориясын әзірлеудің негізі болып табылатын әлеуметтік когнитивизм пайда болады. Конструктивизм аясында (герменевтикалық парадигма) әлеуметтік конструкционизм мен позициялық теория бірігеді. Аталған тұжырымдамаларды әзірлеудегі басты мектептер болып әлеуметтік түсініктердің ағылшын-америкалық және француз мектептері табылады [2].

Әлеуметтік ғылымдарда когнитивизмнің жолын қушылар индивидтің әлеуметтік мінез-құлқындағы когнитивті факторлардың рөлін талдауға ерекше көңіл аударды. Біртіндеп когнитивизмнің міндеті әлеуметтік объектілер (идеялар, құндылықтар) мен индивидтің әлеуметтік әлемін тану ерекшеліктерін анықтауға қарай ауысты.

Конструктивизм туралы айтқан кезде, бұл барлық әлеуметтік ғылымдарды біріктіретін пәнаралық құбылыс екендігін түсіну керек. Конструктивизм ғылымның сапа жағынан басқа (эмпирикалық емес) теориясына, оның функциялары мен әлеуетіне негізделетін жаңа концептуалды-талдамалы сызба ретінде көрінді. Себебі когнитивистер әлемнің шынайы бейнесін когнитивті механизмдерді зерттеуден көрді, эксперименттік мәліметтерді жинау жолымен, оларды жалпылау және тәжірибелі жолмен тексеру жолымен объектіні зерттейтін позитивизмге деген қайшылық қатты сынға ұшырады [3].

Осылайша, позитивизм тұрғысынан әлеуметтік таным парадигмасын қарастыру «менталдық түсініктер сияқты білімдер теориясына күмәнмен қараған кезде» бастау алады [4]. Жаратылыстану ғылымдарына тән талдаудан әлеуметтік-психологиялық талдауға ілгерілеу байқалды. Әлеуметтік өзара әрекеттестіктер өзінің тұрақсыздығымен, өзгермелілігімен, мәдени және басқа да факторлардың ықпалымен ерекшеленеді. Әлеуметтік мінез-құлық әмбебап бола алмайды, жалпылама қолданылмайды және әмбебап модельдерді жасау мүмкіндігінен айырылған. Конструктивизмде тек қана нақты мәдени, тарихи және әлеуметтік контекст шеңберінде маңызды әлемнің күнделікті бейнесін зерттеу туралы сөз қозғалады. Мұнда әлемді түсіну қалыптасатын лингвистикалық ерекшеліктер – коммуникация терминдері маңызды рөл ойнайды. Әлеуметтік тәжірибені

нақты лингвистикалық шаблондармен суреттеу нақты когнитивті және мінез-құлықтық үлгілерді құрастыру мүмкіндігін береді.

XX ғасырдың 50-жылдарында зерттеушілер кәдуілгі санада жүретін үдерістерді индивидтің қалай ұғынатындығын зерттеу қажеттілігін байқады. Түсініктер арқылы әлеуметтік құбылыстарды түсіндіру мүмкіндігі туралы Э. Дюркгейм пікірін білдіріп, ол түсініктерді жеке түсініктер (жекелеген индивидтер санасындағы түсініктер) және ұжымдық түсініктер (қоғамдық түсініктер) деп бөліп көрсетті.

Әлеуметтік түсініктер мәселесіне қатысты ерекше көзқарасты бөліп көрсету қажеттілігі жаңа әлеуметтік жағдайларда Дюркгеймнің ұжымдық түсініктерін қайта ойластыруына алып келді. Дюркгейм ұжымдық түсініктерді жеке түсініктердің жиынтығы ретінде емес, ал қоғамның барлық мүшелері мақұлдайтын және ортақ, түпнегіз ретінде қарастырды. Ұжымдық түсініктер қоғамның өзін-өзі тану әдісі болып табылады.

Жеке түсініктер өзгермелі, түрлі факторлардың белсенді ықпалына ұшырайды. Ұжымдық түсініктер, керісінше, категориялы, әмбебап, өзіндік қасиеті жоқ. Дюркгеймнің пікірінше, олар әлеуметтану шеңберінде зерттеледі.

Дюркгеймнің әлеуметтанулық тұжырымдамасы аясында ұжымдық түсініктер категориясы дін, мифология, кеңістік ұғымдарын қамтыды және дәстүрлі қоғамдардың рухани өмірін сипаттау үшін енгізілді. Ұжымдық түсініктер категориясы әрі қарай дамуға қажетті икемділік, динамика және құрылымдығымен ерекшеленбеді.

Әлеуметтік түсініктер ұғымын дамыту мифтер мен діни нанымның рөлі, қоғамдық қатынастардың құрылымы айтарлықтай өзгерістерді бастан кешірген заманауи қоғамның шындығын құрылымдауға талпыныс жасау болып саналады. Сондай-ақ, әлеуметтік үдерістер де түрленіп, әлеуметтік өзара әрекеттесу үдерісінде түсініктерді өзгерту негіздерін болжау мен түсіну қажеттілігі пайда болды [5].

Әлеуметтік түсініктер мәселесі өткен ғасырдың 70-жылдары айтарлықтай өзекті бола түсті, бұл тұжырымдама заманауи ұлттық француз Әлеуметтік психология мектебінің құрылуына негіз болды. Ерекше теориялық модельге айналған әлеуметтік түсініктер тұжырымдамасының негізін салушы С. Московичи болды. Бұл модельдің ерекше белгісі болып «әлеуметтік-психологиялық зерттеулердің субъектісін әлеуметтік құбылыстар иіріміне енгізетін...» әлеуметтанулық формасы табылады, «бұл әлеуметтік өмірді қалайша субъективті үдерістерге тартуға болатындығын тақылау мүмкіндігін берді» [6].

Сонымен, терминнің трансформациялануы «жеке және әлеуметтік өмірдің, әлеуметтік өмірдің перманентті өзгеруі жағдайында оны түсіну арасындағы көпірлерді орнату қажеттілігімен» туындады [7].

Ұзақ уақыт бойы бұл тұжырымдама когнитивизм парадигмасының аясында қарастырылды. Бұл мәселе қазіргі уақытта да айтарлықтай өткір қойылуда, алайда, бірқатар авторлар Московичидің әлеуметтік түсініктер туралы идеясын конструктивизм аясында зерттеуді қолдайды [8].

Әлеуметтік түсініктер теориясының қалыптасу мәселесін қозғағанда, бұл мәселенің көптеген ғылымдарда (мысалы, әлеуметтік психология, әлеуметтік және мәдени антропология және т.с.с.) қарастырылғандығын айта кету керек. Ғылымның әрқайсысы өзінің зерттеушілік бағытына байланысты өзіндік тұрғыдан қарастырады, мысалы, Ч. Осгуд пен П. Таненбаумның (конгруэнттілік теориясы), Ф. Хайдердің (құрылымдық баланс теориялары) когнитивті сәйкес келу теориялары. Мұндағы басты мақсат, топішіндегі түсініктердің «киоласуын» анықтауға көмектесетін механизмді анықтау.

Бұл бағыттағы еңбектердің тағы бір тобы өзіндік топтық қарым-қатынас тұрғысынан жеке түсініктерге бағдарланады. Оларға К. Левин, Дж. Хоманс, М. Дойч пен Г. Джерардтың жұмыстарын жатқызамыз. Аталған авторлар топтың жекелеген мүшелерінің түсінігі топтың барлық мүшелерінің түсінігіне ықпал ететін топтық ықпал ету мен конформдылық үлгісінің маңыздылығын басып көрсетеді.

Жеке түсініктер мәселесін қарастырған зерттеулер айтарлықтай жеткілікті, атап айтатын болсақ, олардың мәдени шарттылығы. Мұндағы басты тұлғалар болып антрополог Ф. Боас пен оның оқушылары Э. Сепир, Л. Леви-Брюль, М. Мид және т.б. табылады. Бұл авторлардың жұмыстарындағы идея: социомәдени фактілер қоғамдағы когнитивті үдерістерге тікелей ықпал етеді.

Бірқатар аспектілерде әлеуметтік түсініктер теориясының когнитивистік теориялармен қиылысуын көрсету маңызды. Сонымен, когнитивті әлеуметтанудың мақсаты болып, ғылыми білімді құрылымдауға қажетті әлеуметтік және мәдени факторларды эмпирикалық зерттеу табылады. Алайда, алынған факторлардың жиынтығын жүйелеу үшін тек қана эмпирикалық құрамдас бөліктің болуы жеткіліксіз. Әлеуметтік түсініктер теориясының дәстүрлі когнитивизм теориясынан басты айырмашылығы деп когнитивизмнің аясында жаңа ақпараттар ағынында индивидтің «тік басып тұру» және когнитивті сәйкестікті қалпына келтіруді білдіреді, бұл мезетте әлеуметтік түсініктер теориясы үшін адамның мағына іздеу үдерісі ғана мінез-құлық стратегияларын өзгертуді білдіреді. Бұл стратегия шындықты

ортақ түрде көру қалыптасатын топтық қарым-қатынас нәтижесінде қалыптасады. Бұл топтық түсініктер шындықты құрастырады.

Жоғарыда әлеуметтану мен әлеуметтік психологияның айырмашылықтары туралы айтылды, алайда пәндер арасында шекара анық еместігін айтып кету керек, және әлеуметтанудың әлеуметтік психология әдістерін пайдалануы кездейсоқтық емес. С. Московичи әлеуметтік өмір мен оның түсіндірмелерін тану оның екі формада болмайтындығын басып көрсетеді, себебі таным мен білім – бұл жеке сананың ішіндегі емес, ал адамдар арасында жүреді. Әлеуметтік түсініктер жеке аналитикалық деңгейден әлеуметтік деңгейге немесе керісінше өте алатындығы оның басты құндылығы болып табылады.

С. Московичи бойынша болмыс туралы түсініктер (әлеуметтік түсініктер) «индивид пен шындық арасындағы каналды» білдіреді [9].

С. Московичи теориясы бойынша әлеуметтік түсініктердің құрылымына ақпарат, түсінік алаңы, нұсқамалар кіреді.

«Ақпарат» объекті туралы білімдердің жиынын білдіреді: ақпараттың негізінде түсінік қалыптасады. «Когнитивті деңгейде» адамның танымдық қызметі, атап айтқанда білімді құрылымдау мен өңдеу өнімі болатын ақпарат қорытындыланады. «Түсінік алаңы» – бұл иерархиялық тәртіппен жадыда сақталатын бейнелік және мағыналық элементтердің бірлігі. «Нұсқама» – бұл эмоциялық-бағалаушылық деңгей. Индивидтің өзі мұны іс жүзінде сезінбейді. Нұсқама шегінде индивид түсініктің объектісіне немесе субъектісіне өз қатынасын, өз пікірін білдіруге дайын. Нұсқама ақпараттың жеткіліксіздігі мен түсінік алаңының анық еместігі кезінде болады.

С.Московичи әлеуметтік түсініктер функцияларын келесі негізгі бес түрге бөледі:

1 сананың жеке және топтық құрылымының тұрақтылығын сақтау;

2 шындықты түсіндіру;

3 жаңа ақпаратты әлеуметтік түсініктердің қолданыстағы жүйесіне бейімдеу;

4 қарым-қатынас пен мінез-құлықты жанамалау мен реттеу;

5 мағыналық синтез [10].

Әлеуметтік түсініктерді қалыптастыру механизмдері мәселесі ең күрделілердің бірі болып табылады. С. Московичи мен оның идеясын жақтаушылардың пікірінше, мұндай қалыптасу өзіне үш кезенді біріктіреді:

– «ену»/«жабысу, іліну»;

– «объектификация»;

– «натурализация».

Бірінші механизмнің мәні индивидтің өз назарын жаңа түсінікке аударуында жатыр, яғни оны қандай да бір өз санасында бар белгілі объектілер тобымен ара қатынасын белгілеуге ұмтылады. Әрі қарай, екінші кезеңде дерексіз ұғымның «материализациясы», мағыналық мәні бар зат, бейне формасын иелену жүзеге асады. Осылайша, объективтендірудің соңғы мақсаты символ болып табылады. Соңғы кезеңнің аясында білімнің қолданыстағы жүйесіне символдың кірігуі пайымдалады, ол объективті шындық ретінде қабылданады.

И. Б. Бовинаға сәйкес, қазіргі уақытта (әлеуметтік түсініктерді зерттеудің ортақ концептуалды негізінің аясында) бұл феноменді зерттеудің дербес бағыттарына қатысты жіктелмеу үшін түрлі негіздемелер бар. Мысалы, К.Х.Паралез Куенза келесі механизмдерге жүгінетін әлеуметтік түсініктер теориясының арнасындағы зерттеулердің басты бағыттарын ұсынады:

– қоршаған ортаның объектілері мен құбылыстарына мән беру мен маңызын құрылымдау бойынша топтардың белсенділігі (К. Херзлиш, Д. Жоделе, С. Московичи және т.б.);

– интертоптық қарым-қатынастар (Ж-П. Ди Гьякомо, В. Дуаз және т.б.);

– дискурсивті талдау (М. Биллинг, Р. Харре және т.б.);

– түсініктің құрылымы (Ж-К. Абрик, П. Вержес, П. Молинер) [11].

Әлеуметтік түсініктерді зерттеуге арналған әдебиеттерде келесі үш негізді бөліп көрсетуге болады:

1) Женева мектебі (В. Дуаз – әлеуметтік түсініктерді қалыптастыруға әлеуметтік құрылымның ықпалын зерттеу);

2) Париж мектебі (Д. Жоделе – әлеуметтік өзара әрекеттесу контекстінде түсініктердің реттеуші рөлін зерттеу);

3) Экс-ан-Прованс мектебі (Ж.-К. Абрик – әлеуметтік түсініктердің құрылымы мен динамикасын зерттеу).

В. Дуаз әлемнің 39 елінен шыққан адамдардың құқығын өзіндік зерттеу жүргізді, мұнда «әлеуметтік түсініктер адамдар мен топтар арасындағы символдық қарым-қатынастың ұйымдастырушы принциптері ретінде қарастырылды» [11, 12–13].

В. Дуаз әлеуметтік түсініктерді зерттеу үшін үш ережеден тұратын схема ұсынды:

1) зерттеу пәніне қатысты зерттелуші топтың түрлі мүшелерінің ұқсас көзқарасы болатындығын мойындау;

2) әлеуметтік түсініктердің бірқатар аспектілерінің жолын қушылық бойынша айырмашылықтар болады, және бұл айырмашылық ұйымдастырушылық сипатта болады;

3) ұжымдық тәжірибеде, ұжымдық пікірлерде жүйелі ұйымдасқан түрлендірмелер «тұрақтанады».

Жүргізілген зерттеу нәтижесі – болжамға сәйкес 1948 жылғы Жалпыға бірдей адам құқығы декларациясының негізгі баптарын әр елде бір мағынада түсінетіндігі туралы болжам расталды.

Әлеуметтік түсініктер теориясын дамытудағы Париж мектебінің үлесін айта отырып, Д. Жоделенің еңбектеріне тоқталу қажет. Оның пікірінше, әлеуметтік түсініктер – әлеуметтік шындықты тану формасы, және «функциялық үдерістерді туғызатын әлеуметтік таңбаланған әрекеттердің бар екендігін куәландыратын парасатты мағынаны білу, бұл білімнің ерекше формасын білдіреді». Кең мағынада бұл әлеуметтік дүниетанудың формасын білдіреді» [12].

Әлеуметтік түсініктер түрлі көздерден алынған (мысалы, мазмұнның ерекше болуы әлеуметтік топтың ерекшелігін анықтайды) білімнің трансформациялануын сипаттайды. Шындығында әлеуметтік түсініктер біздің әрекетімізге әсер етеді, әйтпесе, олардың ішкі мазмұнындағы және әлеуметтік әрекеттер (әлеуметтік практикалар) негізінде құрылған өзіміздің немесе басқа адамдардың іс-әрекетін қалай түсіндіруге болады.

Әлеуметтік түсініктер – динамикалы. Индивидтер ақпаратты қабылдау туралы шешімді өзінің әлеуметтік түсініктеріне байланысты өзі үшін өзі қабылдайды. Болмыс туралы сұраққа жауап беру кезінде индикаторлар ролінде көрінетін түсініктер негізінде шындық қалыптасатындығын айта кету керек. Парасатты мағына мен қарапайым білімдер әлеуметтік түсініктерді айқындап алуға көмектеседі.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жоғарыдағы әлеуметтанулық зерттеу мәліметтері бойынша әлеуметтік түсініктер теориясының пайда болуы зерттеудің жаңа моделінің қалыптасуына түрткі болды деп қорытындылауға болады. Бұл модель барысында зерттеуші кабинеттен шынайы өмірге өтіп, әлеуметтік өмірдегі болмыстың алуан түрлі формаларын көрсету үшін ғылыми зерттемелерді қолданады.

Осылайша, әлеуметтік түсінік теориясы екі бағытқа негіз болды, осының салдарынан әлеуметтану мен әлеуметтік психология арасындағы шекара айқындалмады. Московичи Дюркгеймнің ұстанымына негізделіп, когнитивизмнің аясында белсенді түрде дамып келе жатқан, М. Вебердің әлеуметтанулық индивидуализмін қабылдады. Сөйтіп, Московичи мен оның ізбасарларының еңбектерінде әлеуметтікті психологиялыққа сыйдыру орын алды.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Бергер, П., Лукман, Т.** Социальное конструирование реальности. – М., 1995. – С.35–36.

2 **Rijsman, G., Stroebe, W.** The Two Social Psychologies or Whatever Happened to the Crisis // *European Journal of Social Psychology*. – 1989. – Vol. 19. – N 5. – P.339–344.

3 **Gerden, K. J.,** Social Psychology and the Wrong Revolution // *European Journal of Social Psychology*. – 1989. – Vol. 19. – N 5. – P. 463–484.

4 **Джерджен, К. Дж.** Движение социального конструкционизма в современной психологии // *Социальная психология: саморефлексия маргинальности* : Хрестоматия. – М., 1995. – С. 63.

5 **Московичи, С.** От коллективных представлений к социальным // *Вопросы социологии*. – М., 1992. – С. 94.

6 **Parker, I.** Social Representations: Social Psychology's (Mis) Use of Sociology // *Journal for the Theory of Social Behavior*. – 1987. Vol. 17. – N 4. – P. 447.

7 **Moscovici, S.** Notes Towards a Description on Social Representations // *European Journal of Social Psychology*. – 1988. – Vol. 18. – N 3. – P. 219.

8 **Харре, Р.** Грамматика и лексика – векторы социальных представлений // *Вопросы социологии*. – М., 1993. – Т. 2. – № 1/2. – С. 118–128.

9 **Московичи, С.** Социальные представления: исторический взгляд // *Психологический журнал*. – 1995. – № 1.

10 **Абульханова, К. А.** Социальное мышление личности // *Современная психология: состояние и перспективы исследований. Часть. Социальные представления и мышление личности*. – М. : Институт психологии РАН, 2002. – С. 97.

11 **Бовина, И. Б.** Теория социальных представлений: история и современное развитие // *Социологический журнал*. – 2010. – № 3. – С.12–13.

12 **Жоделе, Д.** Социальное представление: феномены, концепт и теория // *Социальная психология* / Под ред. С. Московичи. – М.; СПб. : Питер, 2007. – С. 377.

Материал баспаға 13.09.18 түсті.

Ж. Ж. Сембина

Социологические теоретические предпосылки к изучению социальных представлений

Факультет социальных наук,
Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,
г. Астана, 010000, Республика Казахстан.

Zh. Zh. Sembina

Sociological theoretical prerequisites for the study of social representations Faculty of Social Sciences, L. N. Gumilyov Eurasian National University,
Astana, 010000, Republic of Kazakhstan.

В статье рассматриваются основные положения теории социальных представлений, анализируются истоки теории в социологии и социальной психологии. Особое внимание уделяется обсуждению различных подходов к анализу социальных представлений. Возникновение теории социальных представлений в начале 1960-х годов явилось ответом европейской социальной психологии на кризис в этой науке, связанный с доминированием американской традиции. С точки зрения С. Московичи, предназначение теории социальных представлений заключается в анализе современных социальных проблем, тех, что заботят людей в повседневной жизни. Исследуемые процессы должны рассматриваться на уровне не изолированного индивида, но социального контекста. В данной работе мы уделим особое внимание анализу тенденций развития этой теории. С. Московичи обращается к «забытому» понятию представления, делая его ключевым в теории социальных представлений. Действительно, со времен дюркгеймовской социологии это понятие практически исчезло из социологического и социально-психологического лексикона. Обосновывается актуальность изучения социальных представлений в социологии.

The article considers the main provisions of the theory of social representations, analyzes the origins of the theory in sociology and social psychology. Particular attention is paid to discussing various approaches to the analysis of social representations. The emergence of the theory of social representations in the early 1960s was the response of European social psychology to the crisis in this science, associated with the dominance of the American tradition. From the point of view of S. Moskvich, the purpose of the theory of social representations is to analyze contemporary social problems, those that concern people in everyday life. The investigated processes should be considered at the level of an isolated individual, but a social context. In this paper we will pay special attention to the analysis of trends in the development of this theory. S. Moskvich refers to the «forgotten» concept of representation, making it key in the theory of social representations. Indeed, since the time of Durkheim's sociology this concept

has practically disappeared from the sociological and socio-psychological lexicon. The urgency of studying social ideas in sociology is grounded.

ГРНТИ 11.25.40

Р. М. Таштемханова¹, М. С. Максүтов²

¹д.и.н, профессор, Кафедра регионоведения, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 010000, Республика Казахстан; ²магистрант 2 курса, Кафедра «Регионоведения», Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 010000, Республика Казахстан
e-mail: ¹tashtemkhanova@mail.ru, ²magzhanmaksutov@gmail.com

**ИНТЕГРАЦИОННЫЕ ПРОБЛЕМЫ В РАМКАХ ЕС
НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ**

В статье рассматриваются проблемы интеграционных процессов в рамках Европейского Союза на современном этапе, анализируется влияние политических факторов на экономику региона, оценивается состояние экономик стран-членов Европейского Союза. Мы обозначали комплекс факторов, негативно сказывающихся на развитии Европейского Союза и его членов. В предлагаемой статье освещены наиболее важные события, связанные с ЕС – это в первую очередь, выход Великобритании из ЕС, долговой кризис в Греции, продолжающиеся потоки мигрантов и беженцев, Россия в условиях давления санкций и повышенная угроза терроризма. Данная работа рассмотрит каждый из этих факторов отдельно, и даст анализ их дальнейшему влиянию на стабильность интеграционного процесса, учитывая предположительный интерес разных сторон.

Ключевые слова: Европейский Союз, интеграция, экономика, политика, евроскептицизм, иммигранты, терроризм, еврозона.

ВВЕДЕНИЕ

Европейский Союз (ЕС) является уникальным партнерством, в рамках которого страны-члены объединили суверенитет в определенных областях политики и согласовали законы по широкому кругу экономических и политических вопросов. ЕС является последним этапом процесса Европейской интеграции, начатого после Второй Мировой Войны, первоначально шестью Западноевропейскими странами, для обеспечения

мира, безопасности и экономического развития. В настоящее время ЕС состоит из 28 государств, включая бывшие коммунистические страны Центральной и Восточной Европы.

Члены ЕС имеют общий таможенный союз, общую торговую и сельскохозяйственную политику, общую валюту (евро) и единый рынок позволяющий свободное движение товаров, услуг, людей и капитала. ЕС в значительной степени рассматривается как фундамент европейской стабильности и процветания. Неслучайно многие политики и аналитики сравнивают ЕС с велосипедом, который должен все время двигаться вперед во избежание падения. Однако в настоящее время ЕС сталкивается с рядом политических и экономических проблем, включая медленный рост и устойчиво высокий уровень безработицы во многих странах ЕС, а также рост популистских политических партий, некоторые из которых питают антиевропейские или «евроскептические» настроения. Такие факторы осложняют способность ЕС решать множество внутренних и внешних проблем. К наиболее осязаемым из них относятся голосование в июне 2016 года в Великобритании за выход из ЕС, долговой кризис в Греции и сохраняющиеся опасения по поводу еврозоны, продолжающиеся потоки мигрантов и Россия, находящаяся в зоне санкционных мер и повышенная угроза терроризма.

Ряд политических и экономических факторов способствуют нынешней неопределенности в отношении будущего проекта ЕС. В той или иной степени они также бросают вызов легитимности и структуре ЕС и его институтов. Глобальная рецессия 2008-2009 годов и долговой кризис еврозоны существенно повлияли на Европейскую экономику, снизив экономический рост и увеличив безработицу во многих странах ЕС, тем самым создав риск для Европейской банковской системы. Некоторые правительства ЕС ввели меры жесткой экономии в попытке обуздать бюджетные дефициты и государственный долг. Чтобы остановить кризис еврозоны, Греции, Ирландии, Португалии и Кипру потребовалась Европейская и международная финансовая помощь. Несмотря на некоторые признаки восстановления, многие страны ЕС продолжают бороться с вялым ростом, высокой безработицей (особенно среди молодежи) и недовольной общественностью.

Экономическое неравенство внутри ЕС также вызвало напряженность и способствовало расколу в политике между государствами-членами. Греция, например, ошетижилась на воспринимаемых «диктатах» для большей экономии от экономически сильной Германии. Некоторые страны Центральной и Восточной Европы возражают против предоставления

финансовой помощи Греции, а также против того, чтобы сделать больше для управления миграционными потоками, отчасти из-за их относительно менее богатого экономического положения в ЕС. Многие наблюдатели полагают, что более устойчивый экономический рост может помочь облегчить некоторые проблемы, с которыми в настоящее время сталкивается ЕС.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

За последние несколько лет, во многих странах ЕС наблюдается рост поддержки популистских, националистических, антикапиталистических политических партий. Эти партии часто называют «евроскептическими», потому что многие из них также подпитываются опасениями, что Брюсселю был передан слишком большой национальный суверенитет. Хотя это не является новым явлением в ЕС, недавний всплеск поддержки таких партий в значительной степени начался в ответ на экономический застой в Европе, меры жесткой экономии и кризис еврозоны. Для некоторых избирателей, как только кризис еврозоны был урегулирован, возобновились давние опасения по поводу «дефицита демократии ЕС», то есть ощущение, что обычные граждане мало что могут сказать в решениях, принятых в далеком Брюсселе. Однако все более усиливающиеся опасения по поводу иммиграции и значительных потоков мигрантов и беженцев, как представляется, приводят к росту числа опрошенных популистских или евроскептических партий, особенно тех, которые питают антииммигрантские настроения. Опасения по поводу глобализации и утраты европейской идентичности также являются факторами роста поддержки таких партий. Популистские и евроскептические партии, однако, не являются монолитными. Большинство из них находятся в крайнем правом углу политического спектра, но некоторые – в левом или крайнем левом. Степень евроскептицизма также широко варьируется среди них, и они придерживаются различных взглядов на будущее ЕС.

В то время как некоторые выступают за реформы ЕС и более свободный ЕС, в котором государства-члены сохранят больший суверенитет, другие призывают положить конец еврозоне или даже самому ЕС. Австрия, Дания, Финляндия, Франция, Германия, Греция, Венгрия, Италия, Нидерланды, Польша, Испания, Швеция и Великобритания входят в число стран ЕС со все более успешными популистскими и, по крайней мере, в некоторой степени, евроскептическими партиями. Ряд евроскептических партий преуспели на выборах в Европейский парламент в 2014 году, получив до 25 % из 751 мест. Некоторые евроскептические партии добились значительных успехов на национальных и местных выборах. Например, в Финляндии умеренная евроскептическая партия входит в коалиционное

правительство, в то время как в Дании правительство меньшинства полагается на евроскептическую партию для оказания парламентской поддержки. В Польше националистическая партия с относительно евроскептическим подходом получила большинство голосов на парламентских выборах в октябре 2015 года и теперь возглавляет правительство.

Многие аналитики отмечают, что евроскептические партии и фракции в Великобритании были ключевыми сторонниками проведения референдума в июне 2016 года о том, должна ли Великобритания оставаться членом ЕС. Должностные лица и наблюдатели ЕС также обеспокоены тем, что определенная политика, проводимая некоторыми из этих сторон в таких странах, как Венгрия или Польша, как представляется, противоречит основным ценностям ЕС и демократическим нормам. Кроме того, если евроскептические партии получат достаточную поддержку, чтобы войти или даже возглавить свои национальные правительства, они потенциально смогут остановить или обратить вспять, по крайней мере, некоторые аспекты Европейской интеграции [1].

Исторически развитие ЕС в значительной степени стимулировалось несколькими ключевыми странами, выступающими в качестве «двигателя». Французское и Германское руководства имели важное значение для создания общей валюты, а Франция и Великобритания сыграли важную роль в формировании общей внешней политики и политики безопасности ЕС. Однако многие аналитики предполагают, что за последние несколько лет не хватало мощного «двигателя» ЕС. Хотя канцлер Германии Ангела Меркель сыграла центральную роль в реагировании на кризис еврозоны, российскую агрессию в Украине и потоки мигрантов и беженцев, критики считают ее слишком нерешительной и тактической во многих случаях, а не действующей в качестве лидера Европы. Между тем, другие утверждают, что слишком много власти в ЕС в настоящее время связано только с Германией, отчасти потому, что другие экс-лидеры – в том числе бывший французский Президент Франсуа Олланд – были ограничены внутренней политикой и экономической озабоченностью. Многие аналитики выражают особую озабоченность по поводу явного расхождения во взглядах между Германией и Францией относительно того, как справиться с кризисом в Греции и что это может предвещать для их соответствующих представлений о будущем ЕС в более широком смысле.

Немаловажным является утверждение о том, что кризисы в Греции и миграция, в частности, привели к высокой степени раздражительности и недоверия между государствами-членами ЕС. Более того, эти кризисы угрожают основному принципу солидарности ЕС. Некоторые комментаторы

также начали сомневаться в приверженности некоторых европейских лидеров и общественности проекту ЕС в свете демографических и поколенческих изменений; для молодых европейцев Вторая мировая война и даже холодная война – это материал истории, и некоторые из них могут не разделять ту же убежденность, что и предыдущие поколения в необходимости сильного и единого ЕС.

На этом сложном политическом и экономическом фоне ЕС сталкивается с рядом серьезных проблем. Масштабы и сложность этих многочисленных вопросов беспрецедентны. То, как ЕС реагирует, может иметь долгосрочные последствия не только для самого ЕС, но и для его роли в качестве международного актора и в качестве ключевого стратегического и экономического партнера США [2].

Очередная интеграционная проблема в рамках ЕС связана с Великобританией, которая уже давно считается одним из самых евроскептических членом ЕС. При этом многие Британские лидеры и граждане традиционно опасаются уступки слишком большого суверенитета Брюсселю. В результате, Великобритания решила остаться за пределами еврозоны и Шенгенской зоны свободного передвижения, и договорилась о праве участвовать только в избранной политике правосудия и внутренних дел. На фоне вызовов ЕС в течение последних нескольких лет, бывший премьер-министр Великобритании Дэвид Кэмерон столкнулся с растущим давлением со стороны жестких евроскептиков, как в рамках его собственной консервативной партии, так и за ее пределами, пересмотреть отношения Великобритании с ЕС. В ответ на это правительство Кэмерона объявило, что пересмотрит условия членства Великобритании в ЕС и проведет публичный референдум о продолжении членства Великобритании в ЕС. В феврале 2016 года, после сделки, достигнутой Кэмероном с другими правительствами ЕС по мерам, которые стремились лучше защитить британский суверенитет и экономические интересы в ЕС, правительство Кэмерона назначило 23 июня 2016 года в качестве даты референдума о продолжении членства Великобритании в ЕС. Как отмечалось ранее, избиратели Великобритании приняли решение в пользу выхода Великобритании из ЕС (Brexit) в соотношении 51,9 % до 48,1 %. На этот результат в значительной степени повлияли такие факторы, как экономическая неудовлетворенность (особенно среди избирателей старшего и среднего возраста с более низким уровнем дохода), опасения по поводу глобализации и иммиграции, а также антиэлитные и анти-истеблишмент настроения. Brexit, вероятно, будет иметь значительные политические и экономические последствия как для Великобритании, так и для ЕС [3].

Начало долгового кризиса в Греции в конце 2009 года и его последующее распространение на других членов еврозоны вызвало озабоченность по поводу фундаментальной структуры и жизнеспособности еврозоны, флагманского интеграционного проекта ЕС [4]. За последние шесть лет ситуация в большинстве стран еврозоны в значительной степени стабилизировалась, и ЕС предпринял шаги по укреплению архитектуры еврозоны и улучшению финансовой дисциплины среди государств-членов. Однако экономика и банковская система Греции по-прежнему находятся в бедственном положении. В первой половине 2015 года перспективы выхода Греции из еврозоны (получившей название «Grexit») выросли, так как греческое правительство – во главе с левой, партией Сириза с анти-жесткой экономией – обратилось за дальнейшей финансовой помощью к кредиторам Греции в еврозоне. В то время как Греция заявила о своем желании остаться в еврозоне, она также подчеркнула необходимость облегчения долгового бремени и смягчения мер жесткой экономии. Месяцами переговоры проваливались и в конце июня греческое правительство закрыло банки и ввело контроль над капиталом. 5 июля греческие избиратели отвергли призывы еврозоны к дальнейшей жесткой экономии на общественном референдуме, что, по-видимому, увеличило вероятность выхода Греции из еврозоны [5].

За последние годы Европа пережила значительный миграционный кризис, поскольку люди бежали от конфликтов и бедности в Сирии, Ираке, Афганистане, Африке, Южной Азии и других странах. По данным ООН, более 1 миллиона беженцев и мигрантов добрались до Европы по морю в 2015 году и примерно 362,000 сделали это в 2016 году [6]. Греция и Италия являются основными пунктами прибытия и транзита. Многие люди впоследствии пытались отправиться в северные страны-члены ЕС, такие как Германия и Швеция, где, по их мнению, они с большей вероятностью получат убежище и лучшие социальные пособия. Миграционные потоки и потоки беженцев по-прежнему имеют значительные последствия для европейских правительств и ЕС. Более того, миграционное давление сильно воздействовало на Шенгенскую систему, которая во многом зависит от уверенности в безопасности внешних границ блока.

В течение последних нескольких лет ЕС боролся за то, как лучше всего реагировать на значительные изменения в обстановке безопасности в Европе. Наиболее серьезные проблемы связаны с продолжающимся конфликтом в Украине, более агрессивной в военном отношении Россией, и ростом террористической активности в Европе, связанной с ростом организации Исламского государства и ее способностью привлекать европейских граждан

и жителей к своей цели. Такие вопросы ставят под сомнение способность ЕС разрабатывать общую внешнюю политику и политику в области безопасности (зачастую осложняемую необходимостью достижения консенсуса между всеми государствами-членами) и добиваться дальнейшей интеграции в области правосудия и внутренних дел. Повышенная угроза терроризма также создает риски для Шенгенской зоны свободного передвижения.

Так же как и США, ЕС был вынужден пересмотреть свои отношения с более напористой Россией и последствия для европейской безопасности и стабильности. ЕС стремился поддержать политический переход Украины, осудил аннексию Россией Крыма в марте 2014 года и настоятельно призвал Россию прекратить поддержку сепаратистских сил на востоке и юге Украины. Многие аналитики утверждают, что некоторые государства-члены ЕС могут быть подвержены российскому политическому или экономическому давлению с целью отмены или ослабления санкций (особенно секторальных) и обеспокоены попытками России подорвать консенсус ЕС. Правительства ЕС встревожены всплеском российских военных учений и недавними вторжениями российских истребителей в воздушное пространство таких стран, как Швеция и Дания. Кроме того, Польша и большинство стран Центральной Европы решительно выступают против предлагаемого российского газопроводного проекта – так называемого «Северный поток 2», который увеличит объем российского газа, поставляемого в Германию и другие части Европы – утверждая, что это увеличит зависимость Европы от российского газа [7]. Однако строительство газопровода в ФРГ уже идет, и, как считают опрошенные RT эксперты, повлиять на заинтересованность Берлина в проекте будет очень непросто.

Некоторые эксперты (в Европе и США) утверждают, что Brexit может быть «выигрышем» для путинской России, потенциально приводя к более сговорчивому подходу ЕС. Хотя Великобритания была убежденным сторонником санкций ЕС в отношении России и высказывала свои опасения по поводу более напористой военной позиции России, она, безусловно, не единственная страна-член ЕС, которая придерживается таких взглядов.

За последние годы Европейские правительства и ЕС все больше встревожены ростом террористической организации Исламского государства, ее успехом в привлечении европейских граждан к участию в боевых действиях в регионе Сирии и Ирака и использованием ею насильственной экстремистской пропаганды для вдохновения других. Многие из недавних террористических инцидентов в Европе – включая нападения в ноябре 2015 года в Париже и взрывы в марте 2016 года в Брюсселе – были связаны с Исламским государством, и ряд преступников являются европейскими

гражданами. По прогнозам Европейской службы безопасности, способность Исламского государства осуществлять или направлять крупномасштабные, скоординированные атаки в Европе, по-видимому, не ослабла не смотря на падения ее крупных баз на ближнем востоке. Так же стоит отметить что европейские чиновники по-прежнему обеспокоены возможностью нападений «одинокого волка» со стороны лиц, которые, возможно, не выезжали за границу для борьбы, но которые были мотивированы исламистской пропагандой для совершения насилия. Хотя лидеры ЕС предостерегают от приравнивания беженцев к террористам, они также признают, что террористы могут использовать одни и те же миграционные пути для въезда в Европу. Тем не менее согласование и осуществление общей политики ЕС по борьбе с терроризмом и угрозой иностранных боевиков является сложной задачей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 «Где популизм нанесет следующий удар в ЕС?» // Economist Intelligence Unit. – 2016, 11 ноября.

2 Катя Адлер. «Солидарность ЕС пострадала от раскола на мигрантов и Грецию», // BBC, 2015, 16 июня. Рем Кортвег, «Четыре всадника, кружащие вокруг саммита Европейского совета», Центр Европейской реформы. – 2015, 24 июня.

3 Европейский Совет. «Заявление лидеров ЕС и председательства Нидерландов об итогах референдума в Великобритании»: пресс-релиз, – 2016, 24 июня.

4 CRS Report, Греческий долговой кризис: обзор и последствия для Соединенных Штатов, координируемый Ребеккой М. Нельсон.

5 Шахин Валле «Как греческая сделка может уничтожить Евро» New York Times, Июль 27, 2015.

6 Верховный комиссар ООН по делам беженцев «Чрезвычайное реагирование беженцев/мигрантов» [Электронный ресурс]. – URL: <http://data.unhcr.org/mediterranean/regional.php>.

7 Габриэла Бачинская и Алиса де Карбоннель «Юнкер ЕС говорит, что сомнения в отношении плана трубопровода Nord Stream 2 выходят за рамки Закона», // Reuters. – 2016, 16 июня. «Партнеры Северного Потока-2 уходят на фоне давления Польши», // Financial Times. – 2016, 12 Августа.

Материал поступил в редакцию 13.09.18.

Р. М. Таштемханова², М. С. Мақсұтов¹

Еуропа Одағының қазіргі уақыттағы Интегрциялық қиыншылықтары

¹Халықаралық Қатынастар факультеті,

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті,

Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы;

²Халықаралық Қатынастар факультеті,

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті,

Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы.

Материал баспаға 13.09.18 түсті.

R. M. Tashtemkhanova¹, M. S. Maksutov²

Integrational problems within the EU at the current state

¹Faculty of International Relations,

L. N. Gumilyov Eurasian National University

Astana, 010000, Republic of Kazakhstan.

²Faculty of International Relations,

L. N. Gumilyov Eurasian National University

Astana, 010000, Republic of Kazakhstan.

Material received on 13.09.18.

Алдарыңыздағы мақала Еуропа одағының интегрциялық процесстеріне кедергі болып мәселерді, және политикалық факторлардың аймақтың экономикасына әсерін талқылайды. Жұмыс барысында Еуропалық Одақтың дамуына кері әсер етеін бірнеше факторлар анықталды. Мақалада Ұлыбританияның одақтан шығуы, Грецияның қарыз дағдарысы, мигранттырмен босқындардын тоқтамай жатқан ағыны, Санкция астында қалған Ресеймен мен терроризм қауіні сияқты ең маңызды мәселелер талқыланған.

The article discusses the problems of integration within the European Union at the current stage, analyzes the influence of political factors on the economy of the region, assesses the state of the economy in each member countries of the European Union. We identified a set of factors that has a negative affect on the development of the European Union and its members. The given article highlights the most important events of the past few years which are related to the EU. Events like: the withdrawal of the UK from the EU, the debt crisis in Greece, the continuing flows of migrants and refugees, Russia under the pressure of sanctions and an increased threat of terrorism. This paper will consider each of these factors separately, and give an analysis of their further influences on the stability of the integration, considering the interests of different parties.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ПГУ ИМЕНИ С. ТОРАЙГЫРОВА
(«ВЕСТНИК ПГУ», «НАУКА И ТЕХНИКА КАЗАХСТАНА»,
«КРАЕВЕДЕНИЕ»)

Редакционная коллегия просит авторов руководствоваться следующими правилами при подготовке статей для опубликования в журнале.

Научные статьи, представляемые в редакцию журнала должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартам по оформлению статей в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», пристатейных библиографических списков в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

Статьи должны быть оформлены в строгом соответствии со следующими правилами:

– В журналы принимаются статьи по всем научным направлениям в 1 экземпляре, набранные на компьютере, напечатанные на одной стороне листа с полями 30 мм со всех сторон листа, электронный носитель со всеми материалами в текстовом редакторе «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) для WINDOWS».

– Общий объем статьи, включая аннотации, литературу, таблицы, рисунки и математические формулы не должен превышать **12 страниц печатного текста**. *Текст статьи: кегль – 14 пунктов, гарнитура – Times New Roman (для русского, английского и немецкого языков), KZ Times New Roman (для казахского языка).*

Статья должна содержать:

1 **ГРНТИ** (Государственный рубрикатор научной технической информации);

2 **Инициалы и фамилия** (-и) автора (-ов) – на казахском, русском и английском языках (*прописными буквами, жирным шрифтом, абзац 1 см по левому краю, см. образец*);

3 **Ученую степень, ученое звание;**

4 **Аффилиация** (факультет или иное структурное подразделение, организация (место работы (учебы)), город, страна, почтовый индекс) – на казахском, русском и английском языках;

5 **E-mail;**

6 **Название статьи** должно отражать содержание статьи, тематику и результаты проведенного научного исследования. В название статьи необходимо вложить информативность, привлекательность и уникальность (*не более 12 слов, заглавными прописными буквами, жирным шрифтом, абзац 1 см по левому краю, на трех языках: русский, казахский, английский, см. образец*);

7 **Аннотация** – краткая характеристика назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи. Должна отражать основные и ценные, по мнению автора, этапы, объекты, их признаки и выводы проведенного исследования. Дается на казахском, русском и английском языках (*рекомендуемый объем аннотации – не менее 100 слов, прописными буквами, нежирным шрифтом 12 кегль, абзацный отступ слева и справа 1 см, см. образец*);

8 **Ключевые слова** – набор слов, отражающих содержание текста в терминах объекта, научной отрасли и методов исследования (*оформляются на языке публикуемого материала: кегль – 12 пунктов, курсив, отступ слева-справа – 3 см.*). Рекомендуемое количество ключевых слов – 5-8, количество слов внутри ключевой фразы – не более 3.

Задаются в порядке их значимости, т.е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке (*см. образец*);

9 **Основной текст статьи** излагается в определенной последовательности его частей, включает в себя:

– слово **ВВЕДЕНИЕ** / КІРІСПЕ / INTRODUCTION (*нежирными заглавными буквами, шрифт 14 кегль, в центре см. образец*).

Необходимо отразить результаты предшествующих работ ученых, что им удалось, что требует дальнейшего изучения, какие есть альтернативы (если нет предшествующих работ – указать приоритеты или смежные исследования). Освещение библиографии позволит отгородиться от признаков заимствования и присвоения чужих трудов. Любое научное изыскание опирается на предыдущие (смежные) открытия ученых, поэтому обязательно ссылаться на источники, из которых берется информация. Также можно описать методы исследования, процедуры, оборудование, параметры измерения, и т.д. (*не более 1 страницы*).

– слова **ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ** / НЕГІЗГІ БӨЛІМ / MAIN PART (*нежирными заглавными буквами, шрифт 14 кегль, в центре*).

Это отражение процесса исследования или последовательность рассуждений, в результате которых получены теоретические выводы. В научно-практической статье описываются стадии и этапы экспериментов или опытов, промежуточные результаты и обоснование общего вывода в виде математического, физического или статистического объяснения. При необходимости можно изложить данные об опытах с отрицательным результатом. Затраченные усилия исключают проведение аналогичных испытаний в дальнейшем и сокращают путь для следующих ученых. Следует описать все виды и количество отрицательных результатов, условия их получения и методы его устранения при необходимости. Проводимые исследования предоставляются в наглядной форме, не только экспериментальные, но и теоретические. Это могут быть таблицы, схемы, графические модели, графики, диаграммы и т.п. Формулы, уравнения, рисунки, фотографии и таблицы должны иметь подписи или заголовки (*не более 10 страниц*).

– слово **ВЫВОДЫ** / ҚОРЫТЫНДЫ / CONCLUSION (*нежирными заглавными буквами, шрифт 14 кегль, в центре*).

Собираются тезисы основных достижений проведенного исследования. Они могут быть представлены как в письменной форме, так и в виде таблиц, графиков, чисел и статистических показателей, характеризующих основные выявленные закономерности. Выводы должны быть представлены без интерпретации авторами, что дает другим ученым возможность оценить качество самих данных и позволит дать свою интерпретацию результатов (*не более 1 страницы*).

10 **Список использованных источников** включает в себя:

слово **СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ** / ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ / REFERENCES (*Нежирными заглавными буквами, шрифт 14 кегль, в центре*).

Очередность источников определяется следующим образом: сначала последовательные ссылки, т.е. источники на которые вы ссылаетесь по очередности в самой статье. Затем дополнительные источники, на которых нет ссылок, т.е. источники, которые не имели место в статье, но рекомендованы вами для кругозора читателям, как смежные работы, проводимые параллельно. Рекомендуемый объем *не более чем из 20 наименований* (ссылки и примечания в статье обозначаются сквозной нумерацией и заключаются в квадратные скобки). Статья и список литературы должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ 7.5-98; ГОСТ 7.1-2003 (**см. образец**).

11 **Иллюстрации, перечень рисунков** и подрисовочные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

12 **Математические формулы** должны быть набраны в Microsoft Equation Editor (каждая формула – один объект).

На отдельной странице (после статьи)

В бумажном и электронном вариантах приводятся полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail (для связи редакции с авторами, не публикуются);

Информация для авторов

Все статьи должны сопровождаться двумя рецензиями доктора или кандидата наук для всех авторов. Для статей, публикуемых в журнале «Вестник ПГУ» химико-биологической серии, требуется экспертное заключение.

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи.

При необходимости статья возвращается автору на доработку. За содержание статьи несет ответственность Автор.

Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.

Датой поступления статьи считается дата получения редакцией ее окончательного варианта.

Статьи публикуются по мере поступления.

Периодичность издания журналов – четыре раза в год (ежеквартально).

Статью (бумажная, электронная версии, оригиналы рецензий и квитанции об оплате) следует направлять по адресу:

140008, Казахстан, г. Павлодар, ул. Ломова, 64,

Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, Издательство «Кереку», каб. 137.

Тел. 8 (7182) 67-36-69, (внутр. 1147).

E-mail: kereku@psu.kz

Оплата за публикацию в научном журнале составляет **5000 (Пять тысяч) тенге.**

Наши реквизиты:

РГП на ПХВ Павлодарский
государственный университет имени
С. Торайгырова
РНН 451800030073
БИН 990140004654

АО «Цеснабанк»
ИИК KZ57998FTB00 00003310
БИК TSESKZK A
Кбе 16
Код 16
КНП 861

РГП на ПХВ Павлодарский
государственный университет имени
С. Торайгырова
РНН 451800030073
БИН 990140004654

АО «Народный Банк Казахстана»
ИИК KZ156010241000003308
БИК HSBKZKX
Кбе 16
Код 16
КНП 861

ОБРАЗЕЦ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ:

ГРНТИ 39.31.32

А. Б. Есимова

к.п.н., доцент, Гуманитарно-педагогический факультет, Международный Казахско-Турецкий университет имени Х. А. Ясави, г. Туркестан, Республика Казахстан, 161200
e-mail: ad-ad_n@mail.ru

СЕМЕЙНО-РОДСТВЕННЫЕ СВЯЗИ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ В РЕАЛИЗАЦИИ РЕПРОДУКТИВНОГО МАТЕРИАЛА

В статье рассматриваются вопросы, связанные с кодификацией норм устной речи в орфоэпических словарях, являющихся одной из отраслей ортологической лексикографии. Проводится анализ составления первых орфоэпических словарей, говорится о том, что в данных словарях большее внимание уделяется устной орфографии в традиционном применении, а языковые нормы устной речи остались вне внимания. Также отмечается, что нормы устной речи занимают особое место в языке программ средств массовой информации, таких как радио и телевидение, и это связано с тем, что диктор читает свой текст в микрофон четко по бумажке. В статье также выявлены отличия устной и письменной речи посредством применения сравнительного метода, и это оценивается как один из оптимальных способов составления орфоэпических словарей.

Ключевые слова: репродуктивное поведение, семейно-родственные связи.

ВВЕДЕНИЕ

В настоящее время отрасль мобильной робототехники переживает бурное развитие. Постепенно среда проектирования в области мобильной ...

Продолжение текста

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

На современном этапе есть тенденции к стабильному увеличению студентов с нарушениями в состоянии здоровья. В связи с этим появляется необходимость корректировки содержания учебно-тренировочных занятий по физической культуре со студентами, посещающими специальные медицинские группы в ...

Продолжение текста публикуемого материала

ВЫВОДЫ

В этой статье мы представили основные спецификации нашего мобильного робототехнического комплекса...

Продолжение текста

Пример оформления таблиц, рисунков, схем:

Таблица 1 – Суммарный коэффициент рождаемости отдельных национальностей

	СКР, 1999 г.	СКР, 1999 г.
Всего	1,80	2,22

Диаграмма 1 - Показатели репродуктивного поведения

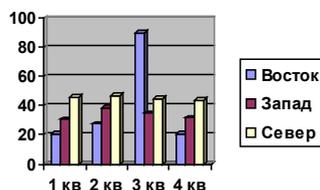

Рисунок 1 – Социальные взаимоотношения

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Эльконин, Д. Б. Психология игры [Текст] : научное издание / Д. Б. Эльконин. – 2-е изд. – М. : Владос, 1999. – 360 с. – Библиогр. : С. 345–354. – Имен. указ. : С. 355–357. – ISBN 5-691-00256-2 (в пер.).

2 Фришман, И. Детский оздоровительный лагерь как воспитательная система [Текст] / И. Фришман // Народное образование. – 2006. – № 3. – С. 77–81.

3 Антология педагогической мысли Казахстана [Текст] : научное издание / сост. К. Б. Жарикбаев, сост. С. К. Калиев. – Алматы : Рауан, 1995. – 512 с. : ил. – ISBN 5625027587.

4 http://www.mari-el.ru/mmlab/home/AI/4/#part_0.

А. Б. Есімова

Отбасылық-туысты қатынастар репродуктивті мінез-құлықты жүзеге асырудағы әлеуметтік капитал ретінде

Гуманитарлық-педагогикалық факультеті,
Қ. А. Ясави атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті,
Түркістан қ., Қазақстан Республикасы.

А. В. Yesimova

The family-related networks as social capital for realization of reproductive behaviors

Faculty of Humanities and Education,
K. A. Yesevi International Kazakh-Turkish University,
Turkestan, Republic of Kazakhstan.

Мақалада ортологиялық лексикографияның бір саласы – орфоэпиялық сөздіктердегі ауызша тіл нормаларының кодификациялануымен байланысты мәселелер қарастырылады. Орфоэпиялық сөздік құрастырудың алғашқы тәжірибелері қалай болғаны талданып, дәстүрлі қолданыстағы ауызша емлесімен, әсіресе мектеп өмірінде жазба сөзге ерекше көңіл бөлініп, ал ауызша сөздің тілдік нормалары назардан тыс қалғаны айтылады. Сонымен қатар ауызша сөз нормаларының бұқаралық ақпарат құралдары – радио, телевизия хабарлары тілінде ерекше орын алуы микрофон алдында диктордың сөзді қағаз бойынша нақпа-нақ, тақпа-тақ айтуымен байланысты екені атап көрсетіледі. Сөздікте ауызша сөзбен жазба сөздің салғастыру тәсілі арқылы олардың айырмасын айқындалғаны айтылып, орфоэпиялық сөздік құрастырудың бірден-бір оңтайлы жолы деп бағаланады.

The questions, related to the norms of the oral speech codification in pronouncing dictionary are the one of the Orthologous Lexicography field, are examined in this article. The analysis of the first pronouncing dictionary is conducted, the greater attention in these dictionaries is spared to verbal orthography in traditional application, and the language norms of the oral speech remained without any attention. It is also marked that the norms of the oral speech occupy the special place in the language of media programs, such as radio and TV and it is related to that a speaker reads the text clearly from the paper. In the article the differences of the oral and writing language are also educed by means of application of comparative method and it is estimated as one of optimal methods of the pronouncing dictionary making.

Теруге 13.09.2018. ж. жіберілді. Басуға 18.09.2018 ж. қол қойылды.

Пішімі 70x100 $\frac{1}{16}$. Кітап-журнал қағазы.

Шартты баспа табағы 12,6.

Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген: К. Б. Жетписбай

Корректорлар: А. Р. Омарова, Д. А. Жумабекова

Тапсырыс № 3325

Сдано в набор 13.09.2018 г. Подписано в печать 18.09.2018 г.

Формат 70x100 $\frac{1}{16}$. Бумага книжно-журнальная.

Усл.печ.л. 12,6. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка: К. Б. Жетписбай

Корректоры: А. Р. Омарова, Д. А. Жумабекова

Заказ № 3325

«КЕРЕКУ» баспасынан басылып шығарылған

С. Торайғыров атындағы

Павлодар мемлекеттік университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«КЕРЕКУ» баспасы

С. Торайғыров атындағы

Павлодар мемлекеттік университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

8 (7182) 67-36-69

e-mail: kereku@psu.kz